This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

34 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 34

ДЕВАЈТИС

НАПИСАЛА
МАРИЈА РОЋЕВИЧЕВНА

ПРЕВЕО
НИКОЛА МАНОЈЛОВИЋ-РАЈКО

Gift of

The Thorne Foundation

STANFORD
UNIVERSITY
LIBRARIES

Kall. ce.

Rodziewiczówna, M.

34 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 34

ДЕВАЈТИС

ДРУШТВЕНИ РОМАН

НАПИСАЛА

МАРИЈА РОЋЕВИЧЕВНА

ПРЕВЕО С ПОЉСКОГА

Никола Манојловић-Рајко

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖ. ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1896

PG7158
R55D419

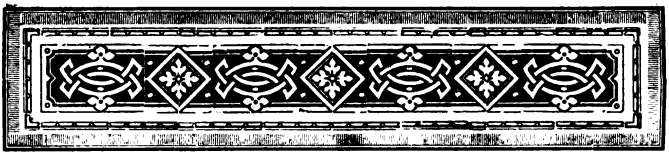

ПРЕДГОВОР

Ретки су случајеви, да писци одмах у почетку својега рада беру лаворике, јер су обично трњем посути путеви признању и гласу. Таква срећа западе младу девојку, писца овога романа, јер јој усуд досуди чаробан дар са симпатичним белегама за знаоце и суђаје књижевне, а осим тога бејаше у ње нешто тајанствено, непојамно, што привлачи читалачки свет. Први пут се појави у књижевности ситнијим радовима 1884. године, а одмах затим однесоше узастопце расписане награде два замашнија јој рада: „Страшни деда“ и „Девајтис“. Ти јој радови пронесоше име широм, освојише срца читалачкога света, који стаде у њој назирати потоњу нову звезду преходницу. Тим је радовима, на посебан начин, дирнула у живац и, тако рећи, наслутом показала нове путеве, спајајући идеализам са практичним животом. Њу најјаче занимају људи, личности, које раде; она их слика живе, премда само спољашње, не упуштајући се сувише у дискусију душа и карактера. И измишљеним карактерима уме да удари жиг живе истине, а уз то је у ње врло важна приповедачка особина: уме да прикује читаочеву пажњу. Погрешке у склопу и логици превуче примамљивом импровизацијом, лаким и течним причањем. У главним јој делима свуда се истиче узвишено начело, јер песничким полетом слика младо колено, које, у крвавом труду, удара темељ потоњој срећи народној.

У нашем су роману, у истину, два јунака: симболично дрво и човек. Тај се симболизам може правдати, кад казује велике идеје, кад писац одабере знамење, које се у машти читаочевој лепо стапа са садржином дела или главном му мишљу. Ту је духовна присна свеза између јунака дрвета и јуначкога човека, и она је златан нит у причи. Обојица приказују племенску снагу, истрајност на рођеној груди, консервативну моћ, која одолева ударима и бурама. Ако и није Марко Чертван стародавни витез, него прост земљорадник, ипак се он, у ужем оквиру, бори за оно исто, за што су некада ломили копља витешки оклопници са крсташким најамницима. Сву моћ своје воље, сву чврстоћу карактера, сву своју снагу душевну и телесну обрће на то, да брани очевину, коју његова родбина хоће да уништи и распарча. Оштар судија наћи ће у делу доиста мана; рећи ће, да је главни јунак створен више из главе, него ли посматрањем; ко познаје тамошње прилике изјавио би, да би јунак у своме раду наишао на сметње, које се не могу ломити преко колена — али ми морамо некако веровати писцу, да је јунак то доиста извршио. Има ту доиста личности, којима се може приговорити, да су без мишића и крви; има што шта романтично, па и неприродно: али ко све разуме, све и прашта.

Зато и вели критика: „Девајтис се убраја у дела, која се прелевају узвишеном садржином. Истичући триумф јунаков, плод његова зноја, узноси писац у једно несломљену снагу идеје, која га оживљава. Нашем су друштву потребни такви људи на различитим пољима рада, истрајни, неуморни, који би прикупљали и поново саградили све, што је упропастила наша економска неумешност и морална слабост, који би радили, на рођеној груди, са железним осећањем дужности, с оном правом вером, да им рад, пре или после, мора уродити жељеним родом. Ми добро разумемо снагу, коју је силни Девајтис црпао, из земљиних сокова, големим својим корењем, које се зарило у земљу тако дубоко, да га вихори ни

спољашње буре не могу ишчупати из дубљине тајанственога крила људске хранитељке. Разумемо сви какву снагу има истрајност на своме месту, непрестани рад, стрпљив, који се не обзире, хоће ли последице његове одговарати нестрпљивим жељама, хоће ли на дрвећу, сада посађеноме, брзо родити воће замишљене боје и укуса. Узносећи истрајност племенске снаге, тај роман идеалише здраву, консервативну моћ племенску и зато се убраја међу најживотворније плодове наше лепе књижевности.“

Догађаји у роману развијају се у дивном закутку Жмуђи (Самогитије), једном делу Литавске, на Источном Мору. Становници себе зову Жемајти, и најбоље су сачували народне особине старих Литаваца. Столећима су били љуте и крваве бојеве са немачким витезовима (крсташима) као поганици и тек у XVI веку примише сасвим хришћанску веру. Владавина им је била теократска, а свећеници све и сва. Најстарији се звао Криве Кривејто, који је под светим храстовима примао и приносио жртве. Такав храст „Баулбис“ помиње и Мицкјевић у своме „Пану Тадији“. У тешкој болести или невољи јуначкој спаљиваху се Литавци сами на ломачи, да не падну живи непријатељу у руке. Тако им се спали и први владар Вајдевут. Стари писци пишу, да су необично поштовали змије и хранили их по домовима. Друга имена митолошка тумачи сама приповетка.

Преводилац

ДЕВАЈТИС

I.

Сунце је залазило за храстов гај, утиснут у рашље Дубисе и Ејне, у старом, мирном крају светих храстова, змија и ћилибара.

Скривало се за сиви облак, последњим снопићем златних зрака праштајући се са старим жмуђанским племићским засеоком, прислоњеним уз поточну обалу и заклоњеним стотином високих липа, вишања и оскоруша.

Било је суботно вече, угодно за вредан народ и благо.

Из поља потегоше на ноћиште стародавни плугови, теглећи волови, омалена кола с лотрама, бадри коњици; стицали се вити момци с косама на рамену, црнпурасте, златокосе девојке с песмом на устима, деца, терајући под кров стада говеда и оваца.

А кад се најпосле утиша заселак, скупио се живот по избама и двориштима, овде онде јавише се звуци ћеманета и фрула, смех омладине, жагор, довикивања, а роде се испеле на гнезда и као проповедници говораху нешто тој људској гомили.

Најмирније било је на добру старога Петра Војната, које је одвојило од других богатством и обиљем. Четворо их је засело за сто, на коме се пушила вечера у великим калајисаним зделама, ширећи по читавој изби мирис од лука и свежа хлеба. Домаћин је седео у прочељу, између два прозора, у сивом капуту,

сухоњав, погрбљен старац. Принашао је натенани жлицу к устима и натенани се разговарао, гунђајући, са суседом с десна.

Био је то средњега раста црнокос младић, мршав, одевен, као Војнат, што сељачки, што племићски.

Причао је нешто на прекид тужним, тихим гласом; изгледао заплашен, утучен, само је час по час дизао очи и погледао, не знаш, да ли на прозор или на оне, што су седели према њему.

Они се и не осврташе. Златокосо, румено девојче окренуло је профил к светлости и, прегибајући се кроз отворен прозор, несташно кидало пурпурно воће с вишње, која је расла под самим прозором. На коленима држало је мушки шешир и преко траке навлачило венац од вишања, смешкајући се својој несташности.

Млад човек, седећи крај њега, гледао му опаљене, али лепе руке, кадшто му главу и лепе црте обухватао погледом и ћутао. Био је дивскога раста и одевен господски, у танко, црно сукно; седео је у мраку, погурен, а дуга коса, која падаше на чело, заклањала му је половину лица.

Кад и кад је девојче, сито тога ћутљивога посматрања, бацало му зрело воће. Тада је испод сјајне косе стрељало нешто као искра у њене плаве очи и опет се гаснуло. Вишње је хватао опаљеним рукама, али их није јео, као да жали.

Јело се носило са стола. Најпосле је стара служавка успремила остатке, мушкарци повадили луле, и домаћин се први пут окрете ћутљивом госту.

— А да немаш заграничнога дувана, поклона ујаку?

— За границом пуше гори! — одговори упитани, вадећи ипак из џепа лепу, кожну дуванкесу.

Старац загњурио у њу коштате прсте и, пунећи лулу, мрмљаше:

— Породично тврдичење Чертванових. Воли ишчупати зуб, него издати грош! То је!

Девојче жалосно напрћило уста.

— Мислите, деда, да се мене сетио? Боже, сачувај!

Кривац је ћутао, зато се сетни младић заузе за њега:

— Није продавао своје робе, већ бикове са пошвићских станова; тако није ни имао за што куповати поклоне, једва је истекло за прехрану, што је одредио господин Чертван.

— Лепи су ми људи и старац и млади. Као да су се са свећом тражили. Старац је полудео од тешке памети, а овај је глуп као ноћ. Ору на њему, као на волу.

— Брзо ће престати, кад се ожени и пређе к вама у наше Сандвиље — говорио је даље бранилац, смешкајући се тужно, као на даћи.

Девојче поцрвене као вишња за шеширом, а старац погладн ћелу и мало одобровољен погледа на гунђала.

— Аха! Је ли? Спашћу ја њега, спасти, колико се може. Сестрина сина, сироче, хтео сам некада да узмем под своје, отац није дао. Хе, шта ћеш, није дао, ето је сад и сам дошао к мени.

Девојче се искези, говорећи гласно: „Јест, видео би га ти овде, да није мене!“ али старац то и не опази.

— Охо, хо! Свему се може помоћи, само не наглити! „Наглост је злочинац“, говорили су стари. На јесен нека Чертван тражи себи другога економа за Скомонте, или нека се сам прихвати, јер Марко ће прећи на своје. И доба му је. Колико ти је година?

— Пролетос прошло двадесет и осам!

— Ужас! Шта се то збива данас. Ја сам у тим годинама имао већ четворо деце, само што су ми умирала као на команду, те ни једно није остало! Ну, разуме се, имао само соли у глави, нисам се бојао мађехе, нити сам слушао свакога! Зато сам и постао човек.

— И Марко ће, дедице! — подсети девојче. — Колики је само!

— Будало! — прогунђа старац, грозно мрштећи обрве.

Девојче се засмејала раскалашно.

— Ви, деда, сваки дан говорите суседима: Нека ми само на јесен заседне Марко на господарство, видећете, шта уме млада глава и рука! Господин Граљ је сведок.

Погледа с прекором на младога момка, а он под тим погледом обори очи и уздану потајно.

— Ти си будала! — понови Војнат, устајући с места.

Сви се подигоше. Девојче прво истрча из избе и за часак долеташе његов танки гласић у речима од песмице:

Преко гора,
Преко поља,
Има кућа стародавна;
Онде мома,
Кô малина,
Анђелима рајским равна.

Марко се диже тромо са клупе.

— Да се иде! — рече.

— Боли те зар срце за мађехом? — промрмља Војнат.

— Зачамали смо три дана. Отац је јамачно у бризи.

— Ни мало. Чујем, да је већ дошао Витолд на распуст, а и девојка се јамачно вратила из Риге.

— Била је још кад сам полазио.

— Ну, ето. Доста их је онде без тебе! А сутра је недеља. Одмори се код својих.

— Хвала, ујо!

Баш када су седали поново крај прозора, зашкрипнуше врата с улице и на двориштy се зачу неки туђ глас:

— Помози Бог!

— Бог помогао! — одговори девојче из баште и одмах запита:

— Ви ваљда Марка тражите овде, господине Рагисе?

— А да где би био! — рече придошлица.

Марко ђипи с клупе и изиђе на двориште. Гост га је тражио очима око девојке, која се наслонила на

плот од баште и разговарала, плетући венац од пупољака слезоваче и красуљка. Био је то човек малишан, ситан, богаљ, с танетом у нози, у сивом сурдуту, по војничком крају, и с таком истом, изношеном капом. Лице му је било округло, румено, пуно шавова и ожиљака; стрчали су из њега као шила седи брчићи, а сијале се лакрдијашке, жмиркаве, црне очи.

— Добро вече, Римко Рагисе! — поздрави га с прага Марко.

— Еле вратио си се! О, о! Мишљаху, да си стругнуо у свет, као Казимир.

— Имали смо карантину. На граници скапао Граљев бик!

— О! Штета за дечка! Јесте ли се давно вратили?

— Биће два сахата.

— Добро сам погодио! Хајдемо!

Заошину и захрама на врата, климнувши главом на девојку. Кад се осврте на путу, иђаху млађи за њим лагано; кад је прошао раскршће, означено капелицом и крстом, она застаде пред распећем, а он убрза кораке и за час достиже богаља.

Гавни им је пут остао на десно, а они стазицом кроз ливаде у поречју иђаху према дубрави и ћутаху дуго, као да су се јуче растали.

Па ипак минуло је три недеље, како је Марко Чертван отишао у Пруску, да прода целеп говеда и тек што се ето вратио.

Жмуђанин не воли заподевати разговор, није радознао — он гледа, слуша и ћути.

Из даљине као да им је дубрава пружала руке, пречећи им пут црним сенкама; ношаху се по њој различити жамори и тајанствено шуштање.

Из ливаде уђоше у честу од купина, кржљавих јасена и дивљих ружа; после их опколише големи храстови, иђаху по мекој маховини и папрати, и онда ће се старац најзад огласити први, тужним, боним гласом:

— Зле ти гласе носим, Марко!

Младић се не пренерази, не диже ни очију. Једва, после часка размишљања, запита мирно својим глухим гласом:

— Какве, Римко Рагисе?

— Отац ти је на умору...

Ни на то се не узрује Марко Чертван, него се опет промисли мало, пре него што ће рећи:

— Је ли давно оболео?

— Пре недељу дана. Из Пошвића дође на празник, три дана се борио с болешћу, док га није савладала и бацила у постељу. Није то обична болест, него оно старо тане, што га толике године носи у бочини. Докутурало се најпосле до срца! Лекара није хтео; шта ће лекови војницима? Дошло је време, да се иде на збор, друговима, јер они су тамо — па ће и отићи.

Љута, права жалост брујаше у гласу старчеву. Рукавом је протрљао очи, уздахнуо и за час опет продужио:

— За тебе распитује сваки час, данас је пред вече позвао свећеника, а и Јазвигла су довезли из Ковна. Све бих рекао, да хоће своју вољу да вам каже усмено и да му се жури. Чекају те, чисто ме нешто боцну, да распитам код Војнатових. Сад из те коже никуда, али они, што остају, треба да живе и да мисле на себе. Стрепим, да ти мађеха с децом не учини неправде. Боје се они тебе и не воле те! Узми се у памет, реци своје макар једном у животу, кад те отац запита.

Заћута, погледа на друга, али лице Марково било је неиспитана загонетка. Тешко да је и слушао добре савете.

— Шта мислиш? — заусти Рагис као на живој жеравици.

— Видећемо! — био је кратак одговор.

Старац слеже раменима. Немало се шта говорити с таквим човеком.

Дуго су и дуго још шумили само свети храстови и шуштала папрат под ногама, кад се богаљ опет огласи:

— Ја већ знам, шта ће бити: што увек с тобом бива! Неправда, па неправда. Мађеха ће учинити, што усхте. Пропашће очевина у рукама мазунца Ви-

толда, пропашће и он, и Ханка, и ти! Знам ја тога, што одлази, и те, што остају.

— И мене? — запита Марко с нагласком.

— И тебе! — потврди одлучно старац. — Или зар није тако?

— Не знам! — одговори, слежући раменима.

— Онда чуј! Био би човек од тебе, да имаш своју земљу, своју жену и свога брата. Ко тога нема, тај ти, брате, опадне, као јесењи лист, остари некористан, као неотесан камен! И с тобом ће бити тако!

Биће да је то најзад начуо Марко, јер је први пут подигао на друга своје очи, сиве као челик, а мирне као пучина безданих вода.

— Зашто? — запита он.

— Јер нису твоји Скомонти, где си пробавио у раду десет најбољих година, није ти жена — Марта Војнатова, а није ти брат — Лука Граљ.

— А шта сте ви имали свога, Римко?

— Ја? — старац се замисли... — Ја сам имао у твојим годинама заставу над собом, широки свет и велику мисао. Одбацио сам све, па ако и јесам донео кући само ту штаку и ране, не бих дао своје среће за твоју... за вашу сада!

— Онда је Казимир добро урадио, што је одбегао?

— Није добро, али можда најпаметније!

— Видећемо! — понови своје Марко.

Изишли су из шуме на пространу, обрађену равницу. У даљини се црнео дворац над Дубисом, коме се отеше очи обојице и за цело у једној мисли убрзаше кораке. Очекиваху их онде као на иглама.

Нису више ништа говорили. Под Марковом руком отворила се стара капија с кровићем и неком латинском изреком, урезаном на поцрнелој плочи, са сликом Богородичном на врху.

У кући се светлео само један прозор на рогљу, широм отворен. Кад се приближише, допираше до њих крупан глас, који је читао литанију пред смрт, а неколико других гласова, испрекиданих јецањем, одговараху у хору.

Скидоше капе и уђоше у мрачне ходнике, управљајући се по светлости од свеће и жамору молитвеном.

Летња ноћ, пуна звезда и мириса од ружа, тискала се у ту собу на рогљу од куће и дивила се жутом пламичку смртне воштанице, што је тињала, прштећи, на столу крај постеље... Више је дима и титрајивих сенака, него светлости, бацала на лице онога, који је онде лежао и умирао.

Био је то сух и увео старац, измењен том првом и последњом болешћу, па ипак, мимо муке, миран и врло ведар.

Лежао је на леђима и слушао молитве, час по час мичући уснама; очи су му биле полузатворене, још живе и присебне; није их скидао са зида, где се светлео прадедовски грб, две сабље и, у светлој трави и палмама, крстић на ишчилелој трачици.

У рукама, скрштенима на прсима, држао је крајичак ланчића, обешена око врата — можда свету хамајлију.

А свећеник се непрестано молио. Препелице споља заглушиваху његову молитву и плач је често прекидаше, а боник кад и кад подизаше веђе и луташе погледом око себе, као да тражи некога узалуд.

Тада су му се гасиле зенице и грч реметио мир на лицу, а руке још јаче притискиваху на прса крајеве ланчића.

— Јагњешце Божје... — започе свећеник.

Боник се три пута удари у прса, окрене се с тешком муком на страну и запита:

— Зар још нема Марка?

— Ево ме! — одговори сетан глас из кута.

Сви се обазреше; из средине чељади, која клечаше, подиже се и приступи к оцу најстарији у породици, а најсличнији оцу, плавокоси див.

Стаде спрам боника и чекаше, као слуга, заповест. Његово сухо лице, оштро, као бронза тврдо и као бронза опаљено, одбијаше се мрачно у трепетљивој светлости свеће воштанице, очи извириваху дубоко испод чела и густих обрва, узана уста стиски-

ваше још јаче она страшна жалост, што никада не избија на површину.

Старац га промери погледом и запита мирно:

— Јеси ли добро продао говеда?

— По сто талира комад.

Маши се одмах у џеп по новце, али старац затресе главом.

— Нека! То није наше. Метнућеш у пошвићску благајницу. То је новац Орвидових! Добро, што си се вратио! Бојао сам се, да те нећу дочекати, али Бог је добар!

Заћута, као да сабира мисли, па поче полако:

— Не писаху моји стари никада завештања — јер и на што? Поштен ће поштовати очину реч, а невољалац ће погазити и писмо! По старом обичају и ја вас хоћу да поделим за живота усмено. Има парче свете земље и нешто новца. Да се не тужите кадгод на ме, да сам коме учинио криво, реците сами, шта хоћете од дедовине? Ја ћу пресудити! Говорите, децо!

Настаде тајац. Марко оборио очи, размишљао по своме обичају о свакој речи и чекао на оне — на оно троје, што се искупише ближе постељи: брат и сестра, по оцу, и мађеха. Он стајаше даље и сам за се.

— Говорите, децо, мени се жури да свршим! — понови боник.

Тада се диже од клечања и приђе к његовим рукама сићушна прилика девојчета од неких осамнаест година, врло бледа и мршава. Подиже своје црне очи, дивне по изразу мисли велике и племените, и прошапута:

— Бабо, могу ли и ја за што молити?

— Него, Ханка, можеш. Говори слободно!

— Бабо! Ја нећу ни земље, ни новаца — ништа, ништа, само речи ваше, да ми не браните, да се учим. Ја ћу им све дати за слободу, коју љубим. Све!...

— Ханка!... — опомену је из тиха мати.

Девојче се трже и, скупљајући одважности, говораше све ватреније:

— Ја знам, мама, да то није лепо, да је неприкладно; ви хоћете да ме задржите код куће, а ја не

могу! Бабо, Богом се кунем, да нећу на зло употребити слободе, само ми је дајте, јер... јер...

Стаде јој дах.

— Доврши! — рече боник.

— Јер живети не могу без науке и слободе, па не допуштајте, бабо, да то крадем, као гладан — хлеб.

Суха рука старчева спустила се на врелу главу, зар да је умири, али ништа не одговори на молбу, него запита, сижући даље оком:

— На тебе је ред, Витолде. Ходи ближе!

Из сумрака се помоли момче од двадесет година, за чудо лепо, вита стаса, одевено с претераном елеганцијом и приступи несмело ближе.

— Ја, оче, не знам ни сам — промуца — може дати Бог, да ви оздравите.

— Ти ниси лекар, а мени не треба утехе. Шта тражиш као свој део?

Момче погледа на матер, на свећеника, па, потакнуто пријатним одобравањем, одговори одмах смелије:

— Ја бих желео, да господарим с мајком у Скомонтима, ако је ваша воља.

— Тако?... — прогунђа Чертван.

И подижући очи запита:

— А ти, Марко?

Див се ваља да већ промислио, јер је одмах одговорио:

— Дајте ми, оче, имање покојне мајке у Сандвиљима и Девајту.

— Хоћеш да живиш о свом хлебу и јамачно да се и жениш? — запита отац сетно.

— И време је! — одговори кратко син.

Старац се растужио, намрштио се, као да га је што заболело, и чекао за часак, хоће ли се још ко јавити.

— А ти? — запита, окрећући се жени.

Она ужасно зајеца.

— Мени ништа не треба, кад тебе не буде. Мало крова у Скомонтима до смрти, уз Витолда! Шта се мили удовици? Једино гроб!

Опет ћуташе мало и опет уздахну.

— Заборавили сте сви — поче он тужно — да ту нема једнога, да си имала троје деце.

Жена устаје од клечања и прекиде га нагло:

— Забранио си, да се спомиње. Проклео си!

— Не! — пореч е, а око му сипаше искре, — ако и јест проклет свако, ко рођену земљу оставља, кад му је тешко! Запамтите: проклет! Стид ми је нанео и срамоту, али моје је дете! Сачувао сам му ту земљу и успомену у срцу, ако и тужну. Можда ће се вратити — причекајте! И опротите му, кад вам дође, као што ја праштам.

Опет заћута, сабираше мисли, загледавши се у пламичак свеће воштанице.

— Дај амо нацрте, Марко! — рече.

Син изиде, врати се за час и разави пред њим жељени предмет, а боник се мало подиже и, вукући мршавим прстом по хартији, показиваше нешто и говораше:

— Скомонте сам наследио од дедова и, по старом обичају, предајем најмлађем. За годину дана, кад буде пунолетан, Витолд ће их узети у своје руке, а дотле ће мати њиме управљати и остати код њега до своје смрти.

Момче се осврте опет матери и запита тихо:

— Онда Марко ту више неће господарити?

— Кад велим, да ће мати, неће Марко. Чуо сам да имаш дугова — то је срамота и стид! Чуо сам да не учиш — то је неваљалство, и да бекријаш, трошећи време и здравље — то је подлост. Ако такав и даље останеш, оставиће те благослов Божји и мој. Памти до добро!

Витолд поникнуо, поцрвенео и ућутао, а боник даље показиваше и говораше:

— А друго имање, Ејнике, Казимирово је наследство, кад се врати. И то, жено, предајем теби у руке. Нека затече рођени и чист кут, и ту земљу, коју је оставио, а која је радила за њега! Памти, не учини му кривде и предај му мој благослов, осим ако би заборавио своју веру и свој језик... Онда не... не... благосиљај!...

— Бог ће чувати и свети његов заштитник! — примети кнез.

И опет Чертван означи нешто прстом и, окренут жени, рече:

— А Будрајце, твоја прћија, нека буде Ханкин мираз. Она није као друге девојке, али зато треба поштовати у њој ту разлику, јер од храста не начини обруча, него ћеш га само преломити. Пази на њу, али јој подај слободе у ономе, што је пристојно; нека има хлеба и угодности, али нека иде путем, који одабере. Хоће науке, а наука није грех ни за кога.

С јецањем прилети девојче очиним рукама.

Начини јој над главом крсни знак, па рече нежно:

— Запамти, дете: веру чувај, запамти то! Боље не буди учена, али буди разумна! Разумеш ли? Да не зажалим у гробу, што сам ти учинио по вољи!

Она метну руке на прса и понављаше сасвим дирнута:

— Нећу, нећу, нећу!

Марко је непрестано држао нацрт и мирно гледао, како нестаје очевине комад по комад, и гледао је још и онда, кад није ништа преостало за његов део, ништа од те земље, коју је он десет година радио у зноју лица свога, замењујући оца!

Сваки је добио део: и расипник и бегунац — за њега није било ни педља земље у тим њивама и ливадама и шумама. И право је: он је само тражио прћију своје матере, племићкиње са засеока, и комад шуме у рашљама потока и Дубисе. Отац је саслушао и његову молбу, као и оних других.

— Сложи нацрте, Марко, разделио сам све — рече најзад старац. — Тражио си свој комад земље и независност. Време је, да се побринеш за своју рођену породицу. Тако је! Они су сви добили, што су хтели, и теби то исто припада! Можда још с већим правом, јер си радио!

Зажмурио је и лежао часком замишљен, не мичући се. Изненадно се снажно окрену и поче живо говорити, продирући погледом сина:

— А ко ће мене заменити? Ко? Нисам ја никада имао те слободе и био сам гост под својим кровом. Туђе су руке управљале мојом њивом, док ти ниси одрастао. Ја сам читавога века био слуга и економ, а ко ће сада прихватити моју службу...

Зађута, и Марко ћуташе, само је обрве намрштио и угризао се за усну — узбунило му се у души!

Старац га је посматрао: одгоненуо је буру, која се спремала у скровитој души, па поче говорити лаганије, тише, као о нечем светом и тајанственом:

— Минуло је много година од моје младости. Неки веле, да је сада други свет, други људи, други живот. Није тако! Свет је исти и људи су исти, само су отупили, као оно моја стара сабља, од непрестана сечења и то сечења по камењу. Шкрботине нису на срамоту, само нека нема рђе, јер рђа изеде најбољи челик, а шкрботине можеш изгладити по потреби!

У оно старо доба велике су се буре витлале по свету и оловни облаци, а сушне су године биле, те је народ чекао из тих облака кише и росе, али Бог је хтео друкчије. Није пала киша, него туча и громови на људе и имања. И све је прошло!...

Петар Орвид био ми је брат: по његовој сам љубави ја, убоги ђаво, ишао у школе, заједно смо служили после још већем господару, него што смо сви ми!

Гром га погоди уза ме далеко одавде. Вратих се сам на нашу Дубису, затекох гариште у Скомонтима, а у Пошвићу, код њега, сироче дете!

И као што сам му се заклео на умору, постао сам отац сирочету, слуга удовици, старалац њихова добра.

Минуло је тридесет година. Ране се зацелиле, бол је сишао у дубину и ухватила се тврда кора. Отхранио сам дечка до човека, оженио сам се, подизао рушевине из темеља! Сећате ли се, оче свећениче, оних времена и Казимира Орвида? Таквих данас више нема! Хеј, шкрботине, рђа! Него! Милији ми беше од рођена детета, требало је да се жени, али и опет наиђоше оне буре, казна Божја! И, као и пре, ношаху пропаст њему и многима!

Чудотворна заштитнице наша! Толико суза, толико беде! Два пута сам прекужио у животу једно те исто! Отишао је и он, али се није вратио!

Једном сам га само видео на путу: клонуо ми је на груди и заплакао се и заклињао ме крвљу очином, да га се сећам. Вереница је отишла за њим! Оставише ми имање, и добро, и земљу, као свету оставу спротињску, и ето, за толико година, никад о њима ни гласа.

Глас му биваше тиши и слабији, шапатом је довршио, с тешком тугом:

— . . . И неће их више видети моје очи, нећу им повратити то, што сам сачувао с толиком муком, не! Можда чекају онамо горе на мој извештај? . . . Толике године! . .

Прекиде, изнурен до крајности, изатвори очи, а по лицу му се сноваху жалосне сенке.

Марко спустио главу и сви се замислили тужно, осим Витолда, који је седео подаље на фотељу и зевао.

Госпођа Чертванка прва дође до речи:

— Да су живи, дали би од себе гласа! — рече, па видећи да се муж не миче, погледа на њега ужаснута.

Прса боникова дизало је тешко дихање, хучећи као по празнини. Нагнула се над њега, поправила му узглавље, принела му устима мало вина. Испио је, али очију не отвори; морали су га кидати болови, јер час по час му се искривљавала уста и сабирало чело.

Човечуљак, преко мере дебео, с наочарима на маленом носу, помоли се из кута и, пухајући, жмиркајући изусти:

— Судски је рок истекао! Треба позвати у губерниском гласнику наследнике, па ако се не јаве . . .

Чертвана као да ко удари по лицу! Задрхта, последња крв му појури у лице и чело, страшно погледа на говорника . . .

— Савест не зна за рокове, господине Јазвигло! Мени не треба правничких путева, мени је право овде — удари се у прса — и по њему сам се владао чи-

тава живота! Сачувао сам оставину кроз толике тешке године, али не за туђинце, него за њега или децу његову!

Правник подиже обрве, поглади се по ћелавој глави, зажмири још већма шкиљавим очима.

— Добро, али ако их је нестало без трага? И њих, и деце? Шта онда?...

— Ако их нема — понови боник после размишљања — онда ће, на десет година после моје смрти, мој заменик разделити земљу људима, који су за њу радили, сељанима суседна три села, на једнаке делове, а повце, што сам скупио, даће у добру сврху и основаће главницу у Угјанима, да се чита служба за душе умрлих. Само неће бити тако; они ће се вратити, брзо можда, видећете!...

Рекавши то, подиже очи на ћутљива Марка, па му нареди:

— Узећеш, сине, материно имање и Девајту, заслужио си их; али нећеш ићи на своју земљу под свој кров, нећеш радити за себе. Нисам те зато отхранио! Отићи ћеш у Пошвиће, прихватићеш ону свету оставину после мене, и као што сам ја радио и живео, тако и теби заповедам.

Див ништа не одговори, а отац, свакојако навикнут на његову намргођеност, не запита за пристанак, него скиде са себе онај ланчић уздрхталим рукама, развеза свилену кесицу, што је висила на њему, и извади кључић и половину старога печата с полуизлизаним грбом.

— То је кључ од стола за писање, а ово је знак, спомен. Другу половину прстена понео је Казимир Орвид, одлазећи. У столу ћеш наћи пуномоћје на своје име и друге упуте, остало ће ти рећи господин Јазвигло, јер ја немам кад и немам снаге. Узми то, Марко, да мирно умрем!

Младић је још стајао као укопан. Његове жилаве, опаљене руке, на којима се чудно одбијао златан прстен, стискивале су грчевито заставницу од постеље. Био је блед као крпа, кроз усне су му светлуцали стиснути зуби.

Познавало се, да му је вулкан беснео у души, да би урликнуо, кад би проговорио.

Мађеха се помаче као на угљевљу.

— Иди, кад отац каже! — повиче она, али старац погледа на њу сурово.

— Окани се. Не одржи увек реч онај, који пристаје без промишљања. Слушај, Марко! Мени се жури да свршим, а та ми је последња брига остала као камен на души. Скини ми је, па ће ти то бити на срећу. Ходи!

Марко приступи, устежући се. Отац му обеси ланчић око врата и, сада умирен, говораше чврстим гласом:

— Као пас бићеш веран, а као петао будан, и нећеш дати никоме у руке добра Орвидових, осим ко ти донесе другу половину тога печата. Такав је био с њиме уговор. Хоћеш ли запамтити? Ја сам се заклео, а ти ћеш одржати!

Руке му положио на главу и додао свечаним гласом:

— Душу ти своју предајем и свету мисао и веру! Ти мало говориш, па те нико не зна; можда си зао, онда нека те измени мој благослов, а можда си добар, онда нека ти испуни жеље. Најстарији си и најразумнији од свих њих, а они се боје тебе. Не чини им криво и не мисли на себе. Твој је део у Пошвићу, преко реке. Запамти! Дај ми реч!...

У први мах не хтеде глас изићи из грла јадникова, после се оте нејасно:

— Казали сте, учинићу тако!

Болесник одахну, као слободан, главу синовљу притиште на груди; на плаву косу младићеву кану неколико суза.

— Бог нека ти плати! — прошапута — и одмах затим, као да га гони на журбу невидовна рука, рече:

— Марко, подај оцу свећенику кутију!

За часак даде у руке свећеникове син овелику скрињицу, железом оковану. Витолд устаде с фотеља и на прстима приђе ближе, да се заклони за леђа материна и сестрина. Болесник извади испод узглавља кључ од благајнице и говораше свећенику све лаганије:

— Седам делова има ту, оче, у свакоме по пет тисућа рубаља. Пет за четворо деце и за жену, шести разделите међу наше слуге, а седми предајте у Угјане, чудотворној Мајци Божјој, којој сам се заветовао још у младости. Нека прими жртву од труда мога, јер ме није никада оставила.

Свећеник је бројио и редом им давао у руке наследство. Казимиров део узе мати, последњи доби Марко и одгурну празну скрињицу на страну. Неће је он више пунити, као до сада!

Поглед болесников блудео је по њима све блеђи и блеђи.

— То је све! — понављаше. — Свршио сам, свршио!....

Подиже руку да их благослови.

— Бог вам дао добро и мир и слободу, јер то и јест сва срећа на земљи! Живите у слози и заједно — бићете јаки!

Клекоше сви, а он над сагнутим главама начини крсни знак и паде тешко на постељу.

Часком је почивао непомичан, страшно блед, а после, такнут својом највећом бригом, упре очи у Марка, који је стајао спрам њега.

— Памти, да си ти слуга Орвидових, памти — прошапута.

— Казали сте, биће! — понови див своје.

У то се из мрака извуче Римко Рагис и, наслоњен на палицу, стаде поред Марка.

— А ко ће мене узети у део, Чертване? — рече у пола шаљиво. — Запиши ме коме у инвентар, да се не потуку о мене.

На то први пут оживе мрачно лице Марково и брзо, као да се боји, да га ко не претече, рече:

— Ви ћете са мном, Римко Рагисе!

— Право — рече болесник — иди с њим, друже, у његов дом, да се не брине за своје! А ти, Витолде, држи тетку Ану до смрти и старих слугу не терај! Стари је слуга — пријатељ!

Хтеде још што рећи, али више не може, леже нанаузнако, затвори очи, рукама притиште боне груди.

Час је био као мртав без гласа и даха и мицања, док га муке не спопадоше: тада је стењао, јечао, крчао; час опет, као да хоће молитвом да утоли болове, шаптао је неразговетно један те један псалам, прекидајући сваки час: Iudica me, Deus, et discerne causam meam![1]

Свећеник му даде у руке воштаницу и једноличним крупним гласом стаде читати псалме. Витолд се вратио на свој фотељ, жена се подлактила на руб од постеље, сасвим изнурена, девојче је јецало згрчено на земљи.

Само је Марко стајао непомичан и, намрштена чела и стиснутих уста, гледао оцу у лице.

А лице се то све већма растезало, жутело, из прсију се извијало тешко дисање, у коме је оштро ухо могло разабрати све нејасније: Iudica me, Deus, et discerne causam meam...

Свечана тишина настала у избн... Била је то агонија, предворје вечности!

На прозору побледеле звезде и ударао мирис ране росе, која је падала на расцветање руже у дворишту. Кратка летња ноћ примицала се крају.

Најпосле, кад запеваше трећи петли, Чертван избечи очи, подиже их на грб и издахну. Воштаница му се измаче из руке и угаси се, настаде жагор и страшна трка.

Сви се подигоше. Старцу беху очи отворене, пуне самртних суза, црте за чудо мирне.

— Како је живео, тако је и умро! — промрмља Рагис, отирући бркове и обрве.

— О Боже, о Боже! — нарицаше жена, ударајући челом о заставницу.

— Свеће, Јосифе! — избаци своју прву заповест млади господар скомонтски.

Марко се повуче мало назад и погледа на прозор.

Пролетња зора свиташе и примицаше се дан, ружичастим пругама завирујући у избу.

---

[1] Суди ми, Боже, и разбери дела моја!

Будиле се птице по гранчицама, устајали људи, звериње, најкукавније бубице, да живе, да раде, да се крећу, само не устајаше он, старац, раден као пчела, ранилац као шева, будан као петао.

Свршио је свој посао и труд — сада се одмарао. Био је то за њега дан великога празника и великога одмора!

II.

На недељу дана после смрти Чертванове пролажаше оригинална поворка улицом засеока Сандвиља. Напред је ишао Римко Рагис с двоцевком преко плећа и с торбом од јазавца о боку, окружен шесторицом различитих паса. На конопцу је водио припитомљена лисца, а из недара сива капута извиривале су губице шарених кунића. Та је менажерија предњачила колима с лотрама, која је пратио богињав слуга, а на колима дизала су се на катове два зелена сандука, неколико столица, неке мреже, свежњи учињених и неучињених кожа, мотике, лонци, а на врху, у голему кавезу, путовао је сиви ждрал и десетак и више мањих птица, кречећи и цвркућући што их грло носи.

За тим колима ишао је пар мршавих волова, полава крава, неколико телади, а на крају је Марко Чертван водио на узди стару белу кобилу, која је у Скомонтима возила воду и дрва.

Табор је завршивао гаров, који се, с неповерењем, обзирао на све стране.

У пркос радном дану и равнодушности жмуђанској, све је живо поврвело на врата, поздрављајући пријатно путнике и чудом се чудећи.

— Еле то је све, што су дали Марку из Скомоната? — шапутаху међу собом.

Њега самога не смедоше питати. Ишао је мрк као ноћ; ћутећи, скидао је шешир познаницима.

Стари Војнат стајао је на вратима своје куће, руком је заслонио очи, погледао, а иза његових леђа радознало извиривала је Марта:

— Ва име Оца и Сина! А шта је то? — повика.

— Погорелци! — одговори подругљиво Рагис, и не задржавајући се.

— Марко! Шта ће то рећи? Водиш позориште? Ходи-дер амо!

Младић отресе главом.

— За час ћу доћи до вас — одговори.

Поред Војнатова имања, плотом одељено, пружало се друго, које је већ граничило с пољима. Било је оно сушта противност суседном с обзиром на уређеност и добро стање. Место тараба, неколико каменица штитило га од улице, зло заклањајући слогове кукавне хељде и зоби, засејане у пустој огради. Не беше онде вишања ни кошница, из далека удараху у очи олупане зграде, кућа без окана и двориште обрасло коровом.

Био је то Марков део, материно имање. Табор скрену у двориште, на изврнуту клупу седе Рагис и, да се покаже важан, стаде звиждати кроз зубе, Марко и слуга истоваришe кола, утераше у празне стаје стоку, која је жалосно рикала, и склонише кола с пута.

Дечурлија их посматрала с улице, радознала, зачуђена. Необично је занимао чворак у кавезу, који је сваки час узлетао и кречао:

— На здравље! На здравље!

— Мир, дедаче! Нико не кија! — опомињаше га Рагис, на велико дечје весеље.

— Сад можеш натраг, Гренисе — рече најзад Марко слузи, тискајући му у руку новчани дар.

Момак се трже, као да му је ко дао жив угљен и — место да оде у двор — стајао је и ћутао, окрећући бич у руци.

— Шта хоћеш? — запитаће га Рагис.

— Где су моји коњи, онде остајем и ја — одговори жмуђански.

— Госпођа ти је казала да се вратиш, дакле иди! — прогунђа Марко.

Жмуђанин се осврне около, на пут, на небо, на реку, врати се очима нахереној стаји, завири и легне уза зид.

— Кад се предомисли, вратиће се — рече Рагис. — Ја ћу дотле себи начинити гнездо. Јадне моје животињице одболоваће путовање!

Марко се промисли за часак, присети се и крену Војнатовима. Требало је свршити, јер га у вече већ чекаху у Пошвићу.

Уђе. Марта је шила код прозора, стари је корачао по соби. Уђуташе, кад га угледаше.

— Једва се једном и ти изволи показати! — осече се Војнат. — За недељу дана ниси имао кад да нам јавиш, шта је и како је. Ну, говори сада!

— Види се да нисам имао кад, кад нисам дошао. Одрастао сам међу вама и привикао се, али отац је детету најпречи. Нема неколико дана, како га положисмо у гроб.

— То сам видео, био сам на погребу. Хоћу да знам, шта ћеш сада чинити?

— Оно, што ми је отац казао — одговори туробно.

— Ну, па реци дакле! Какве су то комедије с тим црковинама, што си их дотерао?

— Ето сад, што су ми дали, оно сам узео!

— Како дали? Неколико комада, теби, из Скомоната! Зар није отац оставио завештања.

— Оставио је. Земљу је поделио!

— Па како? Што си добио?

— Материну ограду и Девајту.

— А Скомонте?... Ејнике?... Новце?...

— Скомонти су Витолдови и материни, Ејнике Казимирово, новаца је допало свакоме по пет тисућа рубаља.

— Зашто ниси потраживао свој део иметка? Отправили те као просјака! Ваља да има закона!

— Ја нећу да се парничим. Нису ми дали, а силом нећу да отимам — рече Марко, слежући мирно раменима.

— Звеканс! — окоси се старац и прекиде.

Неко је време ходао по соби и дувао, после стадо говорити све жешће:

— Лупежи! Варалице! Нашли будалу, па га оклашали! Оштетили моју крв, мени на пакост. Чекајте! Видећемо ко је паметнији! Избацили га с торбом, па се смеју старом Војнату! Показаћу им ја! Биће он госа, а ви голаћи! Доћи ћете да нас молите! Шипак!

Застаде пред Марком и, гледајући с поносом дивски му раст, рече:

— Твоје руке, а моја глава чуда ће починити! Имања ћемо саставити, па ћемо радити. Нећу умрети, док их све не поисплаћаш и не скупиш добро у своје руке. На јесен ћеш се, у тишини, венчати с Мартом, заједно ћемо живети и гледати, како ће они да бесне. Разумеш ли? На поделу нећеш пристати, него ћеш им полако исплаћивати. Дуг је живот, дочекаћеш лепе среће!

Марко је ћутао, поникао и слушао. Јест, то су били његови снови. Марта, рад и земља, мила земља! Можда су жалост и неправда већ шапутали нешто о освети, а старац је и то гладио и потпиривао. Несвесно, можда услед тиха искушења, младић тури руку у недра и кесицу с печатом тако јако притисне на прса, да га је чисто заболело и дуго није могао прословити речи.

— Ну, шта велиш? — запита Војнат. — Јесам ли те освестио? Није те више страх чатрље?

То је било изазивање. Марко подиже очи на Марту и рече кроза зубе:

— Био страх или не, ја у њој не остадох дуже, него до вечера.

Старац пребледе, престраши се.

— А зашто до вечера?

— Јер ми је отац оставио на бризи Пошвиће. Тамо ме већ чекају.

Био је то гром. Девојка испустила посао из руку и побледела као крпа, староме застао дах у прсима. Зинуо је, избечио очи, занемео.

Сметнули су с ума обвезу старога Чертвана, оно тане у пози, које је вукао читава живота, ону сму-

шеност, као што говораху. Предао је сину, можда га заразио својом слабошћу, као породичном болешћу!

Ипак после кратке, злокобне тишине, развика се Војнат:

— Ти? Ти? У Пошвиће? Опет за бесплатна економа! Ти? Ти?

— Идем! — одсече Марко, прекидајући.

— Идеш? Зашто? Да чекаш на покојне, као што је чекао Чертван? Промисли се!...

— Што да се промишљам, ујо? Отац је у гробу, а дао сам реч! Идем!

— А твоја земља? А ја? А Марта? Помисли ти на то!...

— Шта знам мислити! Земљу ће надгледати Рагис, а ви и Марта... Божја воља!

— Како? Шта?

— Можда ћете ме причекати, ако вас је воља. Можда ће се Орвидови вратити пре, него што се надам? Зар ја знам? Отац је заповедио — морам!

Старац заметнуо руке за појас и, прелазећи из гнева у мирну тврдоглавост, стаде цедити реч по реч:

— А ти их чекај, те своје Орвиде! Него! Ислужи мировину! Али само нас не мешај у своје планове! Мени је смрт за вратом, немам права да чекам, оставља ме снага! Треба ми одмах младих руку и помоћи! Или остани данас ту, или иди за навек...

Марко затресе главом.

— Ви знате, да не могу остати! Ваша воља — идем!

— С Богом — промрмља старац, окрећући се.

Младић подиже очи, потражи вереницу, али место код прозора било је празно; бацила је посао и измакла неопажена. Он се поклони ујаку и изиде. На дворишту није било Марте; обиђе башту, ухвати за браву својих врата, али у тај мах зачу тихо јецање код плота.

Задрхта, размакну вишњеву честу суседне ограде и завири онамо.

Девојка је седела згрчена на земљи, кецељом заклонила лице и плакала очајно.

Дуго је стајао и гледао њене јаде, пре но што је дошао до речи.

— Марто, не плачи! — рече тихо — шта то по маже? Хтедох да се опростим с тобом...

Скочила је са земље као опарена, зајапрена од суза и узрујаности.

— Не слушај деде! — повиче. — Њему је једнако: ти или други, само нека је здрав и млад! Нека тражи руку и помоћи, али не мужа за мене! Треба да идеш, ох Боже мој... Страшно је и помислити! Али вратио се за годину, за две, или за сто, ја — док сам жива — твоја сам! Заклећу ти се, чим год хоћеш!

— Не заклињи се, али одржи! — одговори озбиљно. — Бог слуша! Ја сам увек једнак! Ти знаш!

— Видећеш — шапну с нагласком — да сам и ја таква! Ти или нико!

Држали су се за руке и стајали би тако дуго, заклоњени густим грањем, да не беше мувања по чатрљи и гласа Рагисова у соби. По свом обичају разговарао се с менажеријом.

Марко стисну руке девојци и умаче. Гране се саставише као обично, оделише опет зеленом преградом две ограде, не остаде ни раселине, ни знака, осим у младим срцима на дну мало горкога весеља.

Рагис није дангубио. Марко не познаде своје чатрље. Старац је поспремио, опрашио, развешао по празним зидовима оружје, ловачке трофеје и „Живот Св. Геновеве“ у неколико шарених слика; намештај је запремио празне кутове, а у два угла наместио је две дрвене постеље.

Животиње огледаху ново место, пиштећи и скомичући. Домаћин је вадио ствари из сандука, говорећи им моралне сентенције.

— Ну? Јеси ли добио рена? — запита придошлицу.

— Од кога?

— Па од старога и девојке!

— Није стари, што је девојка! — одгунђа Марко, отварајући своју торбицу.

— А знаш ли, да је Гренис утекао с коњма?

— Утекао?

— Видео сам кроз прозор, како их је извео, усео и одјахао. Хтео сам да га хватам, али ме после спопало беснило! Отели су нам толико, па нека их и то зајази!

— Право сте чинили! Наћи ћемо и слугу и коње за новце.

Сагнуо се над сандук и умукнуо.

Рагис заклимао главом, сео на столицу и запалио лулу.

— Ето да је онако, како сам ја пророковао! — поче тужно. Неправда, па неправда. Требало ти је толике године радити! Како си прошао? Као с разбијене лађе, комад труле даске. И опет одилазиш?...

Марко је ћутао као заливен. Полако је вадио из сандука своје ствари и размештао их по зидовима и столу. Покрио постељу. Хтео је заборавити, да је он ту гост само до мрака.

— Шта ти све неће људи учинити? — говорио је даље старац. — Чертван је био праведан и прекаљен, па су га оседлали и водили на брњици! Међер је боље бити зао на свету, него добар!

— Не говорите ништа против оца! — одговори Марко. — Радио је, како је хтео. Они су мислили зло, а он је радио добро!

— Па шта? — запита радознао Римко.

Младић се исправи и — као обично — промисли се мало пре одговора.

Била му је то навика у карактеру.

Часком је застао с очима на зиду, над својом постељом.

Онде је, под иконом, висио витез на коњу у црном оклопу, с двоструким крстом на штиту, с измахнутим мачем у десници. На њега је гледао Марко и изустио полако:

— Нисам ја за се радио, и трпео, и ћутао.

— А за кога? За Војнатове, или Витолда?

— За тога! — промрмља, показујући главом на зид.

Рагису се засветлеше очи и засука бркове, али као да није разумео, говораше даље:

— Скомонти ће за годмну дана прећи у туђе руке. Витолд ће изести очевину у сладак мед! Млади зуби и лакоми! Казимир се неће вратити, а ако се и врати, продаће Ејнике. Ханка ће се истрошити науком, па изгубити Будрајце!! Све ће пропасти!

Марко подиже главу. Забаци косу с чела и ухвати се руком за прса, као да га је онде у дубини нешто ужасно заболело и опет, после размишљања, изусти, али не тихо, већ јаким гласом и с дивљом енергијом:

— Пропашће? Пропашће, велите? Ej, оче, у тај дан пропасти нестаће ваља да на земљи мене и мога Девајтиса!

Богаљ је гледао и слушао. Од малена знао је тога човека, живели су заједно, а никада га није видео таква. Као убојна труба, забрује његов потмули глас, муње севаху из хладних очију.

Сунце је завирило у сен собњи и један зрачак позлати црнога витеза на зиду и плавокоса Жмуђанина. И први пут опази Рагис, да су у његова кумчета тако сурове и оштре црте, као да му је железни коњаник брат или отац, и као да ће обојица заједно у бој.

Обузело га неко необично поштовање и дуго ћуташе, заблепут у ту двојицу, и сам није знао, који му је био већи у тај мах.

Марко се први освести, трже се од жестине, поцрвене, осврну се и стаде огледати и превртати пушку. Зрачак угасну.

— И шта ћеш им ти помоћи? Немаш кад, а немаш ни права да им притичеш у помоћ — заподене разговор стари војник.

— Доћи ће они мени на ноге! — био је нејасан одговор.

— Доћи ће, да потпишеш деобу, па мораш!

— Не морам, ако пећу!

— Тако већ! Имаш разлога!

Младић је свршио свој посао, седе код прозора, извади из џепа стару лисницу и стаде рачунати на

парчету хартије. Час по је подизао очи и тужно погледао на сунце. Слазило је с поднева, позивало га на повратак.

Стадоше се разговарати о својој оскудици. Недостајало је свега, па и хлеба. Зграде тражаху кров, земља управу, ограда плот, кућа прозоре и поправак из темеља. Кад се све срачунало, од главнице остаде једва половина: тричава свота, коју је Марко спремио натраг у џеп, да плаћа ћефове Витолдове и поврати читаву очевину.

Рагис згрну новце, смешкајући се шаљиво.

— Ну, сада сам токорсе ја ту господар. Је ли да нећеш оштро надгледати?

— Можда ћу у четврт године завирити једном и к вама?...

— Добро! Показаћу ти шта умем! Видећеш!

Младић махну главом. Ништа му није могло повратити слободе и веселости.

Погнуо се, скрстио руке и ћутећи гледао кроз прозорчић па беличасту хељду и зоб у огради. Сад је могао ићи у Пошвиће, али се шчињаше — мишљаше, да неће брзо починути на своме, у својој кући.

Рагис се био усходао, лупкајући дрвеном ногом изилазио је и враћао се — осећао је да није згодно дражити тужбама јадника, те га се окану. Ни из засеока их нико не походи. Пријатеља Граља није било код куће, а Војнат се није шалио у љутини. Тужно је то било господарство.

Спуштало се вече; неколико косих пруга вечерње румени загледа Марку у очи, а он као да разумеде тај знак — устаде, баци пушку на раме и узе шешир.

— Треба већ да идем! Остајте здраво! — рече пријатељу.

Навуче шешир на очи и изиде у двориште.

— Ходи, Маргасе! — викну гарова.

— Причекај; отпратићу те до реке! — крикне за њим Рагис. — А шта је то? — додаде, гледајући улицом.

Путем јахаше Гренис на једном коњу, водећи другога за собом, па скрену у двориште.

— А од куда ти? — запита Марко.

— Па с паше — одговори слуга.

— То ти ниси био у Скомонтима?

— Разуме се да нисам! А зашто? Био сам код коња, јер је данас као неки светац. А сутра ћете ми казати, шта да радим.

— Та ти служиш у двору?

— Ја сам служио код коња. Нисам их за то напасао, да их други гања! Хоћете ли дати оброк, господине?

— Даћу, кад се вратим! — одговори Рагис. — А ти дотле пази на кућу.

— Па да! Шта друго знам радити? Младога су господина коњи и ја!

Рагис се осмехну задовољно.

— То ми је делија! Послушан и глуп!

Марко је испод ока гледао у прозоре Војнатових и ћутао. Међу вишњама затитра црвени рубац Мартин, оеврте се за њом два три пута и убрза кораке. Био је то његов последњи опроштај.

Минуше заселак и изгубише се у сумраку. Као и пре недељу дана, иђаху к шуми, али сада не у Скомонте, него десно бучној реци.

Римко Рагис узе полугласно читати молитву; вече постајаше све тише и мирније. У тој тишини Марко нешто ослушкиваше, подижући често главу и застајући. Све ближе, све разговетније обузимаше их глуха, тајанствена природна мелодија мрачне шуме!

Младић слушаше, као што жељно слушамо дивну песму о великим јунацима.

Нешто га је привлачило томе шаптању дрвећа, тој црној гушти!

— Чујете ли како шуми Девајтис? — јави се тихо богаљу.

— Којешта! — слеже старац раменима. — Као да он друкчије шуми, него друга дрвета! Најпосле, то и не шуми храст, већ пошвићски млин клепеће на Дубиси.

— Није, то он говори на пропланку! Почујте само!

— Ах, ти заковани поганине! Није ли те стид дозивати зло таквом беседом? Јеси ли заборавио крштење, шта ли, тим својим обожавањем дрвета?

На ту опомену Марко ућута. Стигоше у шуму, дивови им заклањаху небо, пречаху пут, пружаху руке, као да их поздрављају. Дочека их пустиња у завидна наручја.

Тамо амо, без стазе, ишао је напред Чертван и непрестано прислушкивао, као да се од тих шумова један одваја, као да иде на чији позив, све дубље и дубље.

На једном им се разјасни над главом, парче неба затрепта и пред њима пуче широк пропланак. Под ногама се уздизаше земљиште, — то су остаци стародавних опкопа; са страна се црнила контура у пола срушене бастије, а пред њима, на средини пропланка, дизао се протопласта храстова, стар, као жмуђански богови, и као да поздрављаше придошлицу глухим, отегнутим шуштањем.

Марко застаде.

— Ну, што стајеш? — примети Рагис. — Већ је касно, а матица је јака под пошвићском оградом. Још би могао награисати на чуну.

— Одморимо се часком, оче! Одмах ћу отпловити.

— Ну, кад је тако, да седнемо. Моја ћудљива дрвена нога баш не воли много стајати. Имаш ли дувана?

Запалише луле и дуго одбијаху само густе сиве димове.

— Зло! — поче Рагис — ој, зло! На што си спао! Други десет година проћи ће у ветар, а после старост и смрт. Ништа нећеш стећи, ни имати, а изгубићеш и што имаш! А зашто тако? Они се неће вратити...

— Ко зна? — промрмља Марко.

— Свако зна. Од куда би се створили после толико година? Наследство је као мед, одмах га иза зида муха осети! Помрли су они!

— Може бити! Треба чекати!

— Баш си глуп! — пљуне стари. — С тога чекања изгубићеш Скомонте, Марту, срећу, здравље и младост. Какво си добро запамтио у животу? Од какве ти је користи тај рад и брига од детињства, од малена. Немаш ништа, избацили те напоље, као да си из бела света, па се ни тужити не умеш.

— Не умем! — потврди Марко, устајући. — А и на што јадање?

Прекиде, промисли се часком, обухвати погледом гранати храст и додаде по жмуђански стародавну, значајну пословицу:

— Било како му драго, Жемајтис[1] остајем до века.

Рагис устаде такође и заврти главом.

— Иза бегунца остаје траг од стопала, иза заосталих траг од крви — промрмља туробно.

Изменивши те пословице, не говораху више ни речи. Пресекоше попреко пропланак, стрмом стазицом сиђоше на речну обалу. Чун је чекао, привезан за јовово стабло, а возар дремао у чуну.

— Остајте ми здраво, оче Римко — рече Марко, сагињући се к старчевој руци — хвала вам на свему добру.

— С Богом, синко, срећно пошао! — шапну Рагис глухо.

Младић одвеза чун, не будећи возара, и узе весло у руке.

За час Дубиса занесе лађицу и одбаци је неколико хвата од обале. Старац се наслонио на палицу и гледао за њом.

Дивска прилика весларева црнила се на води. Стајао је гологлав и гледао преко Римкове главе у шумски врх.

Праштао се с њом мишљу и погледом.

После се смањивао, црнио, као нејасна тачка, док се најпосле није стопио у мраку и нестао.

Богаљ је чекао неколико часака, најзад скиде с плећа пушку и испали у ветар.

---

[1] Жмуђанин.

Мало затим сину нешто преко воде и разлегну се пуцањ, а после се зачу, заглушено речним шумом, штектање пса. Био је то Маргас на другој обали, у пошвићском парку.

Изгнаник је срећно приспео на месту.

Рагис уздахну и окрену кући.

— Дај му, Боже, да се врати у своје, јер је добар и стрпљив! — прошапута.

Дубрава је шумила, али Рагис није разумео њена шума и није схватио, да му стари храст одговара са пропланка:

— Вратиће се, вратиће се! Само причекајте! Све пролази! Вратиће се, вратиће се!...

III.

Дубрава у рашљама Дубисе и Ејне била је од вајкада својина Чертванових.

Некада, у старо доба, била је онде светиња, која је чувала замак.

У светињи била је поштована богиња Алексота, замак су бранили љути ратници, одевени у кожу, са секиром у руци, а с фанатизмом у срцу.

Данас су од замка преостали тек трагови опкопа и шанчева, сагњила бастија под мрежом од хмеља, бездани, засушен бунар, могила, под којом су затрпани браничи и легенде. А од светиње на пропланку преостала су два камена — по којима су били изрезани неки знаци са жлебовима у средини — и Девајтис.

Протекли су векови, нестало је крстоносаца-апостола, умукао је Перкун, погасиле су се свете ватре, пролазиле су државе, људи, низале се војне за војнама, развалине за развалинама, мењала се права и обичаји — Девајтис је стајао.

Стајао је насред пропланка, поред светога камења; дубови-унуци окружавали су га из далека у наоколо; горостасан, снажан до тада, с круном од зелена лишћа, јаке гране, као руке, пружао је горе, као Криве Кривејто, и позивао, рекао би, на борбу стихије и говорио: „Нисте ме ви, људи, бацили амо, и нећете ме ви, вихари, однети одавде. Наместио ме је ту Бог, па ћу остати, остати, остати!...“

Заклањао је собом пропланак, камење, рушевине старога замка...

Кадшто је ћутећи слушао гласове, што му их је доносила река, кадшто је с бастијом спомињао старе бојеве и величанствено шумио; час опет, кад су људи долазили к њему, ширило се по гранама његовим јако дихање: „Здраво да сте! Здраво да сте! Једна је земља нас родила и отхранила! Корењем сам је загрлио ја, а рукама и душом ви! Ко ће нас ишчупати одавде, ко?!“

Чим наступи јесен, Девајтис је спомињао јунаке, који су помрли, славу, која је минула, огањ, који се угасио, и, обузет жалошћу, раздирао хаљине и плакао. Туђи људи говорили су: храст губи лишће; Жмуђани су шаптали: Девајтис оплакује старе часове.

И много месеца стајао је див покривен ињем, туробан и ћутао у тешкој жалости, док му се не смилова богиња, чије је камење чувао толико векова, и не походи га:

Попела се на жртвено камење, стресла гране, неговала гранчице, будила, а испод њених руку и бела одела летијаху по пропланку топли даси и јасни зраци и цвеће.

А Девајтис је отресао жалост са себе и, као јунак, подигао главу, а ту га поздрављала река, онде опет стара бастија.

Такве су приче ходиле од уста до уста по засеоцима и селима, и таквим је причама успављивала мати Марка, кад је израстао из пелена.

Била је то жена проста, старога кова, шљахтићске куће, никада се није приучила положају велике госпође и властелинке. Сувише јој је било пространо у салону, сувише хладно и сувише туђе.

Муж је напредовао иметком, радио као роб, згртао, штедео, бивао све имућнији и јачи; она је венула као пољски цвет у стакленој башти.

Била је тиха, плашљива, бојала се света, у који је ушла, плакала је кадшто горко, али тајом, као шумско звонцо у чести, да не једи мужа, кога је обожавала с неким ропским поштовањем.

Упорност је живела у њој и анђелска умиљатост. Кад је похађала брата у Сандвиљама, бивала је живља и веселија: остала би радо онде, на прагу очинске куће, са сином на руци; није је замаљивала сјајна судбина, на којој су јој завидели људи, али није рекла никада тужне речи, враћала се у Скомонте, певајући сину, и даље је трпела богатство, као Божју вољу.

Није много знала, али што је знала, предавала је сину. Религија јој била састављена из жарке вере и тисућу празноверица. Учила га је дакле молитвама и множини басама од чари, урока и ђаволских мајсторија. Историја јој била дуги низ легенада о змајевима и јунацима, даље му причала о Татарима и Шведима, колико је памтила. Успављивала га жмуђанском песмом о Бируту и Кјејстуту; кад је одрастао, забављала га легендама из баснословне повеснице завичајне.

По обичају заселачком прела је у дуге зимске ноћи и ткала узорито платно, у башти је садила драгољуб и невен, метала је радо на се шарену сукњу и везену капу; у светачне дане, после службе, волела је приклапати са шљахћанкама на гробљу и радо би се враћала пешке, а не с мужем на господској бричци.

Забава јој била ићи самој с дететом по гљиве или у јагоде, у мрачну шуму, где је не би нико узнемиравао новинама, политиком, модама и сплеткама.

Седала је на маховину или пањ и слушала, шта шума говори.

А дечак плаве косе и сетна лика сећаше уз њу и ћутећи слушаше тај озбиљни и тајнанствени разговор.

Из тих је часова усисао неко идолопоклоничко поштовање према храсту на пропланку.

Мати га је научила, да је то био вођа оних, који попадоше, брапећи богињу и замак. Алексота је плакала за њим, те га богови претворише у дрво, да живи у славу онога боја, за успомену док је света и века.

Међу тим је расло богатство Чертваново, Скомонти постадоше први двор у околини по добром стању

и пространству. Сваки дан све јасније биваше пред очима покојној кћери Војнатовој, да она није госпођа за та добра, да није жена за таквога великаша, да је она у срећи његовој једина црна пега, сметња, несклад! Осећала је то и повлачила се у засенак, венула, гинула, гризла се, док једнога пролећа није умрла тихано, као што је и живела.

Марко је имао тада осам година и читаву ризницу материних знања као подлогу карактеру. На погребу је раскрстио са својим детињством: од тада је изгубио окриље и срце, вратио се кући, обишао све закутке, па му се и самом учинило у том лепом двору и хладно и туђе и сувише пространо.

Сутра дан је утекао на заселак ујаку: хоћаше онде да остане. И Војнату је сироче срцу прирасло, али то вече дође Чертван и, после оштрих речи са шураком, одведе сина. Не беше то син, него роб, као што је и покојница била робиња.

И мину година за годином. У Скомонте дође нова госпођа, настаде нов ред, нов живот. Унела је отменост и присталост, родила је Чертвану троје деце, нежних господичића, сродила га са знатним породицама.

Све се изменило, и Маркове се успомене затрле, избледела и слика мајчина, само храст на пропланку остао му је неизмењен, испрва као уклети јунак, после друг, пријатељ, најпосле овапућење велике мисли.

Двадесет је година протекло од како је сироче, парче времена, које се вукло полако, тешко, мучно, дубећи му од душе неки тврди облик, док се није сасвим стинила.

Три златне искрице имађаше у животу, увек им храст беше сведок, заклањаше их сенком својих заштитничких грана.

Први пут га доведоше за распуст из росјењских школа — одмараше се на дому.

Отишао је да поздрави храст лепога летњега јутра и престравио се.

Његову пустињу пронађоше други, растераше жагором птице певачице и скакавце.

Било је то двоје деце. Дечак гимназист седео је у трави с књигом на коленима, а пред њим на жртвеном камену стајала је млађа девојчица, сва у белини, с венцем од саса на црнокосој глави и декламовала је жмуђанским језиком стародавну химну.

Марко је познавао обоје. Свећеник из Скомоната имао је брата професора у Ковну, — то су била његова деца; похађала су кад и кад стричеву парохију.

Обоје је било утонуло у нојезију. Он је руком одмеравао такат и дошаптавао понекада речи, њој занос натерао румен у бледе образе, ражарио упале очи. Нису опазили придошлицу, који је подаље легао у траву и слушао.

Најпосле се свршила химна. Последње стихове изговорила је све тише и тише. Причало се у њима, како су јунаке сложили на ломачу, која је прождрла телеса и опрему, и тињала, тињала — док се није угасила.

— Зашто си спустила глас, Јулка? — запитаће брат, кад је престала, сва задухана.

— Јер су они помрли и огањ се угасио! Тужна је твоја химна!

— Није тако! Таква ломача од великих ратника није то крај и није туга. Преостали узеће са ње по искрицу, запалиће нове буктиње и појурити даље у бој! То је знамење за друга дела, то је светао пример! Ти то не разумеш, јер си малена и женско.

— Добро разумем! Дајте ми само да узмем искру, па одох! Али ко ће се онамо за тобом тиснути!

Прекиде и шапну тише:

— Гле, Оњехно, онде нас неко прислушкује.

Гимназист се осврте, а Марко устаде са земље. Поздравише се.

— Ви сте на распусту? А и ми! Зађосмо амо да мало читамо. Лепа је ово шума!

Замиловаше се. Од тада су се даномице састајали у троје под храстом.

Оњехно, ентузијаст, причао је јуначка дела, декламовао тисуће стихова; Јулка је тражила гнезда по

честама, завиривала у јазбине лисичје и јазавчје, улазила у раселине рушевина; Марко је слушао и сањао у дубини душе. Провели су под Девајтисом читав распуст, никада неизбрисан у памети туробна дечка.

Друге године затекао је жалост код свећеника. Ољехно је приспео раније и, пре недељу дана, удавио се, купајући се, у Дубиси. Нису нашли ни лешине, река је однела у Њемен и море.

На тај глас Марко утече од куће, леже храсту на подножје и дуго не устаде.

Шумска маховина виде, како лије прве очајничке сузе, а после је преседео читаву ноћ на камену и премишљао. У ожалошћеној му се глави вртело, да су Ољехна спалили на ломачи, која се све више и више гасила, а он је са те ломаче узео једну искру да запали буктињу за нове бојеве и даљу борбу.

После те ноћи одлежао је у врућици неколико недеља; спасоше га теткине траве и млада снага. С постеље устаде друкчији; никада се од тада не засмеја ни наљути и дуго се клонио шуме.

После тога тужнога распуста није се више враћао у Росјење.

Отац се преселио у Пошвиће, браћа беху још деца — требало је у Скомонтима снажне руке и трезне и практичне главе; разгранате послове и господарство натоварише на врат Марку.

И после опет, после неколико година прогањања и свађе с мећехом и непрестанога труда, нађе се под Девајтисом измучен, изнурен, очајан као гоњена звер.

И десило се баш, да и Рагис дође на пропланак, тражећи куне у замкама, погледа га и седе уз њега.

— Да запалимо луле! — предложи.

— Хвала вам. Већ месец дана не пушим.

— Охохо! А зашто?

— Тако, да буде мира.

— Аха! То се зна! Носић мећехин не трпи рђав дуван, а ти станујеш до ње! Мило суседство, не можеш се растати! То се разуме!

— А куда знам?

— А к мени не изволеваш? Смрди ти Робачек или Игјелко? Теби да је Ларендогри? Велики господин! Из палате ни мађи!

Младић је ћутао, гледајући мраве у трави.

— Свакојако свој са својим треба да држи. Нежења с нежењом! Та поганија, животиње, попну се кад и кад на врх главе, али не говоре, па и то је добитак! Видећеш, како сам ја све то васпитао. Ну, хоћеш ли у мој стан?

— Хвала, Римко Рагисе!

— Е, за почетак иди ми огледај замке. Нека моја лопатица мало отпочине.

Од тада је с богаљем склопио присно пријатељство.

Римко је некада продао Чертвану комад земље уз погодбу, да буде до смрти у Скомонтима и од вајкада становао је у стану поред стаје, ловећи, хватајући рибу, лечећи коње и стоку. Није зависио ни од кога, само од своје главе. Дружио се са својим припитомљеним животињама. Марко је добио по стана и право да слуша, кад год хоће, моралне поуке, које је читао стари ратник својим васпитаницима. Временом нису могли више живети један без другога.

И по трећи пут се нађе Марко под храстом у тешкој борби.

Једнога дана донесе му пошта писмо од Казимира из далека.

Казимир је волео брата по оцу; премда су се мало познавали, њему се јавио први пут. Свршио је у Риги трговачки одсек, добио красно место и позивао к себи свакога, коме је код куће тешко и тесно.

Дуго је Марко носао то писмо и — но жељи пишчевој — никоме није казивао тајне. Одлучио се да учини као Казимир, јер ту је било и тешко и тесно, а не свиташе нигде ништа боље.

Из године у годину судбина је стискивала људе, као кљештама, забрањивала све, што је свето и добро и старо, присиљавала на ново — туђе.

Марко крену на Девајту, опростивши се с пријатељем.

Јесен је била кишна и блатна. Храст је жалосно гледао на придошлицу и чињаше се човеку, да људска јека иде по гранама, дршће по лишћу: „Зашто одилазите, зашто, ви млади? Ох, туго, туго! Остављате ме, мислите се вратити: не, не враћајте се више. Нећете ме затећи! Мој живот је у вашим рукама! Без вас ће ме оборити први олуј, први пастир ће наложити ватру и запалити ме!...“

Као сузе, врцало је с њега златно и црвено лишће, простирало се по земљи и засипало Марка, који је поникнуо ником, као кривац, и шаптао бојажљиво: „Не може се издржати, нема снаге за неједнаку борбу.“

И, као у одговор, запиха се старац, јека се утиша, а сада друкчије зашуми грање: „Треба имати снаге, па се све може! Иди у дубљину, моме корењу: онде на црници и уз реку била је каменита земља, а ја сам је захватио, зарио се у њу, раскомадао, смрвио у прашину и створио плодну земљу! Иди! Види! Не вређајте суда Божјега, не одлазите, јер ћете пропасти, као што бих ја пропао, да ме крену одавде!“

Марко је остао и увек га је било стид тога тренутка слабости, али то је био и последњи. На писмо је одговорио, позивајући Казимира да се врати, из дана у дан била му је горостаснија душа: као храст је мрвила камење и претварала у плодну груду.

У јесен, после смрти Чертванове, први су пут видели Марка с ону страну реке. У зору је пешке походио Рагиса, усео на стару Белку и кренуо према Скомонтима. Поља су била већ пуста, запредена мрежом паучине, по добро познатим му њивама кретали су се неки нови плугови, парајући земљу за житни усев, а на брежуљку, надгледајући, седео је Немац, нови управник Витолдов, под плавим штитом, с лулом у зубима, и читао је неку књигу.

Нехотице застаде. Давно није видео своје земље; обазрео се по њој с милином. Чињаше му се, да му довикују птице и трава и свака бразда:

„Здраво, господару, здраво! Где си био, кад донесосмо род од твога рада? Зашто туђин место тебе управља? Врати се!“

Била је то обмана, али он је једнако нешто чуо. Можда је зато разумевао природу, што се мало дружио с људима.

Кад је тако стајао замишљен, на једном га неко са стране поздрави:

— Добар дан, господине Чертване!

Осврте се. Побочном стазом излазила је на пут млада женска, у црнини, с великим, сламним шеширом на црној коси.

Била је црномањаста, на оштрим, нежним цртама огледала се искреност, мисленост, нека подсмешљивост. У руци је држала књигу.

— Ви ме нисте познали? — започе, кад је отезао с одговором.

Поскочио је на земљу, пружио јој своју опаљену десницу. Преко хладних му црта прелете радостан блесак.

— Имао бих право да заборавим, јер четири године нисте били код стрица на парохији. Добар дан, госпођице Јулијо!

— Заиста, доста времена! Дошла сам пре недељу дана из Париза изненада. Затекла сам много више гробова и, да се не састадох с вама, вратила бих се врло тужна... Ви ме подсетисте на младост и Ољехна!...

Заћуташе при тој успомени. За час поче опет она:

— Сећате ли се нашега распуста, старога храста и оне ломаче из баладе?... Узела сам са ње искру и пошла у свет војевати... Било ми је тешко, ужасно, али то је већ прошло, а искра се није угасила, сачувала сам је, можда не тако светлу, али топлу! А ви?

Он слеже раменима.

— Немам шта рећи. Заостајем за вама.

— Ај, не. Стриц ми је већ све приповедао. Знам ваш живот и поштујем вас. Докле ви?

— У Скомонте. Позвала ме мађеха.

— Добро, што сам се састала с вама. Баш сам вас хтела замолити и сама да дођете до нас. Имам неки разговор са вама.

Он се поклони ћутећи.

— Ви знате, да смо у пријатељству с Ханком. Ње се тиче. Не разумем доиста, зашто се сви они тако боје вас? Ја, на прилику, баш ни мало.

— Вас јамачно не гризе савест, што се тиче мене.

— А њих гризе? Ну, може бити, али ваља да не Ханку.

— Ко ћути, одобрава.

— Тако је, али ви, што и сами мало говорите, треба да гледате кроз прсте ћутљивима. Најпосле не препиримо се. Ханка греши у оскудици светске одлучности, то је истина, али ви ћете јој, уза све то, опростити и помоћи.

— Шта јој недостаје?

— Ама све! Нисте је давно видели?

— Од очине смрти.

— Шта, три месеца? Никада, па ни у цркви?

— Пошвићска је парохија преко реке. Нисам имао кад да одем.

— Ну, онда је нећете познати. Сенка од девојке! Ако и јест отац допустио, мати неће ни да чује о њену школовању. Приграбила је њене новце, управља сама селиштем, њој заповеда да ради у кућерку и у стаји. Ханка није знала сама, шта ће и како ће, па је позвала мене у помоћ.

— Па шта сте ви учинили?

— Узбунила сам стрица, који је од оно доба, како га излечих од улогâ, занесен мојом медицином. Међу тим не помогоше ни његова предлагања, госпођа Чертванка неће да попусти ни за длаку.

— А новце јој је вратила? — примети мирно Марко.

— Боже сачувај!

— Хм... мора да има разлога — промрмља.

— Зашто?

— Јер их јамачно нема.

— Ну, па шта ће бити? — повиче узнемирена.

По свом обичају ћутећи слегнуо је раменима.

— А где је Ханка? — запита он после кратка размишљања.

— Код куће. Господине Чертване, молим вас од срца да помогнете; ја знам да ће то ићи као намазано, ако ви усхтете!

— Треба ми Ханкине вере и поуздања. Нека бира између њих и мене.

— Она је већ давно изабрала, говорила ми је! А ја држим, да није она сама о том мислила овога лета!

— Разговараћу се с Ханком! — рече.

— Хвала вам и праштам се! Кад сам вас спазила, мислила сам да сте задремали, тако сте били непомични! — рече, смешкајући се.

— Гледао сам Немца! — разјасни он.

— А што? Лепо изгледа с том књигом!

— Волео бих знати шта чита.

— Па то ћу вам ја објаснити, јер и мене је занимало и заподела сам с њим разговор. Преврће Хајне-а!

Обоје слегоше раменима, а Марково се лице намршти.

— Ну, нећу да вас задржавам. Срећан пут! Можда ћете нас походити!

— Хвала! Ето ме за који сахат.

Растадоше се. Он потера коња и брзо пројури покрај управника и његова штита.

На сваком је кораку наилазио на промену. Поља испресецана изменом усева као даска на шаху, с чела искрчено много старих дрвета да се даље види, стара ислужена капија срушена. Њено је место запремила нова, лепа, бело обојена, украшена великим грбом на лиму; слику Богородичину уклонили и ону стародавну изреку, коју је срицао као први покушај у вештини читања, а коју му је после протумачио свећеник!

„Sub Tuum praesidium confugimus, Sancta Dei Genitrix“.[1]

Ни старе стаје није било, а и стан Рагисов био је у рушевинама. На том је месту гомила радника Лотиша подизала нову зидану зграду.

---

[1] Под твоје окриље прибегавамо, Света Богородице!

Прва личност, коју Марко угледа, била је старица, суха и мало погурена, која је нешто марљиво тражила по травњаку пред кућом.

Подигла се живо и похитала к њему, из далека машући главом.

Привезао је кобилу и гологлав пришао к њој.

— Како здравље, тетка? — запита и хтеде да пољуби руку, али је она трже, престрашена, погледајући плашљиво на прозор од куће.

— Хвала, Марко, хвала! А како ти? Станујеш преко реке, а мени се чини, као да си у Италији или Патагонији. Ни гласка...

— Јер нисте марили.

— Ај, како то? Али шта ћу? Пешке не могу, а коња не даду. Шта ћеш, старост за вратом! Треба седети мирно, да те ко не гурне ногом. Једном сам била у твојој шуми по траве на дан Св. Јакова. Далеко, једва сам се вратила. Можда ти није право, што идем онамо? Али знај, да нигде нема таква бедреника као онде, а мухоловац лепо цвета, јер га нико не квари косом!

Говорила је тихо, као уплашена. Старе су јој очи биле црвене и сузне, можда од старости и шивења по ноћи.

Променила се врло. Марко је није памтио младу, али за очина живота кретала се живо, занимала се баштом, пчелама, старала се за боне и убоге, никада није ником замутила воде, а сваку је кривицу спремна била узети на се, само да не буду карани Ханка и Витолд. Била је то ризница господарских прописа; није било тога у кухињи и кућерку, што она не би умела израдити, увек је имала кад да буде на услузи, коме је требало замене. Сада је изгледала много старија, порушена и — у пркос урођеној умиљатости и нежности — огледала јој се сета на смежураном лицу.

— Ви, тетка, нешто слабо с очима? — изусти Марко с нехотичним саучешћем.

— Ех! Старост! Некако ми често сузе. Шав ми не иде једнако! Али привијам траве; проћи ће, проћи ће! Није то ништа!

— Немојте шити.

— Е да? Знаш нашу пословицу: хлеб плаче, кад га бадава једемо! Не дај, Боже, да на мене заплаче!

Хтела је да се насмеши, али је само развукла лице и сагнула се по неку траву на земљи. Кад подиже главу, очи су јој биле још црвеније, а сузе се сливале по борама на образима.

Тада се Марку љуто ражали. Дошао је с осећањем смртне увреде према њима свима, према једнима због неправде, према другима због равнодушности; али гледање суза те старице, рођене сестре очине, савлада и његову тврду нарав.

— Можда је вама зло, не дај Боже! — поче.

Затресла је главом, али он говораше даље.

— Ја вас не испитујем, тетка; знам, да вам је увек добро, али само молим да се сетите, да у мојој кућици у Сандвиљама има увек места за вас! Данас ћу удесити стан — није палата, али мирна дупља, која ће за вас бити спремљена! Та ви знате, да ја не умем говорити, али не плачите, јер ће ме отац проклети с неба, што сам допустио...

— Шта ти говориш? — шапну она кроз сузе. — Бог те благословио; ти си узео Рагиса, па не плаче! И мени је добро! То је само тако! Подсетио си ме на оца, јер си лицем жива слика његова, па ми се ражалило! Они су сви добри! Дај им, Боже, среће!

Ућуташе. Старица се обазрела плашљиво, па ће рећи:

— Да се не срдиш, казаћу ти, да сам била крадом код тебе. Одвезли су ме до старога Довнара, јер је био болестан од тифа. Рагис са Гренисом био је на ливади, те сам се осмелила и обишла сву твоју кућу. Како је онде лепо! Још да ти је башта и пчелињак!

Разведрило јој се лице, неодлучно погледа на намрштена дива.

— Ти се не шалиш са тим станом? Мени да је какав год кутић! Али можда Рагису неће бити право, а и теби је то сувишан терет! Коју го-

дину у миру, можда бих и ја још за што и била, али после . .

— Кад желите да пошљем кола по вас? — изусти он, прекидајући је.

— Не знам ни сама! Брат је казао да останем у Скомонтима, али им овде нисам потребна. Ако је теби по вољи . . .

— Сутра ћу казати Гренису да дође. Ја треба вама да захвалим на љубави. Знам да сте ви у кући благо!

— Хајде, не говори! Пчела ћу ти запатити, јер оне мене воле, накупићу мало лана за лекове, на јесен ћу чепркати по врту — и то ти је све. Кад ти је баш вољa и жеља, води кући стареж.

— Хвала вам.

Старица отрла сузе и задржала га за руку.

— Јеси ли видео Ханку? — запита живо.

— Још нисам, а рад бих био с њом се поразговорити, пре него се састанем с мађехом.

— Баш добро, добро! Бог те је нама послао! Јер знаш... Али, што да ти ја говорим! Послаћу њу, само је не гледај сурово, јер се, јадница, страшно боји тебе.

— Нема зашто! — одговори он.

Госпођица Анета Чертванова отапка унутра, а он попусти кобили колане и чекаше, знајући, да ће посета дуже трајати.

За час на баштена врата изиде пред њега бледа девојчица.

Што ближе старијем брату, све је лаганије ступала. Приђе и он неколико корака, и с необичном срдачношћу загрли је и пољуби.

Тада тек она подиже на њега своје лепе црне очи и рече тужно:

— Ја знам, да се ти срдиш на нас — и право је!

— Није о томе реч! Ја не кривим, а ти се не изговарај. Биће и за то времена. Журим се натраг, па не волим преклапати. Срео сам се с госпођицом Јулијом Нерпалисовном и знам, шта ти треба. Пристајеш ли на моје старање?

— На све, Марко! Предајем ти Будрајце и новце; ради с тим што хоћем, само ми помози, да одем. Верујем ти неограничено!

— Добро! Идем к матери, и ако што израдим, сто ме одавде управо на парохију. Хоћеш ли ме чекати?

— Хоћу! Хвала ти по сто пута.

— Немаш још на чем. Где је мати?

— На баштенском ходнику. Чула је да си дошао, па чека.

Од како је послала гласника по пасторка, госпођа Чертванка је била непрестано у немиру. Размишљавала је, хоће ли доћи или не, шта ће му рећи, какав ће добити одговор — смишљала је звучне фразе, држала шта више као у воску, да ће јој опростити и радо се повратити у њене салоне.

Срећом тога дана није било гостију, могла је мирно градити куле по ваздуху.

На одјек његових корака устала је живо и пошла у сретање.

Био је као обично, у излизаном капуту, у чизмама од јухта и без рукавица; уза све то, поздравила га је као најмилијега госта.

— Изволи сести! Лепо изгледаш! Суседи не могу да се нахвале реда у Пошвићу!

— Сва је моја заслуга, што баш ни за длаку не мењам, што је отац некада уредио — одговори, седајући према њој.

— Код нас је рђаво испала жетва. Половина очекивана зрна, готовине нема, црње него икада.

— Мора да су већи расходи.

— Заиста! Болест покојникова, погреб, путовање Витолдово, корота! Уз то некада се на целом имању могла држати дружина, сада је тешко! А овде их је без броја. Диргајтес, Јухно, слепа кавеџиница, госпођица Анета!

— Тетка сутра одлази к мени.

— Доиста? Јамачно ти је наприповедала о нама свакојаких страхота! Витолд воли да је задиркује, а ја јој кад и кад дам каква посла...

— Није ми ништа говорила. Немам домаћице, па сам је замолио.

— Слаба корист — намргоди се госпођа Чертванка.

— Желите ли, мати, да ми што наручите? — запита он.

— Ама не, драги сине! Хтела сам да се с тобом поразговорим и да чујем твоје мишљење о неким стварима. Ја много полажем на твој суд.

— Савет је мучна ствар — промрмља он.

— У родбини није, драгане! Савет је међу нама лак и користан.

— Да чујем дакле...

— Ах, тешку, тешку ми је муку оставио ваш отац! Свако је од вас село на готово, а ја морам да мислим за све. Послове сам затекла у жалосном стању, иметак без капитала, а велике терете...

— Какве? — добаци он у кратко.

— Преко потребне дугове Витолдове. Давано му је тако мало, да се није могао издржавати у Риги.

— Добијао је четрдесет рубаља месечно.

— Шта је то према тамошњим прилкама? Размислила сам се о том с њим и уверила се после тачна рачуна, да се не може учити без сто рубаља месечно.

— Скупа наука! — примети.

— Шта знам? Не могу му кварити каријере ради таквих ситница.

— Колико је било дуга?

— Ах, много! Тридесет тисућа рубаља — шапну она бојажљиво.

— Јесте ли исплатили? — запита он, не показујући да га је и мало дирнуло.

— Тек нешто. Оде ми сва готовина. Остала сам без паре. Али то су све половна средства, а ту треба лечити из темеља. Витолд мора учити, кућу треба водити, господарство подизати. У кратко, треба ми сада десет тисућа рубаља.

Застала је и дубоко одахнула. Погледа на свога слушаоца. Седео је погнут, као обично, гледајући у земљу. Та његова хладноћа, пуна тихе критике, дote-

ривала ју је обично до напраситости. Али сада је осећала, да јој је он потребан, јер јој је представљао пошвићске главнице.

— Притичем сада теби, као глави породице, за савет и помоћ...

Он одиже очи.

— За помоћ? — понови с нагласком.

— Да, драги сине! То је твоја света дужност.

Он се намршти.

— А какво јамство дајете за зајам! — проусти он мирно.

— Како ти мислиш? Да продам онај оделити комад земље према Сандвиљама?

— Жвирбље? Оне не вреде десет тисућа — највише две...

— Бој се Бога! Тако мало?

— Нико неће више дати. Имате ли пуномоћје Витолдово за продају?...

— Имам! Мило дете, он верује, да бих дала за њега живот!

— Када требају новци?

— Па одмах!

Он се промисли мало.

— Биће сутра, ако пристајете на моју погодбу. Тражим пренос те земље на моје име, признаницу на исплаћену своту — и...

— Разуме се, разуме се! — повлађивала је она.

— И, по налогу Ханкину, тражим да се врати њена главница и да јој се допусти одлазак за границу. То је била очина воља!

Госпођа Чертванка поскочи на столици. Од румене и насмејане постаде црвена као рак и намрштена. Очи јој стадоше стрељати у наоколо.

— А шта се то тиче једно другога? Ханка је моја кћи и са њеном судбином само ја располажем! — повиче она промењеним гласом.

— Како хоћете. Ја друкчије новаца не дам! — рече он флегматично.

— По ту ће цену Жвирбље свако купити!

— Никада, док ја не пристанем!

— Тераћемо до деобе — викала је она све жешће.

— За то треба чекати, да Ханка буде пунолетна. Да како. Има се кад.

— Има лека тврдоглавости. Видећеш!

— Не поричем, али новаца сутра не дам.

— Позајмићу и без тебе.

— Зашто не? Лихве има свуда.

— Нећу допустити, да ми кћи буде пустоловка! Завртели су јој мозак, али ћу ја то зауздати, јер ми се не допада!

Задихала се, од љутине се сва тресла, заборавила је владати собом.

— Ако немате њене главнице, ја ћу подмирити својим новцем. Будрајце ћу узети у своје руке и плаћаћу вам од њих годишње пет стотина рубаља, као вашу прћију и својину. Треба ми само ваша реч!

Умирила се одмах, и слушала часом не верујући својим ушима.

Тај човек био је врач — прочитао је у њеној души најважнији узрок непристајању, знао се у свему наћи.

— Стало ми је баш до то неколико стотина рубаља! Разделила сам све деци! — поче она већ другим тоном.

— Потпуно разумем. Даћете ми исправу на оних пет хиљада рубаља и крштеницу Ханкину ради путна листа. Сутра ћу донети к пароху новце за Жвирбље. Прву отплату за Будрајце могу одмах положити.

Отворио је лисницу и положио на сто пет шарених банака. Тај је разумевао посао — знао је људе.

После по сахата, када је одлазио, имао је у џепу све, што је хтео. Окрене управо на парохију, изменивши с тетком само неколико речи.

Обе девојке седеле су пред вратима и изгледале га одавно. — Јамачно сте победили! Опкладила сам се с Ханком.

— Јесам ли добила опкладу? — поздрави га сестра Ољехнина.

— Учинио сам, што сам могао. Главницу сам Ханкину узео на се. Треба ли ти све?

— Ах, не! Која стотина рубаља за пут! Оно друго нека буде у тебе! О, како сам срећна!

— Ви ћете набавити и путни лист, и отпратити нас до границе! Зар не?

— Да како! Учинићу све и сва!

Бледа девојчица склопила руке, као да ће се молити Богу и, сузно гледајући му у очи, изговори срдачно:

— Како си ти добар, како си добар!... Чим ћу ти се одужити?

— Само не после медицином — нашали се Јулка.

Он је погледа озбиљно и дуго.

— Одужићеш се, ако своје науке не пренесеш изван завичаја, него ако будеш радила ту, у њему и за њега, не славно, али свом снагом! — рече он.

— Вратићу се, Марко, и радићу! О, хвала ти још једном!...

— Можда изволите унутра, господине? Стрица нема, отишао је болеснику. Причаћемо вам своје пројекте! — мољаше весело госпођица Јулија.

Даде се обрлатити. Огладнелу Белку узе на бригу момак свећеников, а стари црквењак даде им скроман обед. Прошло је неосетно неколико сахата, док се не одлучише да се растану.

Девојке отрчаше пешке у Скомонте, он окрену засеоку кораком, као човек, који мисли или снове снива.

Учинио је први корак на трновитој стази, коју је изабрао за пут и мету. Дошли су по њега из Скомоната пре, него што се надао, а сада ће још чешће допаркивати. Треба им новаца, а он их мора имати, и даваће! Био је то за њега први радостан дан.

Глава му је бучала од планова, цифара, дата. Кад и када само, као неки ђаволан, узмешала би и испреметала ту озбиљну скупштину жарко усталасана млада крв.

Три месеца не виде Марте. Присилио је сам себе, да сузбија жудњу и чаму, која је овладала њиме у Пошвићу; јутрос је није видео, али сада ће је видети. Кроз грање од вишања стиснуће у сумраку

једно другом руку и проћеретати. Имао је право да угоди себи ма један пут, ма неколико тренутака!

Зато се није ни журио. Чекао је вече, скренуо је на Жвирбље, прегледао пусто поље и комад ливаде, разрачунао приход и вредност, и узаграпце, преко поља, дојахао на пашњак.

Верни Гренис већ је био онде, залагао се парчетом сира и гледао своје коње, који су пасли недалеко. Опростио је господара Белке, гунђајући жмуђански и осуђујући дуго јахање. Марко се пешке, преко ограда, дочепа куће.

Хватао се сутон и било је хладно, и ако ведро. Јесен је већ по мало оголила воћњаке, али вишње, и ако у пола спржене, заклањаху још густо Војнатову ограду.

Из далека допирао је до ушију Маркових мушки глас, који је певао тужну песмицу, и звуци ћеманета, који су пратили из тиха.

Застаде у чуду, а у тај мах престаде песма и свирка, а место тога зачу глас Мартин.

— Зашто, господине Лука, свирате увек тако тужно, да би човек чисто заплакао?

— Таква ми је уда срећа, госпођице Марто! Нити сам коме мио, нити имам кога свога на свету! Од детињства ме мори туга. Тако ми је суђено! Не воле ме људи, у кући немам с ким прозборити речи, а чега се год латим, све ми иде натрашке. Певам тужно, па мало одлакне; бар да се ветровима потужим на своје јаде.

— Јадни господин Лука! — уздахну девојче плачним гласом.

Марко скочи као опарен од плота и уђе у своју кућу.

На огњишту буктала је весело ватра, на којој је Рагис цврљио вечеру, звиждећи кроз зубе.

Животиње радосно поздравише познаника, богаљ се осврну.

— Бог с тобом! Што си тако блед? Јеси ли срео смрт или вампира? — повиче, испуштајући кашику из руке.

Марко ништа не одговори. Заиста је изгледао страшно. Блед као мртвац с модрим уснама и дивљим блеском у очима.

— Уморио сам се и назебао! — изусти најпосле, седајући тешко за сто.

— Ево, напиј се ракије! Сад ће бити готова вечера! Враћаш се из Скомоната? Шта су хтели од тебе?

— Новаца...

— Охо, хо! Разуме се! Витолд тера кера! И дао си?

— Купио сам Жвирбље!

— Испиј другу чашу! Мудра си ти глава! Хо, хо, одмах се види, да сам те ја држао на крштењу. Засејаћемо тамо жито! Биће хлеба! Ево и вечере: окушај-дер кромпира са сланином. Јеси ли јео кад тако што? Робаче! Не њушкај по лонцима! Субординација, рито једна!

Али Марко ни да окуси. Гуцнуо је још један пут два ли ракије, подлактио се на сто и ћутао као заливен.

— Шта? Ни загристи? — јадиковаше Рагис. — Хо, хо, ваља да у Пошвићу једеш с великом кашиком! Треба то узети на око.

— Нисам гладан! Био сам на парохији.

— Био си? А јеси ли видео црну Јулку? Ђаво од девојке!

Марко махну главом и запита изненада:

— Јесу ли у Војнатових добри усеви?

— Не знам! Старо чангризало! Срља на човека и пецка, као муха у септембру! Вечито ти је тамо свађа и дрека, јер ни девојка неће да оћути! Онога несноснога Граља киње од зоре до мрака.

— А шта он тамо ради? — рече Марко равнодушно.

Рагис жмигну обешењачки очима.

Није било одговора. Младић се окрену лицем к прозору и гледао је укочено у тамну ноћ. Богаљ је спремао вечеру, нахранио своју менажерију и, отаљав сијаћет силних домаћих послова, запалио малену светиљку, па се латио да крпи стари хам.

С наочарима на носу и с накострешеним брцима боцкаше шилом, провлачаше дретву и, увек добре воље, ћереташе с ћутљивим другом:

— Да си видео, шта сам, јадан, претурио с том упорном шљахтом! Војнат, братац, узбунио заселак, упели се да ме изјуре, као лисицу из јазбине. Попасали жито, отимали стоку, једном су чак излемали Грениса, да је отекао као каца и добио грозницу од страха. Чекајте мало, помислим! Скупим их један пут пред крчму, па им кажем: Драга браћо! Или-или! Будете ли прави хришћани, бићу вам захвалан; будете ли као поганици, казнићу вас. Бирајте!

Марко подиже главу. Занимало га то причање, заглушило за час глас, који му је шкрипао у ушима: „Јадни господин Лука!“

— Стадоше се смејати, а омладина пркосити и ругати се; покажем им шипак, причекајте до младине! рекнем и отидем. Чисто се узверише, умирили се мало, али мени то није било доста.

О младини треће вечери начинио сам им читаво позориште. Огрнем црну кабаницу, узмем лонац с угљевљем, пустим листом све своје животињице и, не обзирући се ни десно ни лево, пођем улицом, свирајући у врулу.

Стари прекаљени војник, па све по команди! На свирку истрча све из куће: и Робак, и Жура, и Жива, и Белушко, и Гриза и потече за мном. Туњави Игјелко гегао се на крају, ваљајући се као клупче, а Шпас ми слетео на главу, па само крешти: „Лаку ноћ! Лаку ноћ!“

Рагис занесен тим тријумфалним походом изгубио чак наочаре и бацио посао. Смејало му се читаво лице.

— Стрчало се велико и мало да гледа: смејаху се, викаху, после их спопаде страх: жене посакриваше децу, старији се стадоше саветовати, па послаше за мном најјуначније. А ја путовах мирно чак на Девајту и тек на пропланку започнем различите огледе.

Махнем три пута руком, начиним палицом круг, на угаљ набацам лишћа и траве, па станем мрмљати

неким језиком, који нико није разумео, јер га и нема на свету! А после накупим у лонац жара и у том истом реду вратим се кући. Уходе се кочиле од страха, али су ишле подаље! Куће сам затекао позатваране, ни живе душе! Посакривали се под перине и у сено!

А ја ти онда заредим од куће до куће и пред сваки праг бацим по прегршт жира, те одем спавати!

— Ну, па шта је било? — запита Марко нехотице забављен.

— Чудо и покор, мој синко! Уходе су проповедале све, али жира не хтедоше покупити, и сутра дан у зору, место њега, нађоше на прагу боб!

Старац подиже руку са шилом у вис и начини тајанствену почивку.

— Шта велиш? Нисам ли мађионичар? Сви су веровали као свето, јер су с тим у исти мах заредиле невоље. Код Срећка отелила крава теле с пет ногу, Јану Арминасу убио гром вола, па најпосле преминуо стари Довнар. Били су му дани избројани, јер је имао сто година и тиф, али увек ми је био на услузи. Шљахта у плач, најсмелије жене прибегавале су к мени, али ја сам се претварао, да ништа не знам и затварао врата пред њима.

Окупили су попу да ме истера из цркве, али он њих изјури из своје куће, а после недељу дана ето ти их листом к мени у походе, мољакали су, заклињали су се, да ће бити мирни, тако да се најпосле смилујем, с највећим разметањем покупим боб, кога се нико не смеде дотаћи, рукама опет махнем, разбијем лонац и обећам им сваку помоћ и заштиту. Па зар нисам мађионичар?

Рагис је постигао, што је хтео, и заиста учинио чудо, јер се Марко осмехнуо.

То га је потакло, као највеће славље досетљивости.

— Охо, хо! Шта бих ја почео с мојом дрвеном ногом и костобољом, да не умем чарати. Сад, кад ми треба помоћи, завикнем само на улици, па ти гомилама лете момци и девојке с косама и српом. А Гренис да искочи из коже; кад се улени, ја само лонац

с полице, а он ти уздршће, па ради као во! Охо, хо! А мислиш, да не долазе к мени кришом и по милодух.

— И ви дајете?

Стари ђаволан жмигну очима.

— Аха! Милодуха? Одмах си радознао. Можда би и ти? Шта? Теби баш не дам, јер није вредно! Трице и кучине!

Марко се жацну.

— Нисам сувише швалераст! — промрмља и додаде за часак: — Видео сам данас наша поља и чисто сам се зачудио, како су лепо уређена!

— Све је то учињено чаролијама, синко, чаролијама! Шта? Лепо? Је ли? Охо, хо! Знам ја, да ми ти већ мислиш купити за дар плави штит и лепу лулу! Хо, хо! Нисам ја мачји кашаљ, још бих ја у први ред с десне стране! Још мало, па да се женим! Биће сватова, јер је код нас свега изобиља, а нема домаћице!

— Сутра ће доћи тетка Ана. Удесићемо јој зором стан до двориштa.

— Госпођица Анета! То ваља! Да те загрлим! Ала лепа пара! Та као да си тражио са свећом!

Осмехну се шаљиво и запева танким гласом:

Леп је то пар и кућа убава:
Муж хром у ногу, а жена грбава!

Престаде збијати шалу и, машући главом, примети:

— Изиграше мога дечка, изиграше! А сада иде редом! Јадна госпођице Анета! Није је добро натерало да остави своју мазу Витолда! Али ја је волим, као очи у глави! Та ми ћемо ти овде заједнички свашта наврачати. Ну, кад је тако, причекаћу још коју годину са женидбом! На што се журити?

Латио се живо посла, али није могао ћутати.

— А виде ли ону заграничну мрцину, што је Витолд купио за хиљаду рубаља? Граде стају, добављају коње за трку. Немац краде, млинове искварила вода па стоје, гости не избивају из куће! Страшни суд! А ко је то?

Кроз ошкринута врата указа се чупава глава Гренисова. Пошта према лонцу и врачу прикова га одмах на вратима.

— Где заповедате, да се сутра оре, господине наредниче? — промуца жмиркајући и отварајући широм уста, ваља да боље чује.

— У Жвирбљама, новаче! — заповеди громовитим гласом Рагис.

— Добили сте нову титулу! — примети Чертван, кад се залупише врата.

— А шта! Нека зна војнички запт! Није наредник мачји кашаљ! Хо, хо!

Ради промене стаде звиждукати, а Марко подиже очи и рече:

— Узећу под закуп млинове од госпође Јанишевске.

— А што ће ти?

— Примићу понуду, да набављам брашно за војску.

Старац се промисли и угризе брк.

— А Пошвиће? — проусти.

— Моја брига! — одговори мирно Марко.

И нагнув се над столом, стаде врхом ножа нешто цртати по њему.

— Заслужићу три хиљаде рубаља за Витолда! — промрмља најзад, устајући с места.

Прође вече, заселак је спавао. За мало, па се и у последњој кући угаси свећа; само су пси лајали и јесењи ветар хујао туробно.

Око поноћи пробуди се Рагис и чу, да Марко не спава.

— Теби се млинови врзу по глави? — запита буновaн.

— Аха! — прогунђа запитани.

И старац опет заспа, али Чертван је узалуд затварао очи, покушавао да заспи. Није могао. Пси су лајали, а ветар вијао жалосно; нису га млинови занимали, него не могаше да одбије од ушију несносна звука, као море: „Јадни господин Лука“.

Само што је заплавило, ђипи с постеље и изиде тихо на двориште.

Мраз је покривао земљу, дрвета, кровове од зграда, била је љута зима. На вратима од стаје кретао се Гренис, читајући молитву, а с улице, на камену, седео је неки човек, леђима окренут кући.

— Грениее, упрегнућеш коње и одмах ићи у Скомонте! Рећи ћеш онде госпођици Ани, да си јој на услузи. Разумеш ли?

— Разумем, господине наредниче! — одговори извежбани слуга Рагисов, и заошину лево тако неспретно, да се спотакао и љоснуо.

Марко није пазио на то, јер у исти мах устаде непознати човек и пође ближе.

Био је Лука Граљ.

— Изненада си дошао? — рече, поздравивши се с Чертваном. — Ја сам се давно спремао, да те походим у Пошвићу, али нисам имао времена.

Стајали су један према другоме. Један мирен, хладан, неумитан, гледао је озго на другога; а онај сплашен, чупкао крајичак од сурдута, премештао се с ноге на ногу, хракао и једва имао снаге да говори.

— Имаш ли посла са мном? — изусти Марко.

— Имам молбу.

— Говори!

— Је ли теби противно, што сам прешао к Војнатовима?

— Прешао? Како? За слугу?

Граљ поцрвене од љутине.

— Имам, хвала Богу, доста хлеба код куће.

— Па зашто онда да им служиш? Из љубави?

Шљахтић стаде кршити прсте, обори очи и муцајући рече:

— Војнат ми је ...о...о...обећао Марту!

— Ха, онда имаш разлога да му служиш. Је ли ти се и она обећала?

— Она се тебе боји — шапну Лука.

— Боји? А што ја имам од њене бојазни? То је булажњење! Не боји се она, него ти си поштен, што си дошао. Јуче сам мислио, да си злочинац.

— Слушао си? — зацрвене се момак.

Марко климну главом.

— Ја сам је тако страшно замиловао! — јадаше се тужни младић — али да си рекао и речи, отиснуо бих се преко бела света! Од како сам одврвао, та ми је љубав у срцу!

Чертван је ћутао. Можда је и он љубио исто тако давно и исто тако дубоко, али није умео слагати речи, нити се потужити.

Превуче руком преко очију и угризе се за усну.

— Не љутиш се на ме? Допушташ ли? — питаше молећи Граљ.

— Ти си прав, Луко. Пођи с Богом! — замрмља див.

Прозорчић се на кући отвори, показа се насмејано лице Рагисово.

Изнесе на ваздух кавез с птицама, погледа на њих двојицу и запева:

Ено цуре како бежи, драги брате мој!
Дај с конопца хртове,
Нека цуру улове,
Драги брате мој! Драги брате мој!

Заселак се већ будио. Граљ пружио руку такмацу, стиснуо дану му руку и изишао погурен, покоран.

Кад се Марко осврнуо, не би нико познао, да је мало час изгубио оно једно једино, што је лично имао у животу, искључиво за себе.

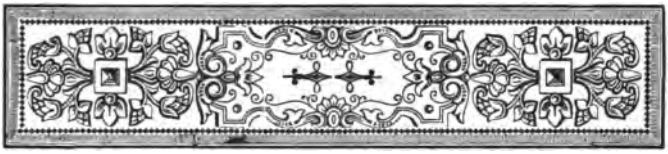

IV.

Наишла зима за чудо блага. Падали су снегови и кише, начинили се вирови, каљуге, али до Божића не стаде лед. Дубиса хучаше узбуркана, набујала, а млинови су млели, клопотали на срећу Маркову, носећи му тако врло жељени новац.

Њега самога нико не виде на другој страни. Седам пошвићских салаша, три ракијашнице, набавка жита и брашна гутаху му дане и ноћи.

А најпосле зашто да иде онамо? Код Војнатових су се спремали за свадбу, чекали само крај божићњега поста; Рагис и тетка су издирали као мрави, а у Скомонтима није било никога. Неколико је пута мађеха, у шкрипцу, путовала у „Каносу“, у пошвићски дворац, мила, насмејана, да је на рану превијеш. Примала је новце, давала потребна јемства и одилазила брже боље натраг. О Божићу се зажелела Витолда, коме срце није ни мало пуцало за кућом, и отишла је у Ригу, слабо се бринући, како ће Немац употребити њено одсуствовање.

Марко преко Дубисе није имао никога: ни Марте, ни посла, ни пријатеља. Девајтис је стајао жалостан и ћутао под павлаком од иња, људи су по мало заборавили на њега, земља лежала под снегом.

Пошвиће имало је мало суседа, кад и кад би који од омладине завирио послом. Позивали су га у лов, вукли у друштво.

Одилазио је ретко, по дужности, од невоље, седећи читаво време са старим господарима; клонио се веселих скупова, изговарајући се да је у жалости. Није волео разговарати, а лудовати с омладином није умео.

Најчешће би, кад је био доколан, усео на коња и ишао у Јургишке. Стара госпођа Јанишевска чекала је онде крај животу, слепа и немоћна. Неговала ју је млађана унука, а стари је Чертван господарио на салашу. Кад је преминуо, старица дозове Марка, преда му кључеве, књиге и веру, коју је имала у оцу.

Кукавно је то било имање, пуно песка и подводних пашњака. Три млина сачињавали су читаво богатство, давали су хлеба двема женскима.

Полако, неосетно, не знајући ни сам како, Марко се навикао да преседи, у њихову чистом салончићу, по читаве дуге јесење вечери, да чита на глас новине и књиге, да слуша њена причања из бурних и тужних времена и мелодије, које је тихо извијала унука на старом клавиру. Стари часовник свирао је од времена на време, ватра је пуцкарала — било му је добро, мирно. Девојчица је била болешљива, баба наглуха, неповерљива спрам људи. Убоштво је зевало од свакуда, нико их зато и није похађао осим њега, па њега јединога поздрављаху са сетном радошћу. Доносио им новце, по какву новост, уносио је чисто међу туробне зидове прамен свежа, здрава ваздуха. Кад је полазио касно у ноћ, госпођа Јанишевска уздисаше тужно, Јадвига остајаше дуго замишљена, ослушкујући шум туробна ветра.

А о Орвидовима међу тим ни гласа, ни трага. Стари је Јазвигло расписао по новинама; Ханка је, на захтев Марков, учинила то исто у Паризу; он је писао Казимиру, молећи га да се распита по Истоку — све узалуд! По златно руно, у жмуђанском закутку, нико да дође.

Једном се управнику тих добара без госе отегло време као гладна година. Кадшто, кад је гледао пуна гумна, и стада стоке, и злато, које је сипало у његову благајницу, спопадало га је ојачање. За кога то и зашто?

Час опет, кад је погледао на осамљени дворац, пун драгоцених успомена из старине, спреман да сваки час прими оне, којих можда већ није било на свету, осмехивао се горко.

А најзад, кад се сам врати у свој приземни стан, уморен, прозебао и гладан са дуга надгледања салаша, овладала би њиме махнита апатија и беспило. И питао се по стоти пут: за кога то и зашто?

Маре они покојни, хоће ли бити тисуће мање или више!

Зашто чекати још девет година без икаква успеха, зашто се мучити?

Тада се обично спремао у Сандвиље да пусти срцу на вољу, да се одмори у својој рођеној кући...

И ишао је, околишећи, на скелу иза Јургишака.

Никада није доснео до ње. Путем је премишљао, спомињао оца, комад печата на прсима и онај натпис на њему, који се једва могао прочитати:

Iudica me, Deus, et discerne causam meam...

Враћао се и за час седео већ наспрам слепе, задубљен у мотив мелодије, понављајући у себи:

„Суди ми, Боже, и разабери дела моја.“

Огањ гораше, брујаше свирка, а из мрака од клавира гледаху на њега тужне очи бледога девојчета, молећиве, а у једно поносите...

Он их није виђао, није опажао, али је свет стао шаптати и Рагис се једно вече појави у Пошвићу. Било је то баш пред нову годину.

— Мој синко, не ваља ти посао! — повиче још с прага. — Јеси ли се ти одрекао нас? Шта? Хо, хо, хо! То је гадно! То ја тебе нисам научио на крштењу!

— Немам кад — одговори Марко после срдачна поздрава.

— Не лажи, јер ти не доликује! Оно може се лагати, али не пред врачом! Ај, ај! Сад ћу да ти кажем, зашто те нема у Сандвиље! Стид те је преда мном!

— Пред вама? Зашто?

— Јер си ми нешто украо!

— Ја?

— Аха! То се зна! А ја сам дошао да своје носим.

— Много имам туђега, али вашега, Римко, баш ништа!

— Имаш! Украо си ми милодух, што се сушио на огњишту — повиче стари, претећи прстом. — Шта? Можда ниси?

Младић стресе главом.

— Ако сам га имао, онда сам и свој оставио у Сандвиљама. Шта ће ми он сада?

— Гле! Доиста? Нас старе немаш кад походити, а имаш кад седети у Јургишкама? Хо, хо, хо!

— Ваљда тек нећу с милодухом бајати око госпође Јанишевске!...

Рагис зажмири и замлати рукама...

— Ох, ох, ох! Како ти то људи из прека постају зубати! Гледај ти њега! Хоће да ми замаже уста с госпођом Јанишевском! А шта ти мислиш? Зар госпођица Анета не зна бацати карте? Јуче ми је рекла: Марку се спремају сватови нечијом смрћу, а на срцу му је црнка. Аха, сад румениш! Сад тек знаш, а кад цео свет брбља, онда си глух и слеп. Мислиш да си јаребица, која у невољи крије главу!

Марко је заиста мало поруменео и ћутао за часак, премишљајући. После немарно слеже раменима.

— Свет млати празну сламу — прогунђа.

— Али ја нећу, да си ти у тој слами! Него реци ми искрено: љубиш ли госпођицу Јанишевску? Мислиш ли је узети?

Чертван обори главу и одговори глухо:

— Једну сам љубио и хтео узети! Друге више никада! Боље нека тетка баца карте, хоће ли се Орвидови вратити — то ми је једино на срцу! Друго ништа!

— То је зло! Стидим се од тебе, јер си имао рђав укус, а још поганију нарав, кад жалиш за оним ђубретом. Ну, онда доиста нећу заиграти у твојим сватовима, и ти нећеш к нама ни примирисати?

— Ето ме сутра.

— Знаш шта, боље данас под мојом пратњом! Јер сутра ти се лако можеш захукати на скелу, па не доћи! Ја знам по себи. Нежења нежењу разуме!

Да. Људи су причали чуда о њиховој свези, а они сами нису знали ништа о томе. Марко се осврнуо, размислио, и читаве недеље није походио двоје усамљених.

На бадњак му је госпођица Анета спремила велику штуку са шафраном и кољиво по стародавном обичају — обећао је доћи.

Пред вече се кренуо онамо првим сôником, на скретњи у Јургишке ошинуо коње. Осећао је да га гризе савест, што обилази те две сироте, остављене од свакога.

Наједаред искочи на пут коњар, погледа и задржа га задуханом гласом:

— Стара госпођа моли на часак.

Окрену, без и једне речи.

Бака и унука биле су, као обично, за столом, покривеним сеном. Поздравише га, молећи за опроштење.

— Ви сте у послу, журите се својима. Хтедосмо да поделимо с вама остију.

Пољуби руку старици — благословила га. Унуци се дубоко поклони — имала је сузе у очима!

— Немамо никога! — рече госпођа Јанишевска. — Родбина је малена, а једини пријатељ ви! Зато бејасмо насртљиве. Ви ћете вечерати у Пошвићу?

— Ако допустите, овде — одговори кратко, по свом обичају.

И остаде. Заборавио је на Рагиса и штуку, и на људске сплетке. Под храпавом љуском звечаше у његовој души чисто злато. Око поноћи, кад је седео ћутећи и слушаше, како Јадвига пева божићне песме, појави се наједаред на прагу слушкиња.

— Дошао је по вас гласник из Пошвића! — јави.

Опрости се и изиде. Двородржица доиста га чекао у ходнику.

— Шта је ново?

— Ја не знам, господине! Неко је дошао поштом, па је заповеђено да се брже боље иде по вас!

— Орвид — севну Чертвану кроз главу, као звезда избављења. Није памтио, да му је икад тако срце куцало.

Узе дворoдржицу на саонице и, за чудо, заподену разговор!...

— Јеси ли видео тога господина?

— Него! Видео га цео двор. Млад, сићушан, мален, с брадицом! Биће да је руски трговац. Некако је одевен као да има сукњу преко колена, а говорио је руски с господином Савгардом.

— Орвид! — брујало је све веселије у Марковој души. Потерао је коње, летео као да иде драгани!

Улазећи у двориште, погледа у прозоре од палате. Били су мрачни, само његов стан био је осветљен.

— Зашто нисте господина онамо одвели? — повиче расрђен.

— Зар ја знам? — одговори дворoдржица, ваља да је тако хтео.

Стадоше пред ходником. Марко искочи, живо отвори врата.

Гост је стајао код стола, на коме је кипео самовар, и савијао папиросу, звиждучући без церемоније.

— Душо моја, а где је тај ваш управљајушчи? — запита, не осврћући се.

Марку на тај глас клонуше руке, готово очајање прелети му преко лица.

— Казимире! — цикну он.

Млади човек баци папиросу, притрча, обави му руке око врата и стаде га грлити и љубити.

— Здраво, брате мили! Здраво! — викаше са сузама у очима. — Ето и ја дођох у род. Шта? Ти ме ниси познао? Ха? Израстао сам?

Марко промери пажљивије брата по оцу.

Израстао је, заиста, али како се променио! Од лепа млада момка постао човек мршав, блед, подбуо, већ мало ћелав, с наочарима на упалим очима. Ударао је чудновато на јухт, помешан с кудељом и слађаним димом од дувана. Атмосфера клупске карташнице.

— Глас сам познао — рече старији, прећутав своја опажања. — Можда си гладан, уморан? Идеш ли из далека?

— Из Риге, брате мили! Лола Витолд има лепу драгану! Богиња! Већ се годину дана спремам к вама, алп међу тим послови... Није се могло!

— Мило ми је, што си се најзад вратио! Седи, молим те. Јеси ли чуо шта о Орвидовима?

— Ни беле! Истраживао сам до најмањих ситница, али без икаква успеха!

Баштован, у једно Марков лакај, донесе вечеру. Седоше обоје за сто. Гост заиска ракије и пио је чашу за чашом, брбљајући без престанка. Домаћин се подлактио, па слуша све туробнији.

Изиде му пред очи оно вече, кад је, после Казимирова писма, отишао на Девајту. Није га бадава шум храстова опомињао пре одласка!

— Моје ти је путовање читава „епопеја“ — причао је Казимир, опајајући се рођеним речима. — Недељу дана сам се растајао с друговима. У недељу ме је позвао старији саветник, у понедељник је дао вечеру прокуратор, у уторник сам био код трговца Ц., у среду ме позвао к себи на палачинке пречасни отац Николај, у четвртак сам отишао својој пријатељици удовици Пелагији Поковној, а у петак сам у дворцу дао ја вечеру друговима. Нико није био трезан, шампетер се левао као вода, очишчоне је нестало у бифету. Платио сам бадава шест стотина рубаља, јер сам их опет добио на картама и отишао сам с плачем. Ох, мили брате! Како ми је тешко пало растати се с добрим људима! Спавао сам мирно до Колимне, а кад онде извирих — на пољани стотипа циганака и цигана. Неко им јавио, да путујем; дођоше с поздравима и песмом. А јеси ли ти слушао када циганску песму? Како певају! Душо моја! Ништа лепше нема на Божјем „миру“. На рукама ме изнесоше и три дана држаше и гостише. Тако се никада нисам частио. Па шта су ти перина прострли! Ха, ха, ха!

— Јеси ли био с матером! — запита Марко, не мареći за то нагваждање.

— А да како! Писао си, да је отац — Бог му дао у рају насеље — оставио и мени иметак и капитал. Па, где је то?

— У материним рукама.

— Како то? А она вели да ћу наћи код тебе!

— Рђаво те је упутила, јер ја о томе ништа не знам. Отац је теби, као и свакоме од нас, дао пет тисућа рубаља, Ејнике, уз то и благослов, ако се вратиш! Мени је оставио на бризи Пошвиће и казао, да се не мешам у ваше послове.

— Онда је траљаво, драги брате, јер ти си једна глава. Та они ће мене „насадити“! — рече Казимир забринут.

На утеху испи чашу.

— Нека! — повиче поносито. — „Узмимо“, да ми ништа и не даду, сад ме није страх. Нећу се жалити. Добијам тисућу рубаља плате! Може се живети! Да сам хтео, био бих богатији, могао сам се оженити. Аха, збиља! Та ја сам и тебе данас поплашио код цуре...

Марко немарно слеже раменима. Казимир даље не питаше, сан га је морио, све је теже превртао језиком, жмиркао, разбалаћио се на фотељу, најпосле захркао. Домаћин га остави баштовану на бригу, а сам изиде на ходник. Собна атмосфера тиштала му је груди. Читав сахат је стајао на ходнику, не мареећи за зиму. Мисли му бејаху далеко, на очину гробу. Како је срећан, што је умро, не дочекав тога дана!...

Сутра дан је све живо у двору пробавило јутро у цркви.

Гост је спавао, после је доручковао, па опет спавао. Марко нареди да се опреми коњ и крене у Сандвиље. Први пут је осећао потребу да подели с ким своју нову бригу. Хватао се рани зимњи сутон, кад је дошао у улицу.

Са свих прозора сипаше светлост, свуда одјекиваху ћеманета и бубњићи, гомиле сврстаних момака иђаху, певајући божићње песме, код Војнатових се играло помамно, светина је опколила ограду, само његова кућа бејаше тиха и готово мрачна.

Велики врач и госпођица Анета играху се марјаша уз огњиште. Јамачно им жао бејаше свеће.

Уђе, поздрављен штектањем и писком менажерије.

— Марко! — кликну радосно тетка. — А то је мило изненађење!

— Мир, поганијо! — дрекну Рагис, правећи реда својом дрвеном ногом. — Аха! Изненађење! Зашто не би јуче тога милог изненађења! Не бих смирио читаву штуку, па данас кињао! То се зна! Наш госа је уживао у девојачкоме црвенилу, па заборавио на Божји свет!...

— Немојте га збуњивати! — уплете се госпођица Анета. — Хвала Богу, да се и он, јадник, чему радује! Седи, срце моје, уз огњиште, Огреј се! Не бацај се у бригу. Одмах ћу те почастити чим могу.

У постављеном ћурку, насмејана, искрена, изгледала је старица млађа за десет година. Мир и слога изравнале су бразде после некадашњих суза. Држала се, као у добра времена. А Рагис је гунђао:

— Госпођица Анета сваком угађа. Угостила би разбојника. Да пукнеш од једа, слушајући! Дечко ће се сасвим разуздати тим мажењем. Хо, хо, хо! Ја друкчије! Војник у чети — добро. А бегунац — тане у главу. То се зна.

— Не слушај, драги Марко, не слушај! — викала је честита жена, доносећи на сто различите ђаконије.

Излишна је била та опомена. Марко је знао Рагиса, допуштао му да се изговори. Сео је поред ватре и ћутећи кравио укочене руке. С улице допирала је час божићња песма, час опет свирка и лупа код Војнатових.

У тај мах се отворише у предсобљу врата и указа се богињаво, пренеражено лице Гренисово. По војничком правилу биле су му очи затворене.

— Молим, господине наредниче! Несрећа! — одјаукну.

— Јави кратко и разговетно! — повиче громко Рагис, устајући.

— Неки туђ коњ се умешао међу наше. Можда су зликовци подметнули, а можда је, Боже сачувај, ђаво умешао своје прсте! — промуца слуга.

— Баш си ћуран! — продера му се на ухо ислужени наредник, гушећи се од смеха, тако гласно, да

је дечко отворио очи, погледао и застиђен умакао брже боље.

— Поштени Гренис! — осмехну се госпођица Анета.

— Шта поштен? — осече се богаљ. — Реците глупав! Али ко би вас разуверио? Ето како је, кад човек запусти своје! Сматрају те за зликовца или зла духа. Тако ти и треба!

— Јуче нисам могао доћи — јави се најносле Марко.

— Зашто?

— Јер је дошао Казимир...

Стари занемеше од чуда и радости. Тек за неколико часака почеше усклици.

— Дошао је — понови туробно Марко — тражи земљу и новце. А какав је, видећете сами. Ја га нисам познао.

— Зашто га ниси повео? — запиташе у глас.

— А како, кад је спавао. Много је пио. Не бисте разумели, шта говори!

Заћуташе сви троје оним тешким ћутањем, што скрива грижу, бол и често сузе од срца. Јело остаде нетакнуто, ватре нико не подстаче.

— Јадно дете! — шапну старица, и додаде нешто неразговетно, можда молитву.

Рагис подупро браду шаком и грискао бркове, најзад се трже као опарен.

— Шта ће бити од тога? — запита глухо. — Хоће ли остати овде, или ће се вратити?

— Бог зна — промрмља Марко.

Госпођица Анета склопила руке, поглед упрла у слику Богородице остробрамске над својом постељом. Сузе јој загушише речи:

— Мајко Најсветија! Прозбори срцу његову рођеним језиком. Опамети га да не одлази од нас! Ти си чудотворка!

Стари војник устаде и лупајући дрвеном ногом, прође се неколико пута по соби.

— Не пустити га, па крај! — одсече се Рагис војнички.

После застаде пред госпођицом Анетом и рече:

— А шта? Ви сте викали — „не слушај, не слушај!“ А ја сам имао право! Бегунац — тане у главу! Ну, ко би још вас уверио! Ви бисте одмах и тога почастили.

— Како да га не пожалим, јадника? Он је сада као болесник!... — правдаше се она.

— Ето сад! — лупи старац рукама. — Ви сте требали да будете проповедник код злочинаца! Разуме се, да бисте их ђутуре разрешили од грехова! Па шта ћеш сада с њим, Марко? — запита.

— Видећемо! — одговори Жмуђанин по свом обичају.

— Наћи му цуру, па га што пре оженити — посаветова Рагис. — Ах, нема црне Јулке, таман за њега прилика.

— Задржи га, Марко — шапну госпођица Анета — можда ће заборавити! Не брини се преко мере; Бог даје бригу, даће и утеху!

Рука њена, отврдла од рада, лежала је нежно на његовој погнутој глави, а он ту руку узе и ћутећи притисну па уста.

— Где је та утеха за мене! — изрече он за час. — Орвидових нема!

— Доћи ће — изрече она одлучно — ето их за који час!

Подиже главу, а израз оживљења и узбуђености заблиста му у очима:

— Ко вам рече, тетице? — запита он.

— У сну сам их видела! Нису далеко били, а ишли су журно. Видећеш, неће проћи ни година дана, па ће те ослободити!

— Ћа, ћу! Сан је лажа! — засмеја се Рагис. — Боље ходи у обор, показаћу ти с фењером, какву нам је телад дао Бог за Божић. Кобила нас такође изненади. Ждребе је, као писано. Ходи!

То је мало распршило тужне мисли. Старац је ваља да доиста знао чарати. У сваком закутку беше ред и изобиље, од кућерка је госпођица Анета начинила чист, спретан стан, комора и житница пуне свега,

стока је тимарена за углед, а Гренисови коњи фркаху весело за пуним јаслама.

Марко се осоколи слушајући теткина прорицања и гледајући преиначено имање. Те је године исплатио матери и Витолду велику своту, докупио је земље, није жалио новаца за то изданих, новац му није била сврха — био само свемоћно средство. Називали су га лукавим и тврдим, а он је био само скровит и истрајан. Од детињства имао је једну мисао и жељу: одржати земљу; један страх: дати је из руку! С пута, који је једном изабрао, није силазио ни за длаку, није се устављао ни за часак.

Казимир се дотле ширио по Пошвићу. Много је спавао и пио, на прекид читао новине, причао своје тријумфе, или питао брата:

— Душо моја, шта ће бити с мојим „делом“?

Тако је звао своје очинство.

— Причекајмо матер из Риге... — одговори Марко.

Тек после Три Јерарха пронесе се глас, да се вратила госпођа Чертванка; дошао је и Витолд болестан, оставивши се науке те године.

Казимир је заискао коње и отишао у пустеним чизмама, под големом чапком, као родино гнездо, и у постављеном ћурку, сабраном у појасу, који је пошвићски дводржица називао сукњицом. Са свих прозора гледаху тај одлазак, правећи различите напомене и смејући се из тиха.

Стари економ Савгар пљуцкаше и чупкаше бркове.

— Наш старији — тако зваху Марка — не би се зар поплашио ни од ђавола, кад је могао гледати на то страшило, а да се и не намршти — примети, кад су сабнице измакле за капију.

У пошвићском стану завладала стара тишина. Управник је обилазио салаше, рачунао, расправљао с трговцима, скупљао новце и ћутао.

Оштро би око ипак опазило да га мучи неки немир. Извиривао је често на пут, слушао пажљиво сваки шум, чекао братовљи повратак.

После недељу дана пошао је преко реке. Дубису већ покривао дебео лед, млинови умукнули, скела је

извучена на обалу. Лаке саонице прелетеше, као дух, преко недавно брзе реке, зимски пут иђаше испод самих Скомоната. Марко потера коња; немило му било гледати некадашње имање.

У то испаде пред њега, из дворске улице, са звонцима припрега Витолдова.

У саоницама се раширила постављена сукња Казимирова.

— Стој! Стој! — стаде викати. — А куда ти, душице?

— У Сандвиље! — одговори Марко, стајући.

— Идем и ја с тобом... Баш добро, што те сусретох.

Пребаци журно своју личност на друге саонице, с тешком муком извлачећи чизме из снега. Окренуше према засеоку.

Марко, по свом обичају, није ништа запиткивао, премда је можда први пут у животу био радознао.

— А ја пођох к теби — поче Казимир — време је да се враћам. Зачамао сам и сувише. Гостише ме и појише, али није лепо седети без потребе. Мамица ми је дала пуд суха меса и сира од јабука. Јадница! Тешко јој је...

— Ето јој Витолда... — примети Марко.

— Шта, њега? „Жутокљун“. Зелен! А она не зна где јој је глава — рече добродушно Казимир и уздахну.

— Кад сам погледао око себе, нисам ништа ни спомињао о оном наследству. На што гристи јадну жену? А она, душица, поче сама са сузама: „Отац ти је оставио Ејнике, па их узми, драго дете. А новаца ти нема. Боловала сам, поједе апотека.“ Света жена! Извади из сандука своје адиђаре, па ми их даваше у залогу. Чисто ми је штрецало срце. Једва сам је намолио, да то прими од мене на дар. А шта, мили брате? Или зар сам спао на тих пет тисућа рубаља, или на материне сафире и бисер? Жене немам, а није лепо да дам циганки. Ето, суха сам меса узео, јер је то ретка ђаконија. Имаћу чим почастити другове, кад се вратим.

— А Ејнике? — запита Марко после кратка ћутања.

— Ејнике су ми дали. Прегледао сам их с Витолдом, али били смо мало натрушени, те нисам много видео. Коњак има наш млади, што ми 'га радиш!

Облизну се, па ће рећи:

— А хоће ли бити код тебе што за душу?

Марко махну главом и опет испитиваше:

— Шта ће бити са салашем?

— Светују ме да дам под закуп. Довели су и Чувутина. Давао је шест стотина рубаља, али ја се укопистих на седам стотина.

— Даћу ти ја за њега седам стотина — промрмља див.

— Даћеш? Онда је готова погодба. Ти си славан господар! Уредићеш, па ће бити после шта да се прода!

Хоћеш да продаш! Зар нећеш остати на својој земљи? — прогунђа Марко.

— Ха, ха! Ала си смешан! Остаћу на земљи, јер је до неба високо!

— Има једна своја земља, а оно друго је изгнање! Ја сам питао, хоћеш ли опет утећи?

— Морам, драги брате. Није за ме да ту копам земљу, кад ме онде чекају милиони, само да их грабиш! Ево, ја ћу ти казати тајну: нас смо тројица склопили трговачко друштво с Киргизима! Шаљемо у степе паргар, а добијамо стоку и камиљу длаку! Заслужујемо сто на сто. Шта ће мени Ејнике? На што?

— Ако 'мислиш продавати, дај мени првенство — рече полако Марко. — Сад не могу, али за коју годину исплатићу.

— Врло радо, душице! Ху, љута зима! Хвала Богу, што већ стижемо. „Тетица“ ми је заповедила, да је походим.

Саонице улетеше у улицу засеока и стадоше.

Пред њима је читав простор био закрчен коњма и људима. Десетак и више инструмената дизали су паклену грају, десетина гласова певало, колико их грло доноси.

— Шта је то? Праштање? — заусти Казимир.

Марко не одговори ни речи. Сишао са стране, уставио коња и гледао.

Напред на саоницама ишла је свирка с хуком и буком, затим друга запрега, пуна накићених девојака и жена, после неколико момака на коњма, за њима најпосле двопрежне саонице, прекривене красним ћилимом, а на њима лепа, светлокоса девојка и црномањаст момак, топећи се од милина.

Даље опет саонице и коњи, а на крају деца пешке, вичући и машући капама.

Поворка се очеша о Чертванове, а Маргас, ражљућен циком и вриском, заурла жалосно.

Прелете то узаграпце и изгуби се пре, него што Марко могаде одговорити брату:

— Сватови!

— То сам видео и сам... Прикладна млада! Познајеш ли их?

— Познајем.

— То си ти пошао на свадбу?

— Нисам!

— А што не?

Не бејаше одговора. Марко ошину коња, као ветар пројурише кроз заселак, уђоше у ограду. Онда се није мислило на сватове.

Гренис је у дугачком кожуху напајао стару Белку, разговарајући нешто с несташним ждребетом; Рагис је ишао с Чивутом од житнице, свађајући се о цени некога жита; а госпођица Анета с девојком стајала је на вратима од свињца, сретујући се, како да пооштри апетит дебелим свињама, које се већ не могаху саме ни дизати.

— Помози Бог! — поздрави Марко.

— Бог помогао! — одговорише радосно.

— Довео сам госта!... — јави, силазећи с кола.

Гренис отре нос рукавом и одведе коње, госпођица Анета рашири руке, а Рагис, очигледно не пристајући на понуђену цену, показа Чивутину шипак и врата.

Најзад могаше Марко ћутати. Стари навалише на Казимира, као на белу врану.

Див уђе последњи у собицу, седе на сандук госпођице Анете и, оборивши главу, размишљаше. У разговор се није плео.

Као кроз сан му брујаху речи: умиљати глас теткин, испрекидан говор братов, узвици Рагисови.

Наједаред богаљ скочи, као опарен.

— Шта? Враћаш се? — завика громким гласом, стојећи пред Казимиром.

— Па шта онда? — изусти он, бечећи зачуђене очи, што га и питају за то.

Настаде мртва тишина.

— Зашто си онда и долазио? — јави се најпосле старац туробно.

— Како зашто? Писао је Марко, да је отац умро.

— Па шта? Већ је близу година дана, како га сахранисмо...

— Аха! Време лети, као депеша по жици! — уздахну Казимир.

— А јеси ли му био на гробу? — уплете нежно госпођица Анета.

— Нисам имао кад, драга тетице! Кад дођем други пут.

Рагис се окрете на пети и премери очима своје кумче.

— Марко! — повиче оштро.

Он подиже главу и мрачан поглед.

— Шта хоћете? — запита немарно.

— Зар ти ниси био оцу на умору? Ниси чуо, шта је говорио?

Младић се освести, погледа око себе, сети се о чему је реч, и прозбори:

— Све што је мени говорио, ја сам чуо и потпуно извршио.

— А што је за њега говорио, то не памтиш? Хо, хо! Разуме се, нису теби дали оставе ни препоруке, него њима, али ти си дужан пазити на то!

— Све ја! — промрмља зловољно.

— А да! — потврди ватрено Рагис. — Ти си му требао рећи: отац ти је сачувао земљу и оставио свој благослов, ако не заборавиш свога језика и своје

вере. Јер језик је велика снага, а вера је велико добро! Је ли тако, Казимире? Разумеш ли ме?

Казимир погледа мало збуњено на говорника кроз своје наочаре. Озеблом, под утицајем теткина пића, раскравила се душа, чисто му се дало на плач.

— Да, да! — поче, уздишући. — Ви лепо говорите! Знам ја! Отац је био свети човек, што се сетио мене неваљалца! Ја сам се непрестано спремао да се вратим и да му паднем пред ноге, али ђаво је сметао! Међу тим нисам крао и нисам залудничио. Свега што сам мало пијанчио. Ја нисам заборавио на вас.

— Онда остани, дете, с нама!... шапну госпођица Анета, прилазећи столу и сипајући му у чашу, за коју се он лакомо маши.

— Не могу, тетице, голубице! Не могу, заклињем се! — поче, искапивши чашу. — Ми ћемо куповати камиљу длаку, топити лој, згртати рубље. Кад се вратим, бићу богат, као Ротшилд, и даћу вам на поклон, колико будете хтели.

— То ће рећи, да ти баш није стало до очина благослова! — рече Рагис, седајући опет тешко на столицу.

Увиде, да се с тим човеком не може изићи на крај. Опет му тетка наточи пића, да је Марко мигнуо на њу значајно.

Казимир је пио, мрштио се, пљуцкао и све већма заплетао језиком.

— У Петрограду нисам такве пио; дивота, посластица! Ко вели, да не марим за очин гроб? Ја сам „частан“ човек. Ја ћу му подићи златан споменик, платићу сто парастоса! Ја нисам заборавио на своје! Само некако ми је „мучно“!

Стаде га давити гутљај, побледе врло, као да ће се онесвестити.

Дигоше се сви листом.

— Ето на! Још ће се разболети! — повиче замишљено Рагис.

— Није то ништа! — шапну тајанствено госпођица Анета. — Однесите га у своју собу и метните у постељу. То тако треба...

— Шта треба? — питаше стари, али госпођица Анета метну прст на уста и, осврнувши се око себе, додаде тихо:

— Сад се последњи пут напио. Дала сам му лек!

— Аха? — разведри се лице Рагисово. — То се зна! Тако ваља!

Казимир је страшно јечао, зној му пробио чело. Марко га узе на руке као дете и изнесе из собе. Богаљ оде за њим.

Вратише се за час, тресући главама.

— Да то неће бити много тога лека за појединца? — заусти Римко.

— А да! Таман ня меру! — рече она одлучно.

— Но, но, сачувај Боже крштену душу од такве мере и таквога пића. Ви га баш честито угостисте!

— Дуго ме је гризла савест: да ли да му дам или не? Али данас ми је брат дошао на сан и није бранио. Тешка је то болест!

— Да му је још дати каква пића против оне „камиље длаке“ — примети Рагис — и то је тешка болест!

— Биће Бог у свему на руци — шапну старица, спремајући у скрињицу лекарски напитак.

Марко у тај мах провири кроз прозор. У даљини се враћала сватовска поворка, још с већим жагором и певањем. Било је већ после венчања.

Стари Војнат дочекиваше с хлебом и сољу, младенцима желјаху дуги век и напредак, свирка удари игре...

На Маркову дворишту озебао Маргас зави по други пут, праћаше га Римкова псарна и Маркова душа. Од младости је мислио на тај дан и најпосле га дочекао. Комад је био исти и позорница позната, само се глумци променили — за њега није било онде места!

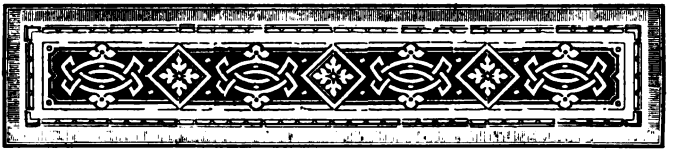

V.

Небу под облаке узнеле се шеве и позивале песмом на посао.

Из дворца и села, као из мравињака излегла сива гомила радника, разишла се по пољима, захучала жагором, затутњала земља од тешка ходања.

Пергруба, жмуђанска богиња пролећа, иђаше пољанама, и реком, и шумама, учаше птице певању, цвеће цветању, одеваше суро небо у плаветнило, поља у зеленило, док најзад није отпочинула на узбурканим валима Дубисе и протерала остатке зимских санта.

Пастири, терајући стадо на реку, виђаху кад и кад чаробницу. Из грмља се узнашаше бела, на лик магле, и надвијаше се над кланцима, остављајући диван траг, бисер-росу; после је прихвати сунце и однесе испред дечачких очију у даљину, у црну шуму, која се најдуже не даде пробудити...

Долетаху роде у дугом низу, уморне од далека пута, спуштаху се на стрехе од зграда, познаваху стара гнезда.

Једно вече две дуго кружаху над Сандвиљама: падаху, па се опет дизаху, док се најпосле не спустише на Марково имање и гласно не заклепеташе.

Некада се бојаху подераних стреха и нико их не позиваше, сада наврх зграде очекиваше њихов долазак точак од кола: разумеше, да су били жељни гостима, захваљиваху на дочеку.

Рагис насмејан поздрављао их је с целим жмуђанским заносом и предањем; госпођица Анета из баште, где је радила по читаве дане, изгледала је сва блажена; па и богињави Гренис, вративши се с плугом из поља, заборави па субординацију и завика из свега грла нареднику:

— Господине! Господине! Роде! Роде!

Гости се настанише стално, Римко трљаше руке, изгледаше долазак Марков. Ала ће га развеселити то гнездо!...

Али Марка ни видети од оних последњих похода с Казимиром. Као краљ управљао је из Пошвића, предузео је Ејнике, господарио у Будрајцима, али сам није долазио. Старе слуге из Скомоната полако, у тишини, прешли су к њему; нису се могли слагати с Немцем и младим господином...

Намештао их је на својим државинама, предајући их Рагису под надзор; сам се није плео ни у шта, што је било његово рођено; само је долазио у млинове, који су с пролећа опет почели клопотати и сипати новац и брашно.

Све се на шире стало о њему говорити по околини. Уверавали су, да ће радом и умешношћу превазићи оца, прорицали му милионе, родитељи га истицали синовима за углед, жене молиле од Бога таква мужа својим кћерима, све је завидело листом старој Јанишевској, и радознало почеше завиривати у Јургишке, да упознају Јадвигу, тај тобожњи идеал мргодин.

И са Скомонтима свет је испирао уста. Витолд се вратио у Ригу, где је почео живети на велико и слизао се с неком немачком глумицом, средњег дара, али лепушкастом. Прохарчио је на њу баснословне своте, тукао се на рапире три пута преко недеље, и најпосле се завадио с матером.

Јамачно је било трајаво с госпођом Чертванком, кад је послала Марку пријатан позив за ускршње благдане, уз тисућу жалаба и уздисаја.

Марко из своје престонице одби позив. На благдане га позвао Јазвигло у Ковно ради посла. Био је

то годишњи рок, да се заврше пошвићски рачуни и да се начини биланс.

Код Војнатових је господарио млади пар. Марта лепа као писана, пуна кућа свега, па опет је нечега недостојало. Бивало је често свађе. Војнат се ожучио и псовао ма за што, Марта није умела оћутати, Лука, увек плашљив и заљубљен, повлађивао је жени.

Старац их сваке недеље истеривао из куће, служинчад није знала кога да слуша, а млађи су у тој вечитој недоумици изгубили вољу за рад.

Уз то се уплетоше болести. Млада жена често је допаркивала по траве госпођици Анети; и ако се и смејала шалама Рагисовим, могла се познати све већа горчина у њеној души.

Једном дође пред вече старици. Трагови од суза били су јој у очима, и ако је разговарала слободно.

— Дошла сам к вама по прегледалицу за ћилиме. Таквих укусних нема нико код нас... О, како је ту код вас лепо! — додаде, сагледајући у башту кроз нову ограду.

— Хвала, лепа моја, хвала на похвали! — одговори старица . . . — А шта је то с том грозницом код Вас?

— Хвала на питању! Мало је боље, данас је већ Лука отишао у своје поље, јер ћемо изићи од деде...

Засмеја се усиљено и додаде:

— Горак је туђ хлеб! Господина Рагиса нема код куће?

— Нема. Отишао је на Жвирбље, па још с пушком, јамачно ће на патке.

Седоше на клупу пред кућом. Вече је било лепо, пуно мириса од брезиних пупољака, пуна жамора од силних ројева бубица и птица, које су се спремале на починак.

Старица скрстила вредне руке, а Марта прегледала чисто двориште.

Домаћа живад иђаше на руке хранитељици, из далека долажаше стадо говеда и неколико оваца. Сва се кућа сијала од мира и реда.

— Срећне сте руке! — примети млада жена. — Није бадава господин Рагис врач! У вашим се рукама све множи и расте!

— Бог је највећи чудотворац и чудотворна Богородица из Угјана. Нија то наша срећа, него Маркова... Он је сироче и сви су га оставили и учинили му криво. Таква Бог милује и чува.

Марта оборила очи. Одавна јој је већ било јасно, да је слабошћу карактера покварила себи срећу. То јој је осећање још горе заоштрио живот с дедом. Можда је и сам Војнат жалио сада, што је био упоран и тврдоглав.

У тај мах се зачу стропот на путу. Погледаше обе.

— Ево и господина врача! — повиче госпођица Анета, кад виде белу кобилу са ждребетом. — Као да смо врачали! Та и наш Марко је с њим!

Потече живо да отвори капију, али младић је већ био скочио с кола.

— Видиш ли роду? — крикну Рагис седећи још у колима.

Подиже очи и трже се нехотице. Није се надао да ће видети у својој кући некадашње веренице. Крв му појури у лице, обори поглед.

— А од куда тебе срећа носи? — викаше тетка радосно. — Ходи, ходи, да те се нагледамо!...

Приђе ближе. Румени полако нестаде. Без најмање забуне скиде пред Мартом чапку и поздрави кратко:

— Добро вече!

— Мене питајте, где сам га ухватио! — викаше Рагис из двориштa од стаје. — Хо! Разуме се! Стари храст већ шуми, па је лако знати, где борави тај поганин. Чита молитве дрвету. Увребао сам га на делу. Добро вече, госпођа Лукинице! Да нисте дошли кришом по милодух?...

Марта се засмеја раскалашно, као некада.

— Кад сте врач, ви то знате, да вам и не кажем. До виђења, господо! Прегледалице ћу сутра однети.

Умаче журно, а Рагис погледа за њом и додаде дискретно:

— Знам, знам, да ћете се кад тад поклати. Кукавице!

Одмахну руком и окрете се старици.

— А знате ли, госпођице Ането, шта нам је он донео из Ковна? Хо, хо! Рекао бих вам, али ви сте, као што се зна, жена, па бисте могли пасти у несвест.

— Сачувај, Боже, свакога зла! — повиче пренеражена.

— И јест страшно! Хо, хо! Та ја кад сам чуо, мало нисам ударио у танац. Дрвена нога хтеде поскочити. Биће сватова, госпођице Ането, разуме се. Хо, хо!

— Маркових? — запита она зажарена.

— А што се мојих? — обрецне се старац, сучући бркове.

— Вама није журно. Еле ти из Ковна, Марко?

— Из Ковна и из Виљна. Донео сам вам баштенскога семена, а Јазвигло с породицом љуби вам руке.

— А Казимир ништа? — уплете се Рагис.

— Какав Казимир? — прекиде, склапајући руке.

— Какав? Наш Казимир.

— Од куда он онде?

Нешто налик осмеха блисну испод плава брка Маркова.

— Како сам га зимус отпремио, тако и сада седи — одговори он.

— Свети Боже, а каква је то пустоловина? Шта он тамо ради?

— Шта? Мислио сам да видим духа у салону код Јазвига. Старчева ћерка на ђерђеву везе, а он јој чита на глас. Дођем једном, седе; други дан, то исто; па тако трећи, четврти! И тако сам их и оставио!...

— Баш сте му дали чудотворну траву, госпођице Ането! — засмеја се Рагис, трљајући руке. — Јамачно је помогао лек! Сад му се више не врзе по глави камиља длака, је ли?

— Говорио ми је, да ће отворити трговину у Ковну. Ракије ни да окуси и може се разумети, шта говори!

Старици тецијаху сузе низ лице, уста дрхтаху.

— Чудни су путеви Божјега Промисла! — уздахну. — Текнуо га у срце очин благослов. То ће бити радост брату на небу!

— А Орвидових нема, па нема! — промрмља Марко. — Ни Јазвиглу се нико није јавио. Склапали смо рачуне. Два пута по сто тисућа лежи у банци, а колико ће нарасти за десет година! Па на што? Сад већ нема на свету те ствари и сврхе, о којој је отац говорио на умору.

— Ха, можда је и право! Мало је добра остало на свету! Стрпи се још мало, а после иди свећенику на савет! Можда ће те опрости заклетве!

Тетка подигла свечано руке.

— Не нагли се, Марко, не нагли! — понављала је обичну песму. — Видећеш, да ће се они вратити!

Младић немарно одмахну руком и устаде.

— С мојом срећом ништа не дочеках! — одговори апатично.

— Хеј, хе, деране, шта је с тобом? — повиче Рагис. — Пхи! Мрско је и чути. Не греши душе! Иде ти све као намазано. А јеси ли видео роду?

— Људи не могу да те се сити нахвале! — додаде госпођица Анета.

— Људи су, тетка, рекли Јазвиглу, да поткрадам Пошвиће. Кад је прегледао рачуне и опазио тисућу рубаља више дохотка, него пре, плакао је јадни старац од љутине и жалости. А знате ли, од куда је изишла сплетка? — Из Скомоната. Витолд свакоме приповеда.

Не довршн, стисну зубе и пређе неколико корака тамо и амо.

— Лупеж! — заврча бесно Рагис.

— Таквоме је добро на свету — јави се срдито Марко — а кад је тешко, ја сам на услузи. Данас сте ме срели, где идем мађеси.

— Па зашто дајеш? — опре се Рагис.

— Да не да ко други.

Госпођица Анета умеша се у разговор обичним својим умиљатим тактом.

— Доста, Марко, доста. Добрим си путем ударио, поштено радиш, никоме ниси учинио криво, ни зла пожелео, па си богат и срећан. Буди миран, доћи ће после тешких дана добри дани, платиће ти за ту бригу. Не једи се. Никада друкчије не бива, такав је поредак у свету. Ходи у башту, види, како тера дрвеће, како се зелени. Уморио си се од пута, гори ти глава... Можда те шта боли? Да не кашљеш?

Старица је дивно утицала својом сладошћу. Горко очајање Марково и зловоља попуштаху постепено на те тихе, нежне речи бриге и пажње; не могаше на њу мрко погледати, осорљиво одговорити.

— Хвала, тетка — шапну. — Боли ме глава, али то ми често досађује. Ситнице!

— Ето видиш! А нећеш никада да кажеш! Свака се болест излеже из ситница и ситницом, травом, се даје из почетка излечити. Како си неваљао, што тајиш. Причекај, роса пада, ходи у кућу. Одмах ћу ти приредити мухоловке с матичњаком. Испићеш, је ли? То ти је тако укусно и освежи човека. Ходи, драго моје дете, ходи!...

— Чујте ви, госпођице Ането! — завикаће Римко, пунећи прстом лулу. — Не треба њему трава, него жена! То се зна. Младост тражи своје, па крај. Ја то знам по себи. Нежења нежењу разуме...

Силом се шалио, да разгали забринута младића. Изнесоше пред њега у вече свакојаких ђаконија; из љубави к старици напио се послушно гадна уварка, разговарао мало и о Казимиру.

Око поноћи отпути се с Рагисом на починак. Било је хладно, те стари потпири ватру од суварака на огњишту и полегаше спрам те светлости.

Марко се угодно пружио на кревету, упро очи у свога омиљенога витеза оклопника и размишљавао о томе шта је горе: они крвави, страшни бојеви с крсташима у старо доба, или ово јадно, подло трзмање са судбином, борбе без крви, тисуће ситних удара,

угњетачка атмосфера нашега доба. Витез је имао дивље, али мирно обличје; жесток, али пун воље профил; гонио је непријатеља с неком вером и надом у победу, а његов потомак није имао више те наде: енергију је заменио пасивном апатијом, та невидовна борба прождираше му душу.

Застиде се младић. Чинило му се, да је црни јунак оживео и да га стреља погледом презирним, и да мач окреће према себи и показује редом своје ране, тисуће крвавих ожиљака, а после да јури даље, даље са светом идејом обране земље до њених граница.

Сад је ли помогло теткино зеље, или одмор, тек сутра дан устаде Марко умирен и с некадашњом енергијом. Није га болело више ништа. Смртну мржњу према људима потиснуо је на дно душе, за потоње разрачунавање; тетку је срдачно пољубио у руку.

— Шта си сањао? — запита она, приређујући му доручак.

— Медведа, тетице, убио сам га — одговори слободно.

Она радосно пљесну рукама.

— Леп сан! То слути на сватове.

— Аха! Тако је! — повлађиваше Рагис. — Млада јаше на медведу. Поштења ми. Жени се једном! Ја сам се већ распитао за ту из Јургишака. Чујем, да је блага и мирна, неће те мучити торокањем, а нема родбине.

— Нећу ја њу.

— А зашто?

— Баш зато, што ћути. Нисам говорио ни с ким у животу, али са женом бих се поразговорио и казао јој све.

— Трице и кучине! И то ми је разлог. Као да та из Јургишака неће хтети слушати!

Марко се промисли мало, мерећи речи.

— Не знам, како да вам кажем, али госпођица Јанишевска није се васпитала за мене. Можда је сувише добра... а мени таква не треба и не могу сада мислити о томе. Није прилике! Шта ће жена у беди и бризи? Боље бити сам!

Спремаше се на повратак; не могаху га задржати.

Пешке, с пушком преко плећа и с верним Маргасом окренуо је у Скомонте, осврћући се сваки час на своју мирну кућу.

Роде у новом гнезду стајаху замишљене, пазећи зар, шта се ради на двориштy; вишње Војнатових зашушташе, кад је пролазио мимо њих, а за час Лука Граљ истрча на улицу и стиже га, поздрављајући га бојажљиво.

Ишао је с уларом у руци, бајаги по коње, и пратио га узастопце путем.

— Давно те не видех, Марко! — започе разговор.

— Од твога прстена — одговори мирно Чертван.

— Заборавио си на нас...

— Добро памтим.

— Љутиш се можда на што — шапну Граљ, гледајући у земљу.

— Не! Можда ти?

— Ој не, Марко, не! Али ме брига поједе за то време! Ко је несрећан не да му се међу људе.

— Имаш, што си хтео...

— Тако свако каже: имаш лепу жену и иметка. То је истина, само среће нема. Шта сам ја сада? Слуга код Војната. Пре свадбе преписао је моју земљу на се, бајаги у државину, иначе није хтео дати Марте, а сада гони из куће. Ја бих лако својом главом, али са женом! Радићу до последње капи крви, али њој не дам да аргатује! Ето ми моје среће и иметка!

— Тако си хтео! — понови неумитно Марко.

Граљ поникнуо ником, шчиљао се, бајаги хоће да оде, али га ипак пратио даље.

— Помози ми! — јекну најпосле.

Див га погледа летимице.

— Ја нећу с тобом Војнату! — прогунђа.

— Боже, сачувај! — опре се Лука. — Ја се за који дан селим у своју кућу. Мени треба само посла! У тебе су, Марко, толика имања и трговина, дај ми службе! Марту ћу оставити на дому — сам ћу у службу, да је храним!

Чертван га опет погледа. Чудна судбина! Он баш да даде тај хлеб за Марту! Траже помоћи од онога, кога су одбацили, кога су за срце ујели, као и сви други. За тај хлеб биће му уздарје можда камење, као и од других!

— Живели смо као браћа толике године! — говораше тужно Лука. — Трговали смо заједно с ланом, са житом, с воловима. Познајемо се од детињства! Знаш да сам трезвен и поштен. Не беше међу нама никада свађе. Теби све успева, а мени се све у руци ломи, чега се год латим! Сада ћу још боље радити, јер нисам самац, а Марти бих дао крви испод срца! Што јест, јест! Она ништа не говори, али често плаче, а мене је страх, да јој нисам убио срећу. То ми је најгора брига! Помози ми братски, као некада!

Много се речи тискало Марку на уста, те је ћутао као обично и ни једне не изрече, само најпосле одговори кратко:

— Добро, помоћи ћу!

Граљ се чисто преобрази; диже главу, оживљен надом, а Марко застаде спрам црквице на раскршћу, па ће рећи:

— Знаш ли језеро Вилајке?

— Знам! — одговори, нехотице се службено усправљајући.

— Иди онамо. Чуо сам, да је закупник преминуо. Прегледај риболов, поразговори се с рибарима, па иди господару. Може се дати сто рубаља више, него Чивути! Ево ти капаре, напиши уговор на своје и на моје име. Заслугу ћемо поделити. Прекосутра те очекујем.

Та кратка, оштра заповест, брујаше као анђеоски кор у ушима Граљевим, испуњаваше га при том нечувеним поштовањем. Нико жив није чуо, да је умро закупник богатога језера, Марко је ваља да био видовит. Добар му посао никада није умакао из руку. Претекао је сваког. Граљ не смеде ништа запитати, не изусти ни речи.

Од неко доба његов стари друг у путовању изишао је читав велможа, а он се смањао и скукао. Осе-

ћао се као његов слуга, па и то је још сматрао за велику срећу.

Ћутећи, прими из Маркових руку неколико стотина рубаља, а Чертван намести пушку, скиде капу пред сликом у капелици и пожури у Скомонте.

Њему је било скупо време, није га умео трошити.

После једнога сахата изидоше од Војнатових кола с два коња, а на њима Граљ, чмарећи из луле, с изразом сфинге. Нико није знао, куда ће, осим можда жена, јер је имала осмех на устима и дуго се гледала у маленом огледалу.

Јамачно је тражила у својим очима тајну Маркове помоћи и љубави; можда је већ мислила, како ће му то наплатити, кад зажели...

. . . . . .

А Девајтис је шумио. У младом је лишћу жаморио дах богиње чудотворке, наоколо храстови-унуци клањаху му се покорно, а по где где сребрна бреза завириваше плахо на пољану, на пропланак, као уклета службеница Алексотина, тражећи ватре и жртава.

У глухој ноћи зашушта врисак и папраће, поклоник је долазио божанству.

Стаде на близу, скиде капу и наслоњен на пушку дуго постаја, блудећи очима по гранама. Дуги мразеви, снези и вихари прешли су без трага преко дивових чланака, остаде нетакнут, још јачи.

— Не боли те зар та зима, не мучи, не убија? — прошапута човек с одсевом зависти у заносу.

Као осмех презирнога неугажења скупише се највише гране.

— Мене ништа не боли, не мучи, не убија, док ми је земље и сунца! Зима, као брига, дуго траје, а лето као срећа, брзо мине... Ето стојим вековима и Бог ми никада лета не ускрати, доћи ће сунце и оживети свакога! Доћи ће дан, који ће ране зацелити!...

— Хоће ли доћи? — промрмља човек утучен.

Дуб се заниха, као да се срди.

— Виде ли ти, човече ефемиридо, таква леда, који марац не растопи? Виде ли ти поља, која Пер-

груба не пробуди?... Десет векова стојим и знам, да све пролази. Ко је јак, и најгоре ће издржати...

Месец се помоли и осветли потпуно обличје осамљениково.

Оштре црте изгладише се мало по мало, усправи се дрско.

— Издржаћу... — рече полугласно.

У тај мах зарежа пас. Човек, као да је затечен на неделу, плахо се осврну, натуче капу на очи и утече брзо стазицом к заливу. На води пљускаше весло и нека побожна песма бежаше с валима.

За час се на реци зачу жмуђански разговор у кратким питањима.

— Ко је?

— Ја сам, господине! — одговори глас пошвићског дворородржице.

— Шта хоћеш? — запита Марко немирно.

Чун доплови до обале. Сељак му, место одговора, пружи депешу и чекаше даљу заповест.

Чертван отвори у чуду. Ко је могао имати с њим тако хитна посла!

Спрам светлости месеца и луле прочита ове лаконичке речи:

„Орвид жив, писмо на путу. Ана Чертвановна.“

Марку се смрче пред очима, после стаде цвокотати, као у грозници: чињаше му се, да га је гром погодио, а срце куцаше све помамније.

— Орвид је жив! — понови радостан глас дубрави, реци, небу и зачуђеноме дворородржици, који је давно заборавио, да је Пошвиће имало других господара.

— Шта заповедате? — запита глупаво.

— Веслај! — загрми, скачући у чун и хватајући за друго весло.

Маргас, заборављен, цикао је жалосно, док није изгубио наду у повратак господарев, па запливао у воду, али се Марко ничега није сећао.

— Орвид је жив! жив! жив! — певало му у души, као осана.

Упаде у стан, и први пут возни коњи, дремајући за јаслама, упознадоше, шта је служба.

Један гласник полети у трку у Грине, други у Ковно, трећи у Росјене, у двору настаде прави судњи дан.

Марко није ни легао. „Орвид је жив!“ шумило му непрестано, замењивало сан, одмор, јело, благо целога света.

Жив је, еле га је Ханка видела, говорила с њим, познавала — можда је већ био на путу, можда ће се јавити за који дан. Јамачно емигранат, можда син Казимиров, можда он главом! Што је тако одуговлачио, што није пре писао? Треба му уредити кућу, дочекати га што сјајније!

Марко, целога века мргодан и флегматичан, да изиде сада из коже.

О поноћи би истерана из постеље дворска служинчад, стогодишња дадиља господина Казимира и стари пехарник. Стари мишљаху, да је смак свету, кад их из дубока сна позваше пред администратора. Дођоше буновни.

— За који дан ето господина Орвида! — цикне им на ухо.

То двоје часних старих беше глухо према годинама, и убезекнуто с ненадне напасти.

Нису чули и само су из резона у исти мах повлаћивали главама, замишљајући, да је то јамачно неки жалостан глас, јер ради весеља не буде људе у то доба.

— Кућу спремити, опајати, изветрити, сребро очистити, комору снабдети! — трештао је даље, као из трубе.

Они исти знаци туге и мимике означаваху готовост и послушност. Старој се прохтело плакати, староме поцрвенео нос.

У тај мах упаде гласник с поште сав блатав. Стари устукнуше испред лица страшнога господина.

— Јесте ли чули, Филемоне, шта је ново? — запита баба путем.

— Како не! Та нисам глух, а господин је говорио разговетно, и ако тихо. За који дан биће рата, рече.

— А! Ви бунцате Филемоне! Није рат, него се Св. Јан појавио у шуми. Чудо се догодило као опомена за сва зла људска. Господин је викао, да ме је чисто глава заболела, а вама се по глави врзе само војна.

Даља се препирка утиша иза врата од дворца, која су затворили за собом, да не би зар Филемон боље чуо од своје другарице.

Писмо је било од Ханке. Депеша у Жмуђанску као да је била сумњиве вредности. Марко је читао сав у ватри:

„Драги браца! Има месец дана, како сам добила тај важан глас, али те не хтедох заводити можда лажним нагађањем, док нисам знала поуздано и док нисам била на чисто. Сада ти могу сасвим смело јавити: Орвидови су живи — наследници Казимира из Пошвића — станују у Америци...

„Било је то овако: кад је зимус штампано моје име у неком извештају о женским курсовима на Сорбони, добијем француско писмо, са жигом Сједињених Држава и с потписом: Мервиц. Потписани ме ласкаво пита, не познајем ли у Русији кога с таквим именом, а поименце у ковнанској губернији. Прилаже адресу и трошак за жиг, молећи неколико пута за одговор.

„Знаш, како сам неодлучна; Јулка ме скоро натера да одговорим, послах читаву нашу генеалогију. Јулка ми прорицаше америчко наследство. Испало је боље. Добијем друго писмо! Господин Мервиц, богаташ из Илиноја, јавља ми, да је у његовој кући дете некога Казимира Орвида, коме су родитељи давно помрли. Спомињали су нејасно, да имају у Русији имања и пријатеља истога имена, као што је моје. Не бих ли им могла о томе што јавити? Разуме се, да сам јавила — и послала им твоју адресу и Јазвиглину! Било је то пре недељу дана. Ја сам своје учинила, сада је ред на тебе. О, како се радујем, што ће се испунити очина жеља и ти најпосле постати слободан! Давно ниси писао, али се не чудим; ко ради, није му до ћеретања, па ни у писму. Ако ми пође за руком, како ја мислим, доћи ћу у завичај да одахнем који

месец. Тешко ми је кад и кад, али ме соколи Јулка и нада, да ћу кад тад свршити! По твојој вољи, не тражим ни од кога помоћи и не тужим се никада. Жеља ми је, да ти некада будем на радост! Твоја сестра Ханка.“

Марко одахну. Био је избављен. Робовање ће његово потрајати коју недељу, можда и више, али ће му најпосле бити крај. Сада треба спремити кућу и отићи у Ковно; онде ће с Јазвиглом чекати прекоморске наследнике.

Земља му гораше под ногама, у двору завлада нека грозничава журба, глас оде од уста до уста, од најстаријих до најмлађих, и свуда га примаху с неповерењем и с тугом.

— Двадесет година владаху над нама Чертванови! Они туђи можда су добри, али су непознати. А ови наши! На свету их нема бољих! Штета! Штета!

Кад је Марко сутра дан, распоредивши све на длаку, заповедио да се упрегну коњи, приђоше к њему неколико најсмелијих да се опросте.

— Али ви ћете се вратити к нама? — питаху забринуто.

— Вратићу се с Орвидовима, да им предам дружину! — одговори он с необичном веселошћу.

Као олуј пролети кроз заселак; старих није било код куће. Госпођица Анета копала је неко корење у шуми, Рагис надгледао поља; добацио им неколико речи, затакавши хартију за окно; био је рад, да тај радостан глас кликне свакоме, кога сретне на путу. У Ковну га Јазвигло не познаде, устукну за три корака, од црвенога постаде љубичаст, модар као шљива.

— Шта је ново? — узвикну. — Да не горе пошвићска стоваришта с ракијом, шта ли? Говори!

— Орвидови су живи! — избаци без обичнога премишљања и лаконизма. — Наследници господина Казимира писали су Ханки из Америке. Зар нисте добили писмо?

— Писама имам, али не од Орвидових! Како је то, Бог зна јесу ли прави? Можда је каква превара? Причај ми све по реду!

Кад је саслушао, стари правник дуго умоваше, бубњајући прстима по столу; тај је глас личио на гатку. Опрезан је то био Жмуђанин и често преварен.

— Причекајмо писмо! — изрече најпосле своје мишљење.

Еле чекали су. Марко је ходао од телеграфа на пошту, или седео у Јазвиглову салону, чудећи се брату и Марини, који су се разговарали по читаве часове. Шта могу људи говорити по читаве дане, видећи се даномице — то он није поимао и никада није слушао, а ни они се не устручаваху, што је он ту.

Једном само запита брата у вече, идући у гостионицу:

— А шта је с твојом трговином с Киргизима?

— Нека је беда носи! — махну руком Казимир. — Зар сам ја дивљак, да се враћам међу дивљаке? Мени је ту као у рају, драги брате! Тражим службу, јер, видиш, требало би се и женити! Тешко је човеку самом! Шта?

— Него — повлађиваше расејани Марко.

Тај исти дан уђе стари Јазвигло, бајаги случајно, у собу своје кћери и поче с питањем, шта ће бити сутра за ручак. После запита за цену меса, за пекару, како се влада кухарица Агатка, а после се намести онако округао на наслоњачу и после дугога, мирнога пушења, рече мимогред:

— А шта чујем, Чертван опет одлази у Русију?

Госпођица Марија беше бујних обрва, бистрих очију и врло оштрих црта. Однегована без матере, одавно беше господарица у кући, а беше одлучна и разумеваше потпуно своју улогу.

— Ви се канда варате, оче — одговори она мирно. — Господин Чертван треба да остане у свом завичају.

— А зашто? — зановеташе старац, забављен привидно лулом. — Онде има готову каријеру и зајемчен опстанак, а шта има ту?

— А ту има своју службу и дужност — одговори кћи.

— Па што матери не помаже, што не седи код куће?

Госпођица Марија скочи као опарена.

— Нико није тражио од њега помоћи. Најпосле мати је профућкала његове новце и предала му пропао салаш, где се не да никако прокопсати. Мислим, да је доста учинио родбини, кад је на то оћутао.

— Аха, тако је то? Нисам знао. Добро, што човек може од тебе све дознати.

Девојче погледа пажљиво у добродушно лице старога правника. Осетила је пецкање, није волела шеврдање.

— Није чудо, што знам — одговори мирно. — Господин Казимир је искрен и нама одан.

— Хм, кад нам је искрен, што се са мном искрено не поразговори?

— Поразговориће се и с вама — осмехну се она лако — док му се само мало развеже језик и кад добије службу.

— Аха, поразговориће се, јамчиш? Ну, кад је тако, причекаћемо.

Умирен старац устаде са наслоњаче и пође на починак, погладивши на растанку ћерку по глави. Били су то заковани Жмуђани. Нису трошили речи на празно, али се разумевали врло добро.

Сутра дан ето браће у обично време. Казимир мало црвенији и веселији, Марко уморан, мало чемернији.

— Зар нема писма? — запита, улазећи у правников кабинет.

— Добар дан, Марко! — одговори флегматично домаћин. — Знаш ли ти енглески?

— Не знам, а зашто?

— Та ти Американци, као да су Енглези, јер и писмо је енглеско.

— Дакле је дошло писмо?

— Јесте. Баш га тражим. Разгледам данас парницу Комарових с Мољем! Толико је тих хартија по столу. Ха, ево ти писма, али да зовнеш Марију, јер ми ни један нисмо вешти енглеском језику.

Марко поплаши двоје драгих у салону. Госпођица Марија одмах устаде на тај жељени глас; Казимир

је некада, у трговачкој школи, учио туђе језике, па се и он уплео да помогне.

Писмо је било писано крупним, чистим писменима, а у њему од прилике ово:

„Поштовани господине! Дознао сам од госпођице Чертванове из Париза, да је у вашим рукама главна управа иметка покојнога Казимира Орвида. Дописивање је споро и тешко, зато вам шаљем дете Казимира Орвида. То је била његова воља, ако се икада уђе у траг наследству. По уверавању госпођице Чертванове, намерам се на поштену душу, зато вас с тврдом вером молим, да будете сирочету на руци. Данас полази у Љибаву немачким бродом „Аурора“, писмо ће је моје претећи само за који дан. Још једном препоручујем је вашој заштити. Мервиц.“

— То је дакле госпођица? — изусти Јазвигло.

— Очевидно — одговори ћерка. — Зар не, господине Казимире? Свуда стоји јасно „she“ и „her“...

Још се оба тумача сагнуше на писмо. Близнуше се косом о слепе очи, поруменеше и читаху врло дуго. Ну, за њих се није нико бринуо.

— Да ли да идемо у Љибаву? — запита Марко, гледајући у часовник на зиду.

— А зашто? — одвраћаше га старац. — Разминућемо се у путу, за Бога! Доћи ће сама до Ковна. Хо, хо! Американке су одлучне жене. Не сећам се какав бејаше натпис некој приповеци, коју сам негда читао. Причало се, како је нека жена из Америке гутала живе змије. Не сећаш ли се ти, Марија?

— Чега то, оче?

— Ну, оне жене, што је јела змије. Али да, ти не можеш памтити. Чини ми се, да сам то читао још с покојницом.

— Сада је то већ изишло из моде — примети Марко. — Ми данас стојимо у свему иза Америке. Можда је већ време на станицу?

— Јеси ли полудео? Данас није никако вредно ићи. Треба срачунати дане. Покажите, господо тумачи, датум на писму. Само да се, не дао Бог, не разбије брод...

Марко позеленео. Није сачекао срачунавања, зграби капу и полети на железницу. Боже, Боже! Хоће ли се ти Орвидови икада раставити с његовом судбином, дати му часак мира и одмора? Ти последњи часови очекивања убијаху га морално и физично. Увукла се у њега мржња према том имену.

Требало је још по часа чекати воз. Стаде ходати с краја на крај испред станице, напрежући очи, да угледа облачак паре на обзорју. Раван се белела уздуж, једнолично, мислиш без краја. Дуго је била пуста и једнака, на послетку се замагли од тамније мрље, железна наман долажаше, поздрављена жагором, грозничавом журбом, звизгом сигнала, једноличним клопарањем телеграфа у писарници. Марко стаде, па чекаше узрујана срца.

Шта ће му донети то клупче дима? Избављење, или једну обману више?...

Воз уђе величанствено у станичну границу. На прозорима се указиваху различита лица, непозната; пратио је очима женске шешире, као да се надао, да ће угледати где какав знак, име Орвидових исписано на лицу. Пролажаху, нестајаху, док на једном на последњем прозору не затитра капа ришкога ђака са дружинским знаком.

Ту капу госа подиже више главе и, помаљајући се, поздрави Марка громким кихањем. Била је то фина шала господара Скомоната.

Марко немарно заклима главом. Долазак Витолдов био је гори од обмане. Осећао је у ваздуху удварање своме буђелару.

— Morgen! — поздрави ђак немачки, скраћујући израз на minimum. — Шта је то? Спремио си се за путовање? Зар те није страх тако далеко од куће? Пази, да те не промене!

Насмеја се сам својој доскочици и изгуби се с прозора, јер је воз стао. За час га ето на станици. Сићушан, мален, одевен врло кусо и тесно, с цигаром у устима и дрским цинизмом у изнуреним очима, ишао је немарно за носачем са штапићем у једној руци, а другом водећи на огрлицу црну пудлу. Певуцао је под

носом неку немачку ваљку и загледао се безобразно госпођама у очи. Изгледао је, као да изазива саблазан.

Марко је дуго чекао. Надвишујући главом светину, обзирао се на све стране, тражио Американку; прислушкивао разговоре, пратио погледом сваку младу личност. Узалуд! Перон се све више празнио, светине је нестајало у чељустима бифета, расплињавала се полагано. Железна неман донела му само нову обману.

Оборио главу и зловољно пошао међу кола. Већ је силазио са степеница ходника, кад одмах за собом зачу изговорено име Јазвиглово.

Трже се и осврну се. Средњега раста млад човек, елегантно одевен, по изгледу учен индустријалац, разговарао се рђавом немштином с глупавим носачем, на чијем се лицу огледала воља да се отресе странца уобичајеним жмуђанским: „Ne suprantu!“ (Не разумем!).

Марка нешто текну. Врати се и приђе тој двојици. Немачки језик разумевао је, а по нешто и француски. Савлада урођену дивљину, приближи се, скиде капу и запита:

— Опростите, ви тражите господина Јазвигла?

— Јест, господине! — одговори странац, машајући се капе и некако чудом мерећи узраст непознатога му питача.

— Имате с њим посла?

— Хм, не, онако само! — промрмља. — Можете ли ми ви можда набавити адресу?

— Могу.

У тај мах прође мимо њих Витолд, враћајући се из бифета. Као мангуп, звижну отегнуто.

— Пхи, пхи! Ала знаш лепо немачки! — примети, застајући. — Јеси ли то научио код волова? Можда ти је по вољи цигара?

— Хвала!

— Немаш на чему. Хоћеш ли се дуго ту бавити.

— Не знам.

— Ну, свакојако дођи до мене, у хотел. Имам онако мало посла.

— Онда ћу те чекати у свом хотелу.

— Можеш чекати, а после свирај у карабе. Здраво, дико Чертванових!

Окрете се на пети и, звиждећи, оде до кола. Странац је дотле стрпљиво слушао неразумљиви разговор и на једном запита:

— Шта тај младић рече на крају?

— Ништа занимљиво — одговори натмурено Марко.

— Он рече „Чертван". Ко је ту Чертван? Познајете ли ви Чертвана? — добаци дошљак узнемирено.

— Како да не знам?

— Онда ме водите Чертвану! Шта ће ми сада Јазвигло! Треба ли далеко ићи? Водите ме! Радо ћу платити. Знате: Чертван, Пошвиће...

— А шта хоћете ви с Чертваном? — промуца Марко, дршћући од главе до пете.

— То ћу ја већ њему самом рећи, господине — одговори странац чисто хладно.

— Да нисте ви Орвид? — изусти глухо Марко.

Непознати устукну за један корак.

— Зар ви знате за Орвиде? — запита живо.

— Има двадесет година, како чекамо на њих. Да нисте ви син Казимиров?

— А ви сте главом Чертван? Легендарни Чертван? Чудна сусрета! Јесте ли добили наше писмо?

— Читао сам писмо, писано господину Јазвиглу.

— Ходите, господине, са мном!

Та кратка питања и одговори укрштаваху се необично брзо. Непознати, изустив позив, окрену опет у станицу. Марко је ишао за њим, гледајући испод ока сина јунакова, а сада свога принципала.

Чудновато! — Млади човек није имао ни мрвице родбинскога типа, познатога Марку са слика и из причања. Орвидови су били црнокоси — он је био плав. Имали су значајне, врло густе обрве и црне очи — он је имао ретку, рудасту браду и сиве, врло хладне и јасне очи. Није му остало никакве успомене на отаџбину, није разумевао ни речи рођенога језика, био је туђин од главе до пете.

И опет помисли Марко, да му је отац срећан, што није доживео тога повратка и што није то видео. Њега су у животу снашла многа таква изненађења, па је отврднуо; старац не би могао поднети слике такве рушевине својих идеала...

Ћутећи корачао је по скоро пустим дворанама у собу првога реда, не разумевајући, зашто га воде онамо. Можда дошљак хоће да се искаже, да му покаже онај преломљени печат, од кога је половину верно носио на срцу.

Вратар отвори врата, Американац учтиво пусти Марка напред, после их пажљиво затвори за собом. Салон је био претрпан пртљагом, а у њему ни живе душе.

У исти час, кад је Марко питајући погледао на свога друга, у дну се раскрили завеса и весео, млађан глас запита енглески:

— Шта, Клерче, зар си нашао тога правника?

Американац приступи неколико корака и осмехну се с поносом.

— Прошао сам још боље! Допусти, да ти прикажем главом господина Чертвана.

Завеса се сасвим рашири. Млада личност, у елегантном путничком оделу, појави се у својој красоти својој. Часком се плавокоси Жмуђанин и црноока, црнпураста Американка мерише погледом. У погледима им беше неповерљивост; најпосле она прва смрси врло густе црне обрве и рече мирно:

— То је лаж! Ко те је преварио, Клерче! Тај господин није Чертван!

Говорила је француски том приликом, желећи очевидно, да је разуме.

Марко слеже лако раменима.

— Ја не треба да доказујем, ко сам, него ви — одговори он немачки. — Господин Јазвигло не станује далеко! — додаде, праштајући се клањањем.

Американац му закрчи пут.

— Али, Иренка! — примети приговарајући јој — та ти немаш личнога описа пошвићскога стараоца, како ли се то каже. Господинова је напомена сасвим

правична — заврши приказивањем: — Пред вама је, господине, кћи Казимира Орвида, Ирена, и њен пратилац, Мервиц.

Марко се лако поклони.

— А ви бисте требали да будете Павле Чертван? — запита госпођица с неповерењем.

— Павле Чертван почива већ годину дана онде, где и његов пријатељ, Казимир Орвид; у земљи. Мени је име Марко, најстарији сам његов син.

Девојци се разведри чело. Још једном премери дива бистрим очима и као да је у том испиту нестало и трага сумњи, пружи руку младоме човеку.

— Опростите, господине — рече.

Али он не прихвати пружене руке и говораше даље глухим, испрекиданим гласом:

— На умору ми је отац предао управу Пошвића као аманет. Заповедио ми је да радим и да га чувам од зла, колико могу, и да га предам само ономе, ко ми, осим законите исправе, донесе знак уговорен с пријатељем.

— Шта велиш? Јесам ли рекла, да та маленкост много вреди! Отац ми је, на умору, препоручио, да је не изгубим и да је чувам као очи у глави! Молим господине!

Маши се за медаљон, који је имала на сахату, и за час јој на руци заблиста одломак од печата. Марко погледа и ћутећи скиде с прсију очев аманет — другу половину прстена. Ћутећи предаде га девојци.

У прсима му се разлевала срећа, као поток. Био је у прозорју слободе и самосталности.

Ирена Орвидова састави печат и прочита полако:

— „Суди ми, Боже, и разабери дела моја!“

Мервиц завири преко њена рамена, доста хладан према тој доиста витешкој епизоди.

— Хвала вам, господине! — јави се девојче, пружајући по други пут руку.

И том се приликом Марко само поклони.

— Ви још не знате, јесам ли заслужан хвале — промрмља.

Чудновато! Толике му је године име Орвидових било срасло са свакидашњом бригом, па данас је на ту избавитељицу из дуга ропства гледао, као на непријатеља.

Жао му је било на њу, али није знао ни сам зашто. Волео би да јој каже: „Пошвиће ми је отровало тисуће тренутака, одузело слободу, о којој сам сањао; не захваљујте; нисам служио вама, него сени свога оца! Срећан ћу бити, кад вас скинем с врата!“

Ћутао је ипак пред њеним зачуђеним, испитним погледом. Одмахнула је главом.

— Стидите ли се ви своје руке, или моје? — запита она мрштећи обрве.

— Ту јамачно не знају наш schake-hand! — примети помирљиво Мервиц.

— Јамачно! Ну, па јесте ли задовољни с мојп доказима о истоветности, господине Чертване? Могу ли добити очинство?

— Што се тиче правних појединости, обратићете се на свога пуномоћника, господина Јазвигла. Он ће све тешкоће олакшати. Пошвиће двадесет година очекује сваки дан спремно долазак својих господара. Ви само изволите одредити дан, кад треба да пошљем коње и кочије.

Девојче се ухватило за главу: распршило се немило осећање; у њеним сивим очима, необично осетљивима на мисли и осећаје, који се сноваху по глави, затрепташе чисто злаћане искрице...

— Чујеш ли, Клерче? Повешћу те на својим кочијама, нахранити својим хлебом, угостити те под својим кровом! Чујеш ли? Имам своју земљу и кућу, ја — сирота!

— Зар ти је зло било, Иро, у нашој кући? — запита озбиљно Мервиц.

— Знаш, да вас љубим, као родбину! Али сам сада тако срећна! Еле то је истина, господине Чертване? Нико ми неће отети својине, ако и нисам била ту толике године?. Имам доиста, у том туђем крају, нешто своје, богата сам збиља? Имам права нечим да располажем?

— Земља, која није изишла из руку за двадесет година, сада већ не пропаде! — одговори он. Дочекала је господара, нико неће рећи ни речи! Кћи наслеђује оца. Имате свој кров и хлеб, и врло сте богати. У питању је време и неколико табака хартије са жиговима. Гола форма.

— А дотле?...

— Отићи ћете Јазвиглу. Ево адресе. Допустите, госпођице, да се опростим. Ако устребам — станујем у хотелу вилнањском.

— Клерче! А где ћемо ми одсести?

— Јамачно и ми у вилнањском хотелу — одговори Американац, скупљајући пртљаг. — Господин Чертван неће нас, надам се, сасвим оставити саме у туђем месту.

Госпођица Ирена забаци пркошљиво главу.

— Господин Чертван неће баш бити услужан човек... Гледаће, да нас се што пре отресе, је ли тако?...

Погледа му у очи питајући.

— Док не смислите, коме ћете поверити управу Пошвића, сматрам се за слугу Орвидових. Можете, госпођице, са мном располагати!

— Заиста? То ми је врло мило. Онда ћете нас сместити у хотелу, приказати томе правнику, подупирати својим саветом и помоћи моје прве кораке? Часом ми се чини, да је то сан, и да ћу се пробудити у Америци код својих заштитника. Можемо, међу тим, ићи у хотел. Клерче, my dear[1], кажи нека се скупе ствари. Имаш ли кола?

— Чекају! — одговори пратилац, систематично слажући пртљаг уз помоћ носача.

— Онда хајдемо, господине Чертване. Дајте ми руку, молим!

Мервиц им се склони с пута и осмехну се добродушно.

— Рекао бих, да ћу брзо добити отпуст — примети он.

---

[1] Мој драги!

Девојка сама узе Марка испод руке и, ослонивши се јако на њега, осврну се на Американца.

— Волела бих знати, шта ми ти ту можеш помоћи? И сам си као изгубљена овца! Ја те овде дочекујем у своме завичају. Вратићу ти походе у Илиноју.

Засмеја се од срца и, подижући очи на Чертваново лице, додаде:

— Било ми је пет година, кад је отац преминуо. Запамтила сам ипак чврстом детињом памећу, шта ми је говорио: кад се вратиш у свој завичај, љуби га, јер ако и јест жалостан, ипак је добар и вредан љубави. А кад сретнеш Жмуђанина, смело му се повери, јер ако и ћути, неће завести! Зато, у пркос вашем намрштеном лицу, не бојим се и верујем... Водите ме!

— А ипак ме у први мах обедисте с преваре — промрмља он.

— Нисам се надала, да ћу видети млада човека. Отац ми је говорио о старом пријатељу. Ну, ја сам вас одмах молила, да опростите!...

Сиђоше до кола. За њима је Мервиц слагао на друга кола сандуке и завежљаје.

Марко застаде на степеницама.

— Хоћете ли сести, господине? — запита он.

— Хвала. Припазићу до краја на ствари. Не дао Бог, да се што изгуби, отац би ме љуто карао, кад се вратим. Волим мир више свега.

— Управник предионице, па воли мир! Како се то слаже! — засмеја се госпођица Ирена. — Хајдемо, господине Чертване! Сита сам тумарања! Рада сам да већ једном починем!

— Терај оштро! — заповеди Марко кочијашу.

— Је ли то литавски — запита она радознало.

— Не, госпођице, пољски.

— То сте ви ту заборавили свој рођени језик?

— О, не, госпођице. Нисмо ништа заборавили и у нашој жмуђанској повесници не записа нико никакве срамоте. Истина сиромашни смо и мало нас је, али смо поштени...

Кроз мрачно му лице проби зрак живота и ватре из дна душе...

Не знајући, случајно, дирнула је у најосетљивију жицу тихога карактера. Ударила је у кладу привидно незграпну и пусту, није се надала, да ће чути таква звука, да ће видети такве ватре у хладним очима.

Загледала се у њега с интересовањем.

— Ви врло волите своју земљу? — рече она озбиљно.

Умуче и, као обично, кад се нехотице захука, обори главу, као од стида, и не одговори ни речи.

Гледала је непрестано у њега.

— Отац је право казао — јави се она за часак. Та земља мора бити вредна љубави, кад се на спомен о њој људи тако зажаре. Ћутите ви само; ја већ знам, шта ви мислите, и знам, зашто ми не пружисте своје руке.

— Зашто? — запита он живо.

— Ви ми замерате, што ме за толико година не повуче жива жеља и што нисам с вама, малобројнима, латила се рада, што нисам тражила своје земље, него време и снагу предала туђину!

Он слеже презирно раменима. Време и снага осамнаестогодишње девојке било је, по његову мишљењу, главница без камата. Осим надгледања цвећа, ручнога рада, читања и свирке, не виде нигде, да би отмене госпођице што друго радиле. Изузетак је називан, по милости, чудом од девојке.

Госпођица Ирена је опазила тај презиран израз, прочитала му је мисао са чела.

— Ви имате слаб појам о моме раду! — осмехну се она благо. — За дивно чудо: господа из Европе, кад говоре о женскима, имају на лицу тај гадан израз. Жена код вас очевидно стоји врло ниско и није друго, до луксурнозно покућанство. Је ли то ваша рођака, што се учи на Сорбони?

— Сестра по оцу.

— Држите ли и њу тако ни пода шта?

— Видећемо, како ће свршити.

Госпођица извири на пут. Пређе очима по кућама, трговинама, улицама, па запита:

— Је ли Ковно село?

— Наш губерниски град.

— Ох, ала је јадан и прљав! Замишљам, како ће се Клерк згрозити. Још од љибавске луке слушам без престанка узвике чуђења и одвратности. Доиста, после Америке, Европа жалосно утиче на човека. Што је ту гада, немара, како је све малено и запуштено! Зар ту људи не раде и не мисле?

— Људи, који бране земљиште под ногама, немају кад мислити, цветају ли на том земљишту руже, и да ли лепо изгледа. На мртвим стражама не равнају се стазе!...

— Да ли вам је ту врло тешко? — запита она озбиљно.

— Видећете, госпођице! — одговори он и, после дуга размишљања, додаде: — Сваки народ има своју мисао и место у светском реду и одређену службу. Ми од памтивека чувамо двоје као зеницу: свога Бога и земљу. И сачувасмо!

Госпођица ником поникнула и испод обрва посматраше младога човека. Шта је он? Где се васпитао? Какав положај запрема међу својима? Лице му је било опаљено од ветра и жеге, тврдо и привидно дивље; жилаве и црне руке сведочиле су о честом физичном раду; одело му је било изношено, а длаке плаве косе нису знале за фризера... Изгледао је као раденик, огрубио морално и физично од бриге за парче хлеба. Кад с тешком муком и зловолом превали коју реч преко језика, говорио је као човек, који нежно и дубоко осећа: кратко, одлучно, без китњастих речи и фраза. Шта је он? Хоће ли се моћи припитомити и хоће ли се кад разведрити?

У том стадоше кола. Био је то хотел. На улазу спази Марко црну пудлу Витолдову, а из дна ходника чујаше се смех госин, који причаше немачки неку анегдоту.

Међу тим су ушли. Младој госпођици отворише свечана одељења, стиже Мервиц са сандуцима, диже се граја и забуна. Марко се учтиво извуче и пође у своју собу.

— Halt! — запишта глас Витолдов из споредне собе. — Каква је то лепа госпођица с тобом? Где је дочепа? Прикажи ме! Заиста ти кажем, не знам, шта да радим од чаме у тој вашој јазбини!

Врата су била широм отворена, Марко угледа брата, како се шири по наслоњачи, без сурдута, зевајући иза сваке треће речи. На прагу се смешкао грошићар Чивутин милостивим шалама властелиновим.

— Најбоље би било да се одмах торњаш у Скомонте — посаветова га брат озбиљно — онде би врло добро дошло твоје дуго време!

— Иди, не знаш ни сам, шта говориш. Онде зева и мој Кафар!... Него знаш ли ти Кафра? Сто рубаља дао сам за скота, али, што јест, паметнији је од многих великих људи. Кафар! Кафар! Скочи!...

Без устручавања звизну кроз читав хотел. Марко слеже раменима, неприметно мигнувши на позната грошићара.

Чивутин се одшуња за њим. Ишли су мрачним ходником и заподенуше тих разговор:

— Хоће новаца?

— Ну, ко их неће?

— А дају ли?

— Дали би, али се боје.

— Чега?

— Ришких зеленаша и младога господина. Нико не зна, шта он има.

— Нека не дају, јер неће добити. Памти, да сам те опоменуо.

— Хвала, милостиви господине!

Чивутин се саже до земље. Тај тихи разговор трајао је само тренутак, и опет је грошићар стајао на прагу Витолдову и смешкао се пудлиним вештинама. Кад је пас показао, шта уме, цакну га момак ногом, запали цигару и нави разговор на посао.

— Слушај, Рубине, треба ми новаца.

— Ох, коме не требају? — уздахну сентенционално Чивутин.

— Ну, а ти не уздиши, него дај.

— Ох, одакле да их узмем?

— А шта се то мене тиче? Од твојих пријатеља, обешењака.

— На високо гледе пријатељи... Траже јемства...

— Па, ето им га, пијавицама.

— А где?

— Имам Скомонте.

— Хвала Богу, што имате! Само то је невоља, што и господин Казимир вели да има, и стара госпођа вели да има, и госпођица вели да има. Ну, како да се то разуме?

— Е, и господин Марко вели да има. Заборавио си највећу личност! — насмеја се усиљено Витолд, а бледе му образе подиђе крв.

— Шта да заборавим? Ја господина Марка нисам ни споменуо, јер он је човек, који не говори; лепо, нема кад да говори. Његове руке и глава пуне су пословима! Ја мислим, да и он нешто има, јер не узаима новаца!

— Он још даје, као и ви, на поуздано јемство! Чудна ми посла! Пошвићска благајница није далеко! — писну Витолд, гризући жестоко нокте.

— Да ли је далеко или није, ја не знам! Само он има добру своју благајницу — у глави и у руци.

— Стојиш ли ти ту, да певаш славопоје Марку? Мени треба новаца, јеси ли чуо? Даћу јемство, какво хоћете.

— Ну, па продајте шуму!

Нека опака мисао сину у очима младићевим.

— Шуму? — понови полако, смејући се својој мисли. — Можда ће то бити најбоље! И твоја глава вреди злата, Рубине! Шуму?... Генијално!... Хитна ствар... Ну видећемо... дођи до вече... А не знаш, каква је то госпођица? Врашки лепа!

— Пхи! Где је ту лепота? Тако мршава! — одговори Чивутин мрштећи се.

— Ала си глуп, Рубине! Разумеш се у то као жаба у лешнике. Идем ти ја да уходим.

Поправи косу, огрлицу, засука брчиће, обуче се и, с капом на херо, а с рукама у џеповима, изиде на ходник.

Таблица с именима била је недалеко; примаче се к њој с Чивутином.

У тај је мах вратар записивао нове госте; завирише радознало: „Ирена Орвидова“ било је написано крупним писменима.

Ђак одскочи за читав корак, очи му се разрогачише од тешка чуда.

— Видиш ли? — запита Чивутина.

— Како да не видим? Орвид! Господин Марко нађе негде наследницу. Ну, сада ћемо видети, где је благајница!

— Чудо и покор! Па ни да би речи тај хипохондрист!...

— Кад би и дошао до речи? Ви сте показивали пса...

— Ирена Орвидова! — промрмља замишљени Витолд. — Оде Пошвиће. Марко не вреди ништа без тих новаца! То је зло! Али она, прва партија! Хм, хм... могло би се повратити, што је изгубљено! Ха! То би било добро! Треба ићи кући.

Наизменце певушећи и разговарајући сам са собом, изиде на улицу. Чивутин окрену на други крај, па и он разговараше сам са собом:

— Храстик им злата вреди, река под носом. Могло би се од тога маленога измамити буд за што! Само треба ковати, док је вруће! Кад старији нањуши, остадосмо кратких рукава! Ну, зато памет у главу.

У исти мах се из собе госпођице Орвидове зачу звонце. Слуга похита да чује заповест.

— Молим, нека изволи доћи господин Чертван! — наручи она.

— А који? Тројица их је у хотелу.

— Тројица? — повиче зачуђена и додаде: — онда зовните господипа Мервица.

Пратилац се створи у тај час.

— Знаш, Клерче, три је Чертвана. Не сећаш ли се, како је име нашем.

— Марко. Ипак и ја нешто вредим. Три Чертвана? То је много; али ако су сви једнаки, честитам тој земљи. То мора бити ваљан радник.

— Допао ти се?

— Мени се увек допада оно, што и теби — одговори с прикривеном тугом.

— Мени тако исто, my dear! Хоћеш ли ме пратити до тога правника.

— Ако је баш твоја воља. Рад сам да проспавам на миру. Имаш бољега заштитника.

— Спавај до миле воље. Доста сам на зло употребљавала твоју доброту. Хвала ти од срца.

Стајаху једно према другом. Уз последње речи пружи му обе руке. Он их прихвати, стисну и пажљиво, полако, као да држи филигрански предмет, принесе устима.

У тај мах уђе Марко, погледа и устукну за један корак. Није се надао, да ће се намерити на љубавну сцену.

Улога Мервицова, у том прекоморском путовању, изгледала је загонетна, сада је разумеде.

— Вереници — пуче му на један мах пред очима и одмах му мрачна сенка покри лице.

— Туђин ће преузети Пошвиће, продати, вратити се кући преко мора! Земља ће отићи у лудо и у лудо рад два поколења!...

Судбина га је чудновато прогонила, и то баш у ономе, што је љубио више свега.

Марко погледа на Американца. Изгледао му је у тај мах злочинац! Он ће да отме Жмуђанској комад земље. За Марка није било на свету горега преступа. Зато би свакога ударао на муке.

VI.

Пролеће је било на сав мах у цвету. Цветале су зове, воћњаци, вите зеленкаде. Ваздух је предисао тихим и мирисним дахом природним.

Пред вече дугога мајскога дана зврктаху брзо кочије росјењским друмом, возећи у очевину прекоморску наследницу.

Напасани коњи бејаху огрезли у пени: жураху се кући пре сутона. Госпођица Ирена разгледала је раздознало околину, која је отхранила њене дедове и прадедове; уз њу разгледао је и Мервиц.

— Природа је дала, што је могла — говорио је он — људи нису додали ништа, осим што је преко потребно. Да је то код нас!

— Је ли близу Пошвиће? — запита девојче седога кочијаша.

Осврнуо се, намрштено му лице показивало је залудну жељу да разуме, погледа на старога лакаја.

— Разумеш ли, куме? — питаше.

— Не разумем! — одговори кум.

А Пошвиће се примицаше све већма. Сеоце и дворац надвишавале су тополе и дрвета у парку, све свеже, зелено, као да се свечано заодело за дочек господаричин.

— Чертван нас чека као на иглама — јави се опет госпођица Ирена.

— Јамачно. Стари правник ми је говорио да га је отац готово натерао, да се прими управљања. Казао му је да чека и ради десет година.

— Још у Ковну хтео је предати рачуне — осмехну се — једва сам га намолила, да остане неко време. Гледај, како је то леп двор. Можда је то Пошвиће?

— По свој прилици, јер слазимо на још гори, побочан пут. То подсећа на наше пустаре пре двадесет година. Први посао треба да су ти путеви...

У тај мах се лакај и кочијаш осврнуше на младу господарицу и скидоше капе:

— Пошвиће! — јавише с осмехом.

Девојче устаде у колима, насмејано, зарумењено од узрујаности. Брзо предисање раскрили коралне усне, вечерњи ветар играше се с црном косом, сиве очи севаху златним искрицама. Дрхтала је од главе до пете.

Капија, широм отворена, била је исплетена зеленилом, двориште пуно натучено сељака, напред је стајала све чељад свечано обучена, а стари економ, Савгард, који је памтио још њенога деду, држао је на позлаћеном служавнику житни хлебац и со.

Кочије стадоше. Светина се заниха, као вали, захуча потмулим жамором. Девојци наврле сузе на очи, први пут није знала за себе. Савгард приђе степеницама од кола, откри седу главу и саже се к њеним ногама.

Госпођица Ирена узмаче и искочи на земљу. Очајање затитра у њеним очима. Погледа по тој светини, која ју је поздрављала, примала од свега срца у прадедовску кућу, и не разумеваше њихових речи, нити им могаше одговорити.

— Не могу им казати, како сам захвална, како им добро желим!... — прошапута жалосно, слушајући поздрав старог економа.

У то неко стаде иза ње. Осврте се. Прилика Маркова изникла као из земље. И он је стајао гологлав, свечано обучен, као да се сматра за једнога од њених слугу и поздрављао је дубоким поклоном.

Одахнула је, кад је видела познаника међу толиким светом, пружила му руку и повукла га к себи.

— Захвалите им ви место мене! Врло срдачно! Молим, да им кажите, како им нећу никада заборавити тога дочека.

Он подиже свој громки глас. Светина слушаше, после одговори у глас бурним ускликом.

— Шта веле? — запита она.

— Моле, да останете за навек међу својима.

— Остаћу, остаћу! Кажите, господине.

Стари Савгард приђе за корак и одазва се:

— Господару, молим да кажете госпођици, да нас воли, као што су нас стари волели; да управља по њихову узору.

Марко преведе беседу. Кроз сузе погледа на седога слугу, без премишљања сави му руке око врата и загрли га од свега срца.

Старац није знао, где му је глава. Служавник с хлебом предаде Марку, а он се сруши, колики је дуг, пред њене ноге; светина заграја од одушевљења и стаде се гурати к њој. Лед је био пробијен, негде у страни удари сеоска свирка, смејало се и јецало наизменце, љубљаху јој руку, хотијаху је носити у кућу, док је најпосле не издаде снага — осврнула се на Марка, да јој помогне.

Разумео је, рекао им је неколико речи и одмах се тишма растави на две стране, остављајући јој слободан пролаз до ходника. Ухватила је дива испод руке и ишли су кроз те редове уз непрестано одушевљено клицање.

На по пута тек сети се Чертван Мервица и потражи га очима. Американац је утекао од овација. Његови живци, који миловаху мир, скрише се под кућње окриље. Хтеде ући, али на прагу се намери на глухога Филемона, који, укочен, у својој стародавној ливреји, држаше на јастучићу свежањ кључева и најозбиљније играше своју коморничку улогу. У тај град, где је стражио стражу двадесет година, требало је да пусти кћер и кастеланку — пре никога...

— Отвори господину! — викну му неко на ухо гласом као гром. Стресао се, као да га ко наговара на смртни грех.

— Ви сте затворили, одлазећи, и рекли сте: отворићеш само Орвидовима! — изговори безубим устима, с челичном упорношћу, и додаде, да буде више маха: и Чертван рече тако исто. Отвориће госпођица, нека странац чека.

Мервиц, с резигнацијом, скрсти руке на прсима, па чекаше, прегледајући радознало сеоско одело, служинске ливреје, таласање светине на двоништу и двоје младих, који се полако примицаху.

Такве румени и светлости никада још не виде на лицу Иренину. Изгледала је виша, поноситија и преко мере срећна.

— Волео бих, да је мој отац види такву! Тај би се тек обрадовао — помисли, смешкајући се задовољно.

Филемон приступи два три корака, као мумија под галванском струјом. Поцрвенео му нос и ужагриле се очи: дочекао је Орвидове!

— Умировљени старац, слуга још вашега деда! — шапну Марко. — Молим, да га усрећите и својом руком отворите врата своје куће.

Узе кључеве. Брава шкрипну, Марко рашири двокрилна врата.

— Бог вам дао у старом дому ваших отаца њихове врлине и срећу! — рече сагињући главу.

— Ну, смем ли сада ући, старче? — запита Мервиц служинску мумију, да како, без икаква успеха.

— Узалуд мука! — рече Марко. — Глух је као топ.

— Зар си ти ту, Клерче? Ходи-дер! — повиче госпођица Ирена.

— Добро, што си се изволела опоменути, да сам и ја на свету.

— Опрости, драги, али сам тако узрујана и забављена! Господине Чертване, ја бих хтела да прочастим те људе!

— Знао сам за то! Спремљено је за њих јело и пиће! Побрините се ви за себе и за одмор.

— Ох, хвала вам, што се нађосте онде код дочека. Мислила сам да ћу се расплакати од жалости,

што сам туђинка, тако ме је дирнуло све, што сам видела! Ох, како сам срећна и вама захвална!

— Зашто мени? Учинио сам своју дужност.

— Европски ваздух чудно утиче на тебе, Иро! — примети Мервиц, свлачећи полако огртач и предајући га у руке Филемону. — Онде си, код нас, била увек јака, здрава и мирна! О, како је оригиналан намештај!

— А заиста! Молим да ми покажете моју кућу, господине Чертване.

— Господару — јави се Филемон тоном, који је имао да буде поверљив, а брујао, као хука у пустињи — мало час дође по вас момак из Јургишака! Стара је госпођа болесна, госпођица вас моли врло лепо!

Марко се очевидно узнемирио. Стаде, промисли се мало, и окрете се својој младој поглаварци:

— Морам отићи на који сахат. Ви ћете опростити. Потребан сам болеснику.

Погледа га испитујући с незадовољством...

— Је ли то ко болестан од ваше родбине? — питаше она.

— Није, госпођице!

— Шта је говорио тај старац?

— Разболела се суседа Пошвићу, слепа удовица. Позива ме!

— Гледајте да се брзо вратите! Ја се ту не знам ни окренути без тумача. Чекаћу вас с ручком.

— Хвала, могу се дуже забавити. Можда ћу се вратити ноћу...

— Ах, како сте добра срца!...

— Станује ли онде само слепа удовица? Нико више? — запита Мервиц сумњиво.

Марко ништа не одговори, поклони се и нестаде га. На пољу удараше свирка и светина се частила до миле воље. Дошљаци ходаху по кући, дивећи се и чудећи се.

Двадесет година није било господара, а све је изгледало као да су јуче отпутовали! Свакојако је брижна и пријатељска рука управљала туда.

Мервиц најпосле застаде, завршив прегледање.

— Знаш ли, Иро, причу о краљу Хералду? — запита он.

— Мани ме се са својом причом! — добаци нестрпљиво.

— Нећеш да саслушаш? Штета! До душе љута си, па те не занима. У доколици, кад се разгалиш, подсети ме, да ти приповедам.

Она нехотице прсну у смех.

— Ну, рецимо, да сам се разгалила? Причај ми своју причу.

Американац седе, запали цигару и, гладећи своје залиске, стаде причати:

— Краљ Хералд, да огледа поштење својих поданика, обеси, на дрво уз пут, златну гривну. Пролазећи после три године, нађе је на истој грани.

— И то је све! На што то примењујеш? — запита она, занимајући се.

— Ти си, Иро, врло разборита и практична, али имаш једну махну: не волиш полагано умовање. Свакој истини треба примера. Примењујем на то своју причу, јер, судећи по тој кући, овдашњи народ биће да је пореклом из Енглеске, од поданика Хералдових! Шта? Зар није тако? Та стара мумија можда и памти легендарну гривну.

Показа на Филемона, који се појавио на прагу и гробним гласом јављао за обед.

— Јамачно позив на доручак! — рече Мервиц, устајући. — На служби сам ти, Иро; рад бих да окусим онога хлеба, што си ми га обећала у Ковну. На Чертвана није вредно чекати. Судећи по журби, та је слепа удовица код њега у великој милости.

— И ја тако мислим — потврди она намрштених обрва. — Ниси сазнао ништа о њему од правника у Ковну?

— Мислио сам да си ти испитала све тајне од вереница његова брата. Опажаш ли како су ту лепе женске? Та госпођица Јазвиглова дира човека у срце. Да није путева, мостова и нереда, не бих могао ништа замерити твојој отаџбини. Ћутиш, Иро? О чему размишљаш тако дубоко?

— Ама о будућности, мој драги! Помисли само, шта ћемо почети, кад Чертван откаже своје услуге? А учиниће то без сваке сумње!

— Ех, удвостручи му плату! Колико добија годишње?

— Не знам. Има своје имање, под мораш је ту радио.

— Узми Немца агронома.

— Биће, да ту Немце ужасно мрзе.

— Тешко је ту бити паметан! Учимо брже боље језик, а дотле се ослони на служинчад. Нека ти Чертван каже најпоузданије слуге.

Јеђаху подуго ћутећи. Најпосле девојче заклима главом.

— Размазио ме је твој отац! Пхи! Стид ме је. Стекла сам отаџбину и имање, па место да се радујем, још ћу да клонем духом. Право велиш! За месец дана морам научити језик, а дотле се треба стрпети. Ти ме нећеш одмах оставити?

— Остаћу, докле усхтеш. Можда ће се још Чертван моћи задржати! Не би ли хтела видети играње? То је оригинално!

Седоше код прозора и дуго гледаху, како се забавља искупљена светина.

Вече се спуштало, забава се стишавала, најпосле започе неко тајанствено шапутање, погледаху на прозор на младу господарицу; очевидно се договараху.

После се слика измени. Свирка ступи напред, сви открише главе и из сто груди забруја проста, сеоска песма.

Кад завршише певање, поклонише се до земље и покуљаше на врата.

Свирка је свирала непрестано; идући, певали су даље; иза капије бивали су гласови све слабији и још се дуго чујаху у мирној вечери.

Госпођица Ирена нагнула се на прозор и жељно хватала звуке.

— Како је то просто и лепо! — понављаше.

На дворишту спремала је служинчад трагове гозбе и забаве. Неколико озбиљних службеника про-

вукоше се од зграда и заседоше у ходник до двориштa. Преклапаху нешто тихо, пушећи и гледајући на пут. Мервиц, уморан, споразумеде се знацима с Филемоном и оде на починак.

Ирене се коснуло све, што је доживела тога дана, па не хтеде спавати. Бдила је, слушајући шум ветра и дрвета. Када ће она разумети ту земљу и људе? Када ће се осетити грађанком жмуђанском?

Око поноћи далеки тутањ поплаши дворске псе, диже на ноге сањиве економе. Коњаник се примицао, јахао је врло нагло, на капији одјаха коња и пешке пође у побочну кућу.

Познала је његов стас и опори глас. Кратко је раздавао неке заповести; службеници одговараху у неколико речи, часом би што запитао, најпосле отпрати их махнув руком.

— Лаку ноћ, господине! — одазваше се у глас.

— Лака вам ноћ! — одговори он.

Кључ зашкрипи у брави. У соби сину светлост, отвори се прозор.

Сахат је чекала госпођица Ирена. Откуца један сахат, у двору се разлегале само звиждаљке ноћних стражара, светлост је непрестано пламсала и чуло се, кад ветар престане шумити, шуштање хартије на крајњем прозору. Црна сенка човечја седела је сагнута за столом, нешто је писала и рачунала, не дижући главе. Макнула се, устала и пошла у собу за спавање.

— Лепи изгледи! — шапну она сама себи. — То ћу и ја капати, као и он!

Марко је непрестано радио. Као некада отац му, тако је он сада скупљао исправе, нацрте, економске рапорте, завршивао рачуне и извештаје. Досадни и мучни рад био му је опорављање. Сутра ће ту гомилу хартија предати господарици, узеће своју пушку, Маргаса, и отићи, као што је дошао, кроз Девајту у Сандвиље. Свршена је служба, свршена!

Стало га је Пошвиће годину дана напора и веренице. Свет га на послетку назва лоповом. Примио је доста на свој рачун.

Још који час! Скупи лепо хартије, спреми у сандук нешто одела, огледа пушку, погладн пса, који му се умиљаваше и угаси свећу.

Зора је рудила по врховима дрвета...

Кад се Иренка Орвидова пробудила, било је близу подне. У први мах није знала где је. Била је то спаваћа соба њених дедова, пространа, мрачна од гобелинових тапета. Кроз прозор провиривале су липе из баште. Девојка се протегну раскошно на великој постељи са завесама и зазвони.

Ćеоска собарица уђе на прстима. Била је то унука часнога Филемона. Пружи госпођици неку књигу. Госпођица је отвори и радосно се насмеја. То су били немачко-пољски разговори, прави конац Аријаднин!

С њиховом помоћу могаше се како тако споразумети. Дознаде нова господарица, да је служавци име Јустина, да је данас лепо време, да је господин давно дошао из побочне куће и разговара се са страним господином, и да јој је он дао ту књижицу.

— Духовита досетка! Биће, да му је дотужала улога тумача! Ну, спремна сам!

Дотле су се господа разговарала у салону. Боље, Марко је пажљиво слушао, а Мервиц причао по реду историју своју и сироте девојке.

— Отац мој, у младости, имао је закуп у полудивљој држави. Трговао је са стоком и зверињим кожама. Оженио се јединицом суседнога насељеника, имао је, осим мене, двојицу старијих синова. Кад сам се родио, наша је држава била већ друкчија. Шуме падоше под секирама, Индијанци узмакоше дубље, стадоше се муњевитом брзином подизати места и фабрике. Наиђоше на слојеве железа и цина, земља је рађала за причу. Око наше насеобине, као гљиве после кише, пониче место — прозваше га Дрексити, по имену оца моје матере. Памтим и данас, кад је било у њему само један дућан, једна црква и једна школа. Сада броји шездесет тисућа становника, има неколико секата, десет школа, петнаест фабрика, неколико стотина магазина. Прошло је једва двадесет година; још за десет година достигнуће Филаделфију!

Американац застаде и с поносом погледа на слушаоца.

— Дају вам да се дижете! — промрмља Марко.

— Мој је отац наслућивао сјајну будућност те насеобине. У почетку је купио у бесцење силне земље, после је половину распродао, заслужујући сто на сто. Половину је оставио да сам ради. Најстаријем је брату купио неколико стотина јутара с циновом жилом, оженио га и окућио; средњи није хтео радити на дому, срце га одвуче у морнаре; ја сам добио техничко васпитање и капитал. Основао сам предионицу памука, отац је остао на своме, мати је умрла давно, одмах после мога рођења. Ето вам наше историје.

— А госпођица Орвидова? — запитаће Марко.

— Ох, и то је стара прича. Било ми је дванаест година, кад је на нашу плантажу дошао, просећи посла и хлеба, мршав човек, у ритама, осакаћен, с девојчицом можда од четири године, једва живом од умора и глади. Ишли су са Запада и дуго су стајали на нашој капији, јер нико није веровао, да би тај јадник био за какав посао у пољу. Најпосле га спази мој отац и прими га из милости, више ради детета — јер је врло волео децу.

Човек се упрегну у посао с црнцима и Кинезима. Радио је тихо и послушно с оно снаге, што је било заостало у изнуреном телу, али слабо је ту већ било снаге.

Заборавише на њега у гомили. С дететом је становао у дашчари на плантажама...

У тај мах се, иза плећа Мервицових, помоли тихо Иренка Орвидова и, мећући му руку на раме, рече:

— Ја ћу довршити, Клерче, своју историју! Ти ћеш много затајити!

Седе међу њих и говораше даље узрујаним гласом:

— Становао је у дашчари тај кукавни раденик, рђаво се хранио, ходио у дроњцима, а новце је скупљао и спремао у пукотину од зида. Дете је учио молитве на непознатом језику и успављивао обећањем, да ће на скоро поћи даље на исток преко великога мора — мајци, која на њих чека. Говораше, да има

диван завичај и иметак свој и доброга, старога пријатеља преко мора. Дете је све запамтило! Радио је две године, а кад се једнога дана маши руком у скровиште по крвави новац за пут — не нађе ништа. Неко је нањушкао зачкољицу и оробио јадника, кад га није било дома. Јамачно Кинез са плантаже.

После тај човек клону духом. Прелила се чаша горчине: не хтеде радити, погледа на дете стакленим очима и удари у плач.

Неколико недеља лежаше у дашчари; дете бејаше гладно, он је само воде тражио и молио се Богу. Погинули би обоје заједно, да не би господина Мервица, или боље Клерка! Он једном случајно завири у дашчару и доведе свога оца. Однесоше боника и девојчицу у своју кућу, њу нахранише, њему доведоше лекара, не штедећи дворбе ни неге. Али већ се није имало шта спасавати! Природа се истрошила, као стењак без уља. Преминуо је после неколико дана. Пред смрт ишчупа из дроњака свитак пожутелих хартија и мало сивога песка у кесици. Детету даде златну хамајлију, одломак прстена с печатом, и рече му да иде, кад одрасте, преко мора, к матери. С господином Мервицем разговараше се часком, предаде му сироту и оне хартије. Кад је умро, католички га свећеник сахрани и онај песак му бацише у гроб.

Приповедачици запе глас у грлу. Ућутала је за часак и гледала укочено у прозор, грискајући уснице, на које се можда из дубине душе тискаше јецање.

Марко не скидаше очију с тога лица. Та га приповетка дирну у срце.

Мученик не дође до завичаја, шачицу само жмуђанске земље, као светињу, бацише му на мртвачки сандук, а дете је остало без мајке љубљене а далеке и плакало...

Намрштена човека заболи нешто страшно у грудима. Незнани, жестоки бол изби на лице, проби поцрпелу кожу, обоји образе и чело мрачним руменилом. Утучен обори главу.

А Клерк Мервиц скрсти руке и, љуљајући се на столици, поврати их опет мирним, полаганим гласом:

— Све те несреће не би било, да се на нашој насеобини нашла женска глава, као што бејаше, после десетак година, Ира.

Девојче се трже из замишљености и отресе главом:

— Таквој невољи, која душу разједа, нема лека. Мој је отац и сувише много изгубио у животу и далеко му је било до отаџбине. Ту су лежале његове тисуће, а сахрањен је по милости господина Мервица. Њиховом милошћу и ја стадох на снагу!

— У ветар говориш, Иро! — прекиде Американац. — Ја ћу да испричам тај одсек. У нашој кући, господине Чертване, није било кћери. Отац није имао кога миловати и с ким се шалити, ја нисам имао с ким бих се забављао. Оживе наша пуста кућа, кад је она дошла.

— Могли сте узети у кућу какву рођаку или познаницу. То је лаж! Учинили сте милостињу! Однеговаше ме као рођену, дадоше у школу, не рекоше ми никада зле речи.

— Није било разлога. Чим си одврла, постала си корисна. Кад си навршила петнаест година, донела си из школе сведоџбу, свршила си трговачки течај у фабрици, практиковала си по године, као надзорница у болници. Радећи то, ниси мислила на своју каријеру, јер си се вратила староме оцу и постала добар дух на насеобини.

— У ветар говориш, Клерче! — понови она његово мишљење, устајући. — Хајдемо на доручак! — додаде она.

— Причекај! Ниси још рекла, да си радничку децу скупила у школу, да си неговала болеснике, да си заменила оцу тајника.

— Дужност је била радити. Доста је тога преклапања!...

— Опрости, ниси рекла, како си одбила руку Ујљема Џексна, милионара, само зато, што је отац плакао, кад је помислио на растанак.

— Мој драги, могла сам имати личнога повода, еле нема у томе никакве заслуге, нити жртве.

— Тако сам мислио и ја и у тој лепој нади запросио сам те други дан после Џексна. Тако сам

био уверен, да ћеш пристати, да сам био понео и прстен у џепу.

Засмејала се искрено.

— Ниси претпостављао, да би могао ко бити у мојој души осим тебе?

— Да га је било, ја бих га бар линчовао! Али ни те сласти нисам дознао у одбијању!

— Остадоше ти прстен и слобода. Брзо си се утешио.

— Ну, свакојако нисам могао плакати, ни обесити се! Шта би ми то помогло? Најпосле, тада сам био страшно занесен новом машином за чешљање памука. Сећаш ли се? Тиме сам и почео просидбу...

Мервиц узнесе у таванице бледе очи и уздахну.

Госпођица Орвидова прсну у смех и изиде журно из собе.

— Узимам вас за сведока — окрете се озлојеђени Марку — зар то није логично? Отац је хтеде задржати, она хтеде остати. Требало је да се сродимо. Не бих јој бранио да и даље ради свој посао. Отац је волео као зеницу; ја бејах тако уверен о успеху, да нисам ни гледао на друге девојке. На што се бадава трудити и губити време, мишљах; познавали смо се врло добро, не бејаше међу нама никада препирке. Могао сам смело купити прстен. А знате ли, зашто ме је одбила? Да се не мисли, да полази за ме из интереса. Неће, неће, па неће! Говорио сам читав сахат, позвао оца, снаху, ништа не поможе. Молим вас, реците сада, није ли то срамота, тако немати логике?

— Ни ја не бих друкчије урадио на месту госпођице Орвидове — искаже Марко своје мишљење. — Била је сиромашна, еле поносита и неповерљива. Сада би можда друкчије одговорила.

— То и јесте оно, што не би. Један доказ нелогичности више. Отац ме је намерно послао с њом. Сада смо с иметком на једнако. Па и сада неће! Прстен увек носим у џепу, али судим, да ћу га другој дати, јер је страшно, уз сву науку и разборитост, нелогична.

Уђута, па се даље љуљаше, гладећи по такту залиске. Изгледаше забринут, као после безуспешна чешљања памука.

— Зашто сте се, господо, тако касно стали бринути за њено наследство? — јави се Марко за часак.

— Не имадосмо никакве исправе, осим крштенице и сведоџбе о пореклу. Казимир Орвид смерао је баш да се врати у отаџбину; није знао, да ће га претећи смрт. Усмено је причао оцу, ко је и шта је, и споменуо господина Чертвана. После смрти се занемарило потраживање, а доцније отац није хтео да изгуби своје мазунице, па је отезао с дана на дан. Случај је све удесио. У новинама је Иренка прочитала ваше име, и она га је запамтила. Замолила је оца, да пише у Париз. Је ли то ваша сестра, да студенткиња у Сорбони?

— По оцу.

— Јесте ли већ доручковали, господо? — јави се госпођица, помаљајући главу кроз врата од трпезарије.

— Хвала вам, госпођице — поклони се Марко, устајући живо с места. Једва се сетио, ради чега је дошао.

Клерк, с великом пажњом, стаде бирати цигаре; Чертван, некако збуњен, приђе младој господарици.

— Донео сам вам књиге — изговори с тешком муком. — Можда ћете изволети да их прегледате и да ме сада ослободите...

— Зар ви не можете и даље остати? — рече она с молбом у гласу.

— Не могу, госпођице! Мучно и сам излазим на крај. Имам пуне руке посла и код куће.

— Је ли вам мало награде?

— Ми нисмо ту служили за новац! — одговори, забацујући поносито главу. — Отац је то чинио ради пријатеља, а ја ради оца. Најпосле, није оскудице у управницима; ја вам могу препоручити вешта и поштена човека; стара служинчад је поуздана, нема никаквих парница ни препона, ред је утврђен од двадесет година.

— Али, господине! Ја не знам језика, обичаја, закона. Мени не треба управник, него пријатељ. Обећајте ми бар своју помоћ и савет у почетку новога живота.

— Кад год ме устребате, доћи ћу на заповест.

— Дођите бар сваке недеље.

— Доћи ћу на сваки ваш позив. Моје имање није далеко, преко Дубисе.

— Хвала вам и на томе. Није ли то велика љубав и жртва?

Погледа га пажљиво, али он не подиже очију, него, гледајући у земљу, одговори глухо:

— Не, госпођице! Није жртва...

Окрете се, јер јој дотужа та каменита хладноћа. Зар та стена нема ништа у души, осим љубави к отаџбини?

— Колико ћете ми сада још жртвовати времена?

— До вечера ћемо свршити рачуне и контролу.

— До вечера... а после?

— Идем кући!

— Смилујте се, господине! — повиче преперажена. Јуче сам стигла, нисам још била нигде изван дворишта. О имањима својима знам толико, колико о средњој Африци. Покажите ми макар из далека моје земље, шуме, салаше. Да бар ишта видим, разумем. Оцеви су нам били браћа; њихове успомене ради молим вас, да ми будете иоле пријатељ. Ја немам никога у тој земљи, у коју сам пошла с таквом живом жељом...

Глас јој је имао леп, мекан звук, а жућкасте очи гледале су жалосно.

Сукобише се погледом. Његове се сурове црте разгалише, потамнеше од нагле крви. Зло је учинио, што је погледао, јер се поколебао у одлуци.

— Остаћу, госпођице, колико будем могао! — одговори без премишљања.

То је била прва њена победа. Одахнула је.

Кад је Мервиц попушио цигару, нађе их у кабинету за столом, претрпаним хартијама. Намести се угодно и читав је сахат слушао агрономско-админи-

стративна предавања, најпосле му досади, те устаде у намери, да иде у парк.

— Господине Чертване — запита — хоће ли ме баштован разумети?

— Неће, он и пољски слабо зна. Шта вам треба?

— Видео сам реку, па мислим, да има у њој рибе. Да ми је мамака за удицу: то ми је најмилија забава! Хазард и опажање! Удицу сам понео од куће. Ти се већ смејеш, Иро! Ти увек моја уживања посматраш са шаљиве стране.

— Удица из Америке! То је доиста необичан хазард и опажање! Свакојако би горе било, да оплакујем твоја уживања!

Марко зовну слугу и препоручи му страснога рибара. Госпођицу Орвидову исхрено забављаше та епизода. Див ни да би речи.

— Зар се ви никада не смејете? — запита она.

Он се сагнуо под неким нацртом...

— Никада... — промрмља неразговетно.

— Нисте ожењени?

— Нисам, госпођице!

— Дакле удовац?

— По чему? — запита он подижући зачуђено очи.

— Јер имате прстен...

— То је од матере.

— Ах, дакле сте изгубили мајку? Давно?

— Врло давно!

— То сте ви зато увек намрштени. Ни веренице немате?

Он отресе главом.

— Ни родбине?

— Само по оцу. Они су за се, ја за се.

— Онда вам је врло празно и досадно на свету!

— Као свакоме! Има жалости, има и радости. Јесте ли, госпођице, прегледали тај нацрт салаша Гилус? Онде је овчарница и у њој тисућа енглеских оваца.

Задубише се опет у посао. Слушаше га пажљиво, озбиљно, бележила, запиткивала за сијасет ситница. После два сахата образи јој побледеше, очи се зајапу-

рише као у грозници. Уморила се, није још сасвим отпочинула од пута, али је уза све то радила даље. Неколико је пута само начинила кисело лице и дотакла се слепих очију. Болела је глава од напрезања и хаоса од бројева.

За дивно чудо: он је био само књигама забављен, па опет је опазио и разумео то комешање. Заколебао се и најпосле прекинуо своје извештавање.

— Шта је даље? — питала је. — Довршимо с том ракијашницом.

— Па да сутра довршимо? Ви сте уморни.

— Није то ништа. Морам се користити вашом услужношћу и временом. Одморићу се доцније!

— Та сутра ћемо свршити! — понови он устајући.

— Добро, кад је ваша воља. Хајдемо да походимо рибара.

— Могли бисмо данас обићи један салаш, онај најближи, Поверпјане.

— Ах добро! Од свега срца. Хвала вам.

Завршила је милим погледом, па се кренуше заједно у башту.

Парк се постепено спуштао на реку и био уређен врло брижно, као и све друго. Дубиса је с пролећа обасипала пеном дрвета уз обалу, сада је већ мало узмакла, остављајући комад тврде, стрме обале. Мервиц је седео онде стрпљиво као кинески бонца, гледајући у комад плута, где скакуће на валима. У каблу поред себе имао је већ неколико ситних риба.

Није се ни осврнуо на шум корака.

— Шта је с твојим хазардом и опажањем? — завика весело домаћица.

Маче се нестрпљиво.

— Знаш, Иро, како се риба боји вике! Толико сам ти пута говорио. Па ето и сада си, као обично, расплашила животињице. Већ пет минута, како се једна врти око удице. Сад је утекла, па се никада више не врати!

Трже удицу и зловољно је баци на песак.

— Не бојте се, господине — јави се Марко — није она једна! Лакомство и радозналост то су опште рибље мане.

Госпођица Ирена слеже раменима и загледа се живо у панораму око себе. Лево је Ејна падала са шумом, окрећући воденичко коло, десно се белели Скомонти, црвенео се кров на црквици, крушке у парохији црнеле се величанствено, а у другој црти пружило се неколико села.

Напред стајала је шума тиха, озбиљна, позлаћена од сунца и огледала се у сивим, бурним валима Дубисиним.

Неколико чамаца пловило је овде онде с рибама или с навиљцима сена; по пољима се врзли људи с плуговима, часом запева ко на води побожну песму, или се у сретању поздрављаху Божјим именом.

Слика је била убава, тиха и врло мила. Чак и Мервиц подиже очи на њу и за час ће опазити:

— Допада ми се твој завичај, Иро! Та слика наплаћује и рђаве путеве и разваљене мостове.

— Леп је — понови она с осмехом — само је за чудо тих. Погледај, како се ти људи полако мичу, полако раде и непрестано ћуте! Упореди то с грозничавом журбом у нашој насеобини?

— Народ је нешто друго! — одговори Мервиц. — Из својих опажања закључујем, да је лен, тром, неразборит и суморан! Није ни мало чудо, што се туже на невољу!

Марко је упиљио очи у шуму и напрегнуо слух. Кроз хуку Дубисину и мимо даљину, допирао му је до духа далек шум и нешто му говорило, викало и поздрављало га. Речи Мервицове прекидоше тај тихи разговор, спусти очи на Американца и поче глухо, све већма долазећи у ватру:

— Варате се. Наш народ, привидно тром и суморан, ради као мрав и има срце добро и племенито. Ћути, то је истина, али не зато, што неће да говори, или што не мисли, него зато, што не сме говорити и нема кад! По тим селима нећете наћи крчама ни разврата; боља је та тишина ма од какве вреве! Радимо полако, али непрестано, колико се може...

— Опростите ми лакоумну претпоставку — рече Мервиц пружајући му руку. — Окужио сам се маном

Ринном: судим на пречац; сад ћу, као и ви, ћутати и посматрати.

Госпођица их обојицу измери испод обрва.

— Не бацај на мене својих греха! — повиче. — Признај, да теби иза Америке нема савршенства, а осим англиканске цркве нема спасења! Толико си ми пута то поновио!

— Ну, за цело, изузимајући цркву. Нисам лицемерац. Волим мир више свега.

— Знамо, знамо! То је „вјерују“ чуо господин Чертван јамачно већ данас неколико пута, а ја тисућу пута! Какав је оно двор? — запита она Марка.

— Скомонти! — одговори кратко.

— Чији? Можда оне удовице, коју јуче походисте?

— Не, госпођице, то је имање мог оца.

— Ах, дакле ваше; а оно је даље црква?

— Наша парохија.

— То ви станујете у Скомонтима?

— Не, госпођице. Моје је имање иза шуме, не види се.

— А чија је шума?

— Моја! — рече с радосним изразом у мутним очима.

— Има ли тамо каква зверења? — уплете се Мервиц у раговор.

— Зверења, како мислите?

— Па тако. Кујота, шакала, медведа?

— Не, тога код нас нема — одговори хладно Марко.

Госпођица Орвидова села на обалу и лутајући очима по околини, запита:

— А је ли оној удовици, суседи, боље?

— Шта је се може тицати непозната жена? — помисли он. — Али, ваља да се нешто каже.

— Боље јој је! — одговори лаконично.

У тај мах нађе их лакај и јави, да су коњи упрегнути. Ваљало им је ићи и прегледати салаш.

Мервиц остаде. Баци удицу и полузатворених очију посматраше плуто на води. Мало по мало га

топлина и тишина разнежише, па спаваше љуљајући се и несвесно машући рукама. Сањаше плантаже, памук, лупу машина, недељне исплате и пудинг, који су зготовиле беле ручице Иренине. Смешкаше се у сну, а међу тим су рибе нагризале гљисте и бежале даље, а рибари с чамаца загледаху у ту нову, непознату слику и смејаху се добродушно.

Могао се предавати својој страсти без икакве бриге. Ирени није ни мало био потребан. Од ране зоре, пешке или на колима, похађала је своја имања, завиривала у сваку ситницу, после повратка слушала Маркова објашњења и учила силом језик својих отаца. Седели су обично на баштенском ходнику: он погурен, гледајући укочено у земљу, она окружена граматикама и речником. Није спомињао више о одласку, него је полако навијао на вођење књига, на контролу, на господарске послове, учио је примером, спремао за дужности.

Походили су салаше, шуме, воденице, и ако површно, али ипак све; служинчад је ишла к њој по заповести; разумевала је већ неколико десетина речи. Прође недеља дана, а он се не извуче на слободу, свој посао и дужности. Седео је, као уклет, уз њу и ћутао.

Једно вече седели су у троје на Дубиси. Мервиц је гљистом мамио рибе, Иренка је учила из граматике неку пољску реченицу, начичкану полугласницима, Марко је подаље лешкао на земљи и гледао на шуму.

У то се иза дрвета тихо, тајанствено помоли чамац, као љупина, и управљан смелом руком једнога веслара, поче попреко пресецати у Пошвиће. Кад је изишао из сена, последњи зраци сунца на заходу осветлише јасно црномањасту кожу и кисело, плачно лице Луке Граља.

Чертван устаде; на његову се лицу огледала одвратност и гађење. То га први пут у животу неко тражи; позивајући га на посао, подсећајући га, да је време раду.

Граљ га спази и завесла правцем к обали, збуњен очевидно страним, а тако лепим друштвом, у коме застаде старога пријатеља.

Већ из далека скиде шешир.

— Идеш ли по мене? — запита Марко.

— Опростите! Чекао сам две недеље. Можда немате кад.

— Јеси ли узео под закуп језеро?

— Учинио сам све, како сте казали. Језеро је наше, али немам наредбе за риболов, а Чивути ми обијају прагове, долазећи по рибу. Отишао сам на савет вашем куму, али је нешто занемогао, па посла мене. У јургишким воденицама понестало жита, стоје од четвртка. Питао је за вас млађи из Скомоната три пута. И госпођица Ханка је долазила јуче с пароховом синовицом, и њој сте потребни. Но најгоре је с рибама, јер сада добро плаћају. Очекујемо вас, као озебао сунца.

Госпођица Ирена слушала је ту беседу необично пажљиво. Кадшто је разумела коју реч, оном се другом домишљала.

— Ви ћете нас већ оставити? — рече жалосно.

Он поћута за тренутак и, не гледајући на њу, одговори по своме опоро.

— Кад год вам устреба, оставићу своје, па ћу доћи. Сада треба ићи.

— Одмах?

— Одмах.

Поклони се пред њом дубоко.

— Онда до виђења! Хвала вам на свему.

У тај мах је сребрна рибица била за палац од мамка, већ је и зинула, уза све то Мервиц извуче удицу и пружи Чертвану раширену десницу.

— До виђења, само што пре! — изрече срдачно.

Стиснуше братски један другом руку. Госпођица погледа бистро у Марка.

— Можемо се и ми опростити по американски — осмехну се усиљено.

Широка, опаљена, тврда рука обухватила њене нежне прстиће, дивски стас се сагнуо с поштовањем. Морала је бити врло поуздана, да ће бити на њену, кад је проговорила томе мргодном човеку весело, с одсевом кокетерије у очима:

— Ну, можете је пољубити, кад је већ држите.

Сагнуо се још ниже и испунио ћутећи допуштење. Кад се исправио, била му је тамна румен на образима; клонио се њених очију.

Не прозбори више речи, поклони се још једном и слети са стрме обале управо у чун. Лука му је оставио место на крману, па додао весло. Одскочише за неколико лаката.

Сунце је обасјало као пламен вале Дубисине. У жару бејаше вода, чун, круне шумских дрвета, у пламену бејаху контуре обојице веслара. Један сићушан, погурен, загледао се у воду несвесно, други набујао као храст и снажан, уздигнуте главе, не мареći за брзу струју и непрестане речне вирове.

Весло се савијало у његовим жилавим рукама, тело се савијало и нагињало ритмично, очевидно без икаква усиљавања.

Гледао је нетренимице у своје храстове и слушао немарно плачно приповедање Граљево :

— Већ је недеља дана, како нас Војнат изагна из куће. Лонце наше поразбијао, разбој исекао, одело и сандук избацио и њу истерао на кишу. Таква ми је уда срећа! Други дан се тек вратих с језера и преведох јадницу у своју кућу. Сада плаче без престанка и неће да говори. Шта сам ја крив, несрећник? Другоме се све смеје, мени све плаче. Боље, да се нисам ни родио. Цео заселак испира са мном уста и подсмева се, а на њу прстом показују. Шта је она крива, јадна, слаба жена? Моја се уда срећа уплела у њену, као вилина коса у лан, и запрела читав живот.

У тај мах од Пошвића забрује по валима мелодија незнане песмице. Певао је један глас, после два, и опет један женски. Марко се осврну. Иренка Орвидова стајала је на обали, наслоњена на чудновато увијено стабло старе врбе. Вите гране обухватиле, као у зелене оквире, њену главу, подножје је позлатило сунце. Изгледала је као слика византиске школе, ретушована кичицом фра Ангелика.

Млади човек загледа се за часак, не радећи веслом; после, као да му гнев и беснило прође кроз

очи, загњури весло у воду, намршти обрве и не погледа више. Чамац заплива у сен од дрвета, а од оне стране више се ништа не виде. Жар на реци стаде опадати и гаснути, после се песма утиша.

На обема обалама завлада пустош и мир ничим непомућен, само је стари Девајтис слушао гласове, што му их је носила Дубиса и величанствено је шумио.

Под његовом сетом дуго је премишљао самохран човек; кад је отишао, било је небо осуто звездама, а у засенку су певали први петли. Храст се опростио с њим отегнутим шумом, а храстови унуци понављаху за праоцем опроштај глухим хором.

VII.

— Госпођице Анета?

— Шта је, господине?

— Хоће ли скоро бити крај с тим бубетинама?

— Није лепо, господине, тако презирати добру пчелицу! Она је огледало раду, као наш Марко; песмом слави Бога при послу, гради дворе, да их неимар не би умео боље, даје на олтар бели восак и мед, који помаже у многим болестима...

— Нека их детлићи позобају, уједају као бес!

— Зли људи оговарају сиротицу! Не уједа она! Брани матицу и уљиште па живот и смрт! Ко је воли и поштује, тога не дира. Ето сам три роја ухватила, па ми ни једна не учини криво!

— Ви се тајом нечим намажете, зато сте и без бриге! А међу тим ни ми, ни стока не знамо куда ћемо од њих. Изгризоше прекјуче Марка, а јуче ми осакатише ждребе. Пхи! Гренис отекао, као буре, мени изгризле око. Бич Божји!

— Завићу вам око бедреником. Одмах ће проћи.

— Боље подајте и својим пчелама бедреника, да се умире. Лете гадови свуда без икаква обзира... Ја ћу им једном дати ветра!

— Не чините то, молим вас! Насејала сам им матичњака, брзо ће се спријатељити и бити мирне као деца! Шта је то, три пања? Тек почетак. Данас сам нашла и четврти у шуми, у дупљи; то ће бити последњи!

— Шта? Још један? Па још шумски рој, најпакоснији! И Грениса ћете ми узети, и кола, и коња, и лотре. А, честитам!

— Последњи пут, јамчим вам! Отишла бих сама, али је високо, а стара сам. Да је Марко ту, он би ми помогао.

— Таман, он има кад истеривати ројеве! Гренисе! Прежи зеленка! Само ако ме преварите, да то није последњи пут, дајем вам војничку реч, да ћу зачепити сва лета, нека се погуше и поскапају.

— Пчела умире, а не скапава. Нећу преварити, јер нема више ни места, а и прешло је време. Зато ћемо имати јесењега воска и меда...

— Хо, хо! Баш ме погодисте у живац. Таман! Нема ту беријета ни за лек. Знам ја то. Само се ви пожурите, јер ће на паужину доћи црна Јулка и Ханка.

— Ето мене за сахат. Хвала вам на коњу!

Гренис дотера пред кућу. Старица метну у кола пчеларску капу, врећицу, кропило и други пчеларски прибор, после се утрпа и сама, те одоше испраћени цвиљењем лисовим и клепетањем ждраловим.

Римко Рагис остаде на клупи пред кућом с лулом у зубима, зверајући около враголастим очима.

Било је то светачно по подне и субота. Људи се разишли уз реку и по пољима; млађи ради забаве, старији ради разговора. Из суседне куће чујаше се само тешки кашаљ старога Војната и осорљиви му глас, којим се истресао над момком и слугама.

На Маркову имању нико се не свађаше, осим младих рода на врху зграде, које изгледаху храну. Погода, сунце и обиље чињаху становнике мирнима. Лис дремаше на даскама; сиви ждрал ловљаше меланхолично мухе по зиду; црвена веверица из обести гоњаше врапце по вишњама или хваћаше свој рођени реп, вртећи се као махнита; под плотом севуцну час по час уши питома зеца, који грискаше винову лозу. Голубови, као бели облачак, падаху на корито с водом, а после се спусте на кров, гучући у један глас; пси грејаху на сунцу час леву, час десну страну, протежући се као дембели.

Све је било сложно, мирно и задовољно са својом судбином; па и кос у кавезу на прозору звиждукао је весело, а чворак, скачући по пречагама, викао је све јаче:

— На здравље! Добар дан! Честитам!

Рагис је сукао брк, жмиркао, гладио четкасту косу, после запалио лулу и стао певуцати:

Мати не зна ништа, повод и не слути,
Филида се кришом у башту упути.

Као противност, на улици се разлегну звиждање, а после немачки куплети из оперете:

Beim Weine, beim Weine, da sitzt man gern zu drei,
Beim Liebchen, beim Liebchen, da sitzt man allein frei![1]

Потковица одјекну о камен, а на капији се појави Витолд на коњу, одевен, као да иде у лов у Виндсор.

— Хеј! Има ли кога живога овде? — викну, подбочивши се.

Рагис још већма зажмири и претвараше се као да спава, ни пси се не одазваше, само веверица и питоми зечеви стругнуше даље у башту поплашени, необичном виком.

— Verflucht, verdammt![2] — промрмља господичић. — Јесу ли поумирали ти болничари, шта ли? Ни трага! Хеј, Марко, отварај врата, јер ћу их поломити!

Пси, као да разумеше претњу, насрнуше као бесни; тада и Рагис отвори једно око и, пљунув флегматично, обрецну се на псе:

— Пст, пст! Мир! Субординација, гадови!

— Шибе! До сто врага! Главе ћу вам разгазити, бестије! Јесте ли ви то, Римко Рагисе?

— А да! — замрмља старац, не мичући се с места.

— Јесам ли застао Марка?

— Богме нисте! — био је кратки одговор истим тоном.

---

[1] При вину, при вину, седи се радо у троје, код драге, код драге, седи се слободан сам.

[2] Проклето, проклето!

Лепо лице младићево поче нервозно дрхтати. Поружнео је, да га не би познао.

— Докле ћу ја по њега допаркивати? Је ли то спрдња? Зар он никада није код куће?

— Он нема куће, а премлад је да седи с болничарима! — одговори Рагис флегматично, истресајући лулу.

— Мене се то не тиче. Без икаква извијања изјављујем, да сам последњи пут ту и да последњи пут позивам Марка. Више ме не видесте!

— Шта знамо? Поднећемо и ту казну Божју! — осмехну се подругљиво Рагис.

Витолд ускипи од пакости.

— Изволите му рећи, да се за три дана створи у Скомонтима ради потписивања дела имаовине по очиној вољи, и да ми, од добре воље, врати нацрте, које је подмукло задржао код себе! Разумете ли? Дајем му три дана рока, после ћу га присилити. Нека то прими на знање!

— Примићемо на знање, милостиви господине, сваку вашу реч! Разуме се! Рачуни ће се слагати! Хо! хо! Зашто не? Вама као да нагло треба пара? Ну, ну, стрпите се мало! Марко их неће за се задржати. Донеће их!

— Ја нећу да знам за његове тричаве новце! Нека ми врати, што је отео, па нека иде куд га очи воде! Ја ћу га научити учтивости и тачности!

— Можда и мене? — примети Рагис.

— И ви треба да научите, како треба озбиљно сматрати озбиљан предмет. Глупе шале нису никако умесне.

— Ни глупе претње!

— Видећемо, на што ће изићи та ваша тврдоглавост и лупештво?...

— Видећемо, а међу тим треба учинити краја твоме безобразлуку, букване! — подиже глас Рагис, устајући с клупе.

На тај покрет и глас четвороножна војска скочи спремна за бој. Пси, сувише пустоловни, насрнуше први, режећи злокобно. Старац дохвати батину и приђе вратима.

— Торњај се кући, балавче! У овом дому нема места за битанге! А на језик припази, јер можеш пожалити! Држ' га!

Витолд са своје бедевије погледа дрско на богаља, стиште јаче бич у руци и, гризући до крви бледе усне, сипаше псовке.

Рагис дође до врата, отвори их; пси му гледаху у очи.

— Држ' га! — понови још јаче.

— Не дери се, старче! — одговори младић, смешкајући се јетко. — Бојим те се, ко и те твоје дрвене ноге!

— Држ' га! — цикну богаљ.

Пси, као на команду, скочише напред. Двојица навалише коњу на ноздрве, двојица на ноге и трбух. Један изненада зграби јахача за чизму. Подиже се паклена врева. Коњ се стаде бацати стражњим ногама, фркати и скакати упропнице. Бич Витолдов, место да одагна псе, доведе коња до беснила и тај ти се, поред узде, пропе и запраши улицом као помаман. Мало затим један пас, сав задухан, донесе пред Рагиса запрашену џокејску капицу, други довуче подерану рукавицу, двојица долетеше на три ноге, жалосно цичећи, најпосле се појави и последњи са највећим пленом — носио је победоносно онај мало час тако страшни бич.

Иза поносита јахача остаде облак од прашине...

Пси, врло зачуђени, обилажаху око господара и завириваху му у руке. Не могаху разумети, зашто после лова на тако крупну звер не добише ни ногу, ни црева? Рагис, сикчући од љутине, и не гледаше на своје љубимце.

Мир и тишина одбегоше од ограде. Преостаде необично ружан утисак: прикључи се спољашња сметња.

Војнатов момак завири преко плота и рече преплашеним гласом:

— Господар зове господина Марка.

— Нема га — отресе се Рагис.

— Ој шта ће то да буде? — зајечa момак. — Може сваки час умрети!

— Војнат? Шта му је?

— Ко ће знати! Легао, па непрестано бунца. Биће, да му је сада крај, господине!

— Реци, да ћу послати Чертвана, чим се врати.

Момак оде; али је тај глас јако копкао старца. Шта хоће ујак од некада протерана нећака? Можда доиста умире?...

Није дуго старац мирно размишљао. Било је суђено, до ограда Маркова буде тај дан мета посетама и црним гласовима.

Врата шкрипнуше, у двориште уђе остарији сељак, сав бео од брашна, стаса, у пркос годинама, права, који је издавао некадањега војника.

Стаде на три корака пред Рагиса по војничком пропису и ћуташе:

— А шта је, друже Јухно? — запита некадашњи наредник, гладећи брк.

— Долазим с рапортом из млина. Ноћас вода однесе коло.

— А где си ти био, кад ниси пазио? Спавао си?

— Да, спавао сам. Млади господин ми је одредио три сахата одмора од поноћи. Кад сам се пробудио, нема кола. Отишао сам да га тражим и нађох под Гринишкама. Ухватили га сељаци. Траже откуп!

— Згодна досетка! Такво коло! Вреди неколико стотина рубаља! А лепо сам ти говорио, Јухно: у воденици, као на мртвој стражи; Дубиса вазда о злу мисли. Лукав је то непријатељ! Па ето, и учини пакост!

— Ех! Оно клопарање и лупа тако омаме човека, да спаваш као заклан. Сељаци сада траже тридесет рубаља! Ја бих већ својим новцем платио, али сам послао унуку у школу, те дођох до младога господина, да ме извуче из невоље...

— Та да! Он да те извуче из невоље! Он се зар само зато и родио. Хо, хо! То се зна! Сваки би, да он вади за њега кестење. Још га се после поштено нагрде из захвалности. Иди ти, старче, кући, јер ће ти Дубиса однети и оно мало, што је преостало. Младога ћу господина послати сутра рано.

Ту Рагис, као првосвећеник свемогућега Бога, милостиво климну главом, поносит са свога положаја — и разузури се још угодније.

— Чудотворна Богородице! — рече с уздахом. кад се затворише врата за Јухном. — Хвала ти још једном, што имам само ту дрвену ногу на свету! — Заклима главом и прекиде монолог певушењем:

Ко новаца нема, срећан је, брајане
Има ноћи мирне и безбрижне дане!

— Мој Марко бајаги има нешто, па која му корист? Јури, јури с језера кући као на пир! Аха, тамап — биће му пир! Витолд, Војнат, Јухно један за другим! Антифони! Док се врати, биће их још неколико. И то ми је неко весеље! Ох, лепа моја дрвена ного, с тобом нема главобоље!

Насмејани старац потапша нежно своју дрвену ногу и одмах наћули уши.

— Охо, ето госпођице Анете с њеним мухама! Клањам се! Ето мени пољубаца, да их и не тражим! И то ми је неко уживање!

Стропот се приближаваше, Рагис ђипи и умаче у кућу. Кроз прозор помоли главу и узе реч:

— Ну, шта је? Је ли вам пошло за руком, госпођице Ането?

— Него, господине, него! Чим је Гренис закадио, излетеше јаднице! Пружила сам им гранчицу оскоруше и одмах се спустише. Матица ми седе на руку — ево је овде у кошници!

— Хвала, хвала, нисам радознао! Носите то из дворишта! Ху, шта их лети! Чисто ме подилазе мрави!

— И није вас стид, стара војника, сакривати се од жаоке? — забруја изненада туђ глас с противне стране, од ливада.

— А зар није вас стид, девојке, да ми газите траву? Ај, опленићу, опленићу, — одговори незбуњен, осврћући се с осмехом.

У дну дворишта, за плотом од баште, стајале су две нераздвојне пријатељице и другарице: Јулка Нерпалисова и Ханка Чертванова.

Било је то старо пријатељство, од детињства, и братимство духа, који је желео да ради и мисли самостално. Јулка, својом трезвеном, живом нарављу, заузе одавно првенство и крму тога другованља. Година тешка рада и дружења учини ту везу приснијом. Изједначиле се радом, истрајношћу, спојиле се готово уједно, допуњавале једна другу.

На изглед не бејаху сличне једна другој, осим по оделу. Једна цркпураста, жива, разговорна, увек весела, којој су очи непрестано летале, а лице се мењало сваки час, приказивала је дело и практичност; друга бледа, ћутљива, с вечитом замишљеношћу на челу и облаком у великим, жудним очима, била је слика тихе, дубоке и велике мисли.

На напомену о угаженој ливади страх и стид севну у очима Ханчиним. Није знала за шалу, свака реч била је за њу света истина. Јулка затресе прко-шљиво својом кудравом главом и одговори слободно:

— Оплените ви пастире онога стада, које смо баш ми расплашили с ливаде. Нама треба рећи: хвала!

Госпођица Анета је из рођена искуства разумела страх Ханчин, те јој је брже боље притекла у помоћ, обесивши ухваћени рој на вишњу.

— Не слушајте, дечице моја. Господин се шали! Ходите к нама! А каква је то трава у твојој руци, Ханчице? Можда би чему ваљала?

— Cynoglossum, тетице. Употребљује се за много што шта! — одговори девојче, љубећи срдачно суху руку старичину.

— Можда је то трава од улогâ... — запита Рагис, прилазећи.

— Ах, не. Улозима микстуре не помажу. Мислим, да је потребан климат — рече несмело и врло тихо.

— Не истичи диагнозе, Ханка! Причекај четири године — засмеја се Јулка и, окрећући се домаћима, додаде:

— Зар господина Марка нема код куће?

— Шта? Зар и вама треба? — повиче Рагис.

— Разуме се, и то што пре. Треба да помогне стрицу, јер се тиче некога црквенога земљишта преко реке, које хоће да одузме закупник Чивутин. Моли га, да дође к њему на парохију.

— Куда га не зову?... Али нема га. У Вилајкама је на риболову већ недељу дана — можда ће се данас вратити.

Ханка се мало ушепртљила, најпосле се јави тихо:

— И ја бих рада да будем с њим. Онамо код куће...

— Знам, знам — прекиде Рагис — имао сам данас срећу да разговарам с вашим милим Витолдом. Чудна птица жута кљуна!...

— Младост лудост, господине! — умириваше старица као обично.

Госпођице су међу тим ушле у двориште и селе на клупу под прозором. Јулка оставила на страну књигу, Ханка руковет трава и цвећа, скидоше шешире, па се стадоше упознавати с Рагисовом менажеријом.

Госпођица Анета се усходала тамо амо по кући, очевидно врло збуњена.

— Децо моја, чим ћу да вас угостим? — исказа најпосле своју велику бригу, кршећи очајно руке.

Пре него што имађаху кад да се противе, шкрипнуше врата и лепа жена Граљева уђе у двориште. Бео рубац покривао јој лако златну косу, сунце мало опалило лице, а домаће одело шарено и укусно још јој повећавало убавост.

У једној је руци држала велику котарицу, покривену лишћем, другом је заслонила очи и поздравила цело друштво с веселим осмехом.

— Добар дан! Донела сам вам, госпођице Ането, јагода из шуме.

Небеска ведрина разгали забринуто обличје, али ипак је одмах помути предомишљање.

— Хвала вам, Мартице, хвала! Али не приличи, да узмем јагоде! Тешко их је брати! Можда сте их наменили мужу?

— Није него? Много он зна шта је добро? — одговори лепа жена, напрћивши уста.

Рагис ђаволасто зачкиљи и зашиљи бркове:

— Доиста? Не зна шта је добро? Та да! Мамлаз! Зло је то, госпођа Лукинице, кад је човек тако без укуса, то је да пљунеш!

Жена се засмеја, да јој блиснуше сви зуби у коралној опреми. Метнула котарицу на клупу и додала:

— Чија шума, онога и јагоде. Брала сам их радосно, јер је свецем тако досадно у кући, да не би ни пас остао.

— Војнат је јамачно на умору? — прекиде Рагис.

Лице се Мартино промени у тренутку. Било је насмејано, а сада постаде мрко и туробно. Немарно одмахну руком.

— Па нека умре! — сикну кроз зубе.

— Данас је звао Марка — прогунђа богаљ.

— Већ га је звао? Заситио се господарења у самоћи. Видеће још, је ли тако лако домамити, као истерати? Марко јамачно није ишао?

— Није ишао, јер га нема. Али да је био код куће, не би одбио позива болесникова. И ви, госпођо Лукинице, треба да га походите...

— Да издише, не бих му прешла прага! Као псе је истерао и Марка и мене! Нека га сада пас надгледа.

Из очију јој сипале варнице, образи поцрвенели. Од лепе жене постаде мегера. Рагис погледа, заврте главом и зађута.

— Ја бих рекла, да ни Марко неће ићи — говораше даље — ну, да зовне Луку, не кажем! Онај увек мисли, да је дужан да трпи за грехе целога света и да јадикује! Ја нисам таква!

Срећа, што госпођица Анета није чула те злости, јер се не би усудила примити јагоде од такве оштроконђе. Али старица, умиривши своју савест, узе котарицу и изгуби се с њом негде у кући. Вратила се с празном котарицом, кад се стишао гнев, и срдачним захваљивањем прекинула немилу сцену.

— Немате зашто — осмехну се Марта као и пре — него ја стојим, а не приповедам најважније ствари. Онде, на Девајти, сусретох госпоштину из Пошвића. Дошли су на чамцу. Госпођа је врло лепа и одевена по моди, а господин, ваља да јој је муж, тако је гадан, да не може бити гаднији.

— Шта су радили онде? — запиташе Рагис и Јулка; јер Ханка се одавно задубила у беле облаке на сафирастом небу, а госпођица Анета одгегала у кућу.

— Певали су, разговарали се туђим језиком, завиривали у јаме, у бунар, обилазили три пута око Девајтиса, најпосле опазили мене и пришли ближе. Нешто су запиткивали, ваља да за храст, јер су показивали руком. Госпођа зна мало пољски, али је нисам могла разумети. После загледа у неку књижицу и запита: где је господин Марко Чертван? Показах им стазицу, поклонише се и одоше даље. Без сумње ће доћи овамо...

— Лепа новина! — повиче Јулка. — Изгледаћу их ма до поноћи! Волела бих да упознам ту Американку. Зар је није још нико видео?

— Није. Питао сам Марка, је ли лепа, али, разуме се, нисам дознао ништа — примети Рагис.

— Биће да је вредна и практична. Витолд је био прекјуче код њих — јави се Ханка — говораше, да се не може гледати у њу без заноса.

— Хо, хо, хо! Могло би бити зло с Витолдом! Добиће кошар!

— Откуда тако жалостан закључак — примети шаљиво Јулка.

— Тако је! Та ни једна вредна и практична неће поћи за њега! Као да ја не знам? Најпосле онај ружни, то јој је вереник.

— Света Богородице! — цикну Марта. — Та где су јој биле очи?

— Хо, хо, хо! Не приговарајући, и ваше су се очи морале помрачити, госпођо Лукинице! — осмехну се подругљиво Рагис.

Жену обли румен као крв.

— Ропство није рај! — одговори она збуњена.

— Воља је гора од ропства! — подсмевао се стари без милости.

Окренула се вратима, навлачећи рубац на очи.

— До виђења, господо! — добаци преко рамена и изиде.

— Лепа жена! — примети тихо Јулка. — Јамачно укус господина Марка?

— Укус! — рече старац кисела лица. — Сачувај, Боже, таква укуса!

Госпођица Анета се указа на прагу с пуним служавником меда, зделом јагода и ибриком млека, за њом Гренис изнесе пред клупу сто, недавно углачан.

— Ево, дечице моја, свакојаке ђаконије редом — осмехну се умиљато — а ја ћу дотле преместити пчеле у пчелињак, да се не муче дуго у врећици!

— Ја ћу вам помоћи! — понуди се Ханка.

— Хвала ти, злато моје! Гренис ће ми помоћи. Ти само једи јагоде и одмори се после тих страшних лекција.

Говорећи то, старица пребаци преко плећа неку пољаву, на главу натаче пчеларску капу и са слугом се упути на крај баште.

Госпођице се смејаху том чудноватом оделу, једући црвене јагоде.

Ждрал кад и кад, кад се друштво заговори, испружи шију и сагњури свој дуги кљун у зделу, остала менажерија гледаше из далека.

А где је Жива? — запита нагло Ханка, белом руком гладећи припитомљену птицу.

— Жива! — звижну Рагис, тражећи нешто по крову и гранама. Са стрехе управо на сто скочи црвена, несташна зверка. Усправи се на стражње ноге, предње скрсти, и мигајући брчићима, погледа по њима својим као бројанице округлим очима. Космати реп, као балдахин, лелујао се над главом.

— Хоћеш ли ораха? — запита Ханка с осмехом.

Кад виде посластицу, вевирица скочи вешто као на опрузи, дограби орах и утече с њим на плот. Лис је пазио радознало, а ждрал приступи к њој можда

у рђавој намери, ну она није ни мало марила за њих, глођући лакомо љуску.

— Још једнога нема од мојих старих знанаца — одазва се Ханка. — Ваља да је угинуо поштени јеж, што не уједа?

— Игјелко! — повиче Рагис сав блажен. — А куда би се део лола? Дембел, ничему не ваља! Читаве дане спава, а по ноћи војује. Од природе је непристојан! Хо, хо, учим га без престанка, али ти је то тврдоглаво, огуглало у злу! Зло ће свршити, као и сваки неваљалац!

— Природу је тешко изменити! — примети озбиљно Јулка. Знала је већ од Ханке за особењаштво старога ратника, и слушала га је с интересовањем.

А Рагис је дошао у ватру, оживео. Био је то његов омиљени темат.

— Ви сасвим право велите. Животиње су, као и људи, само су у толико боље, што не могу говорити и не знају за новце! А иначе је једно и исто. Има и њих добрих и злих, благих и напраситих, вредних и лених, честитих и злочинаца, лепих и ружних. Треба само посматрати. Попа ме се нагрди, кад сам му рекао, да у свакој животињи откајава по неки човек. Грех је грех, али попа ми не даде да разложим ствар; јамачно би се и сам уверио! Тридесет година отхрањујем разне животиње, и проучавао сам сваку добро. Свакојако нема боље од пса, а горе од лисице. О, колико је тај мој Робак појео батина, док се није мало дотерао. Је ли тако, Робаче?

Лис махну репом и безазлено као невинашце гледаше испод ока на капорасте кокоши госпођице Анете. Читавога живота распињаше га недоумица: дисциплина или кокошињак?

— Молим вас, покажите ми јежа! — замоли Јулка.

— А мени питоме зечеве! — додаде Ханка.

— Одмах, одмах! Прво ћу пробудити Игјелка, а после ћу сазвати сву ту гадију. Скривају се, будале, по закуцима!

Прегваждајући нешто даље, одшантуца у кућу и за час се врати, носећи у рукама малену, бодљи-

каву животињицу. Дембел Игјелко, пробуђен из слатка сна, савио се у клупче, па је дувао од незадовољства. Знао је ипак за субординацију, јер се накострешио и није се извлачио на слободу.

Рагис га наместио на сто пред Јулку и стао звиждукати.

Јеж је на тај знак пружио губицу, развукао се и, лупкајући ножицама по такту, отпузио своме госи.

— Хоћеш ли шећера, лоло? — запита Рагис.

Губица се подигла горе, њушећи лакомо.

— Аха, хоћеш? А нећеш да се оканеш ноћу халабуке? Дижеш читаву кућу над главом. Међер си ти потајни обешењак, бајаги миран, а пун буха! Да, да! Слушај само, слушај!

У том разговору помоли се парче шећера из џепа од капута. Читајући буквицу, богаљ га држао над кривчевом главом.

Јеж је равнодушно подносио приговоре, њушкао, дизао губицу, најпосле се мало пропео и, користећи се беседничким заносом, зграбио посластицу и стао јести у сласт.

— Увек је такав — тужаше Римко. — Мари он! Говориш му у тутањ! Да није вредан у тамањењу мишева и жаба, обесио бих неваљалца! Има дара, али је рђава карактера!

Видело се ипак по старчеву лицу, да је тај обешењак његово љубимче. Погладио га неколико пута и гледао га од мила.

— Ну, сада на испит и преглед! — повиче, устајући поново.

Уђе у кућу и за час се врати, држећи стару фрулу у зеленој кутији. Принесе је к устима и запишта стару песмицу:

Већ месец зађе, пси се смирили!...

Нико не би веровао, каква ће чуда да учини та сентиментална мелодија! На први звук, неколико деце, која зазјаваху с улице, прхну, као јато врабаца после пуцња. Гренис, забављен скидањем роја, задрхта као у грозници, људи, који се враћаху из поља или сеђаху на праговима суседних кућа, осврнуше се пла-

шљиво и скрише се брже боље, затварајући врата, а дотле у Маркову дому постаде необично живо. Гомила дугоухих питомих зечева искочи на двориште к старчевим ногама, дошета журно ждрал, риђи Робак прекиде ашиковање с кокошима, црвена Жива баци орах, па и Игјелко престаде хрускати шећер...

Све се слегло око великога чаробника и с напрезањем гледало му у очи. Уз то још чворак викаше великим гласом, а кос подражаваше, како је умео, звиждећи песму о Филону.

У тај мах Иренка Орвидова и Клерк Мервиц корачаху пешке засеоку. Код прве куће застадоше и госпођица запита неколико девојака, које певаху у башти, где станује господин Марко Чертван.

Питање је било састављено у китњастом стилу пољско-немачких шаблонских разговора; јамачно га зато не разумеше сеоске лепотице. Погледаше једна у другу, у страну градску господу, и разбежаше се, као стадо срна, у честу од вишања.

Американци пођоше даље, врло озлојеђени и застиђени са тога дочека.

После још неколико несрећних покушаја, намерише се на момче, које је јахало без седла на малену коњу, с кратким бичем у руци.

Тај, испод широка обода на шеширу, погледа на сребрни новац у Мервицовој руци, на сјајну хаљину лепе госпођице и, размисливши се мало, крену напред, машући им главом. Пред Марковом кућом застаде за часак и показа им бичем имање.

Мервиц му пружи сјајни новац.

Сељак отресе главом.

— Хвала, господине, нећу! — одговори и откаса даље.

Американац у чуду преврташе новац у руци, идући за Иренком на капију.

— Видиш, Клерче, он станује као сељак! Не бих погодила те куће међу другима. Видиш...

Хтеде још нешто рећи, али јој запе реч у грлу и стаде као укопана.

Угледа пред собом чисто окречену кућу, оплетену вињагом, а пред њом необичан видик: гомила

дивљих животиња умиљаваше се око седа човека, посадила му се на колена, привијала се уз ноге, играла слободно, а погнуте две младе женске посматраху то, смејући се од срца!

Иренки дођоше на ум стара предања о пустиоњацима давних времена; чинило јој се, да снива слике из оних светих легенада; заборавила је, где је. Старац је свирао у фрулу, птица у кавезу понављала ту исто, а на двориштe се мешали у шаренилу бели голубови, шаркасти питоми зечеви, лисица, ждрал и неколико паса. Без свађе и зловоље играло се све то међусобно.

— Јеси ли видео када тако што, Клерче? — шапну најпосле госпођица Орвидова.

Американац је стајао непомично, избечених очију, али није гледао на животиње, него на људе.

— Изврсно — прошапута исто тако тихо.

Могли су дуго стајати неопажени, јер преглед Рагисове војске занимао је сасвим обе госпођице, а Анете не би одмамио од пчела ни под коју цену; али странце осетише пси Римкови и, у пркос свирању у фрулу, стадоше се немирно огледати. Старац нехотице сврну очима на капију, фрула му се измаче из руку: нестаде чара.

Први се дигоше голубови и, као бели облачак, надвише се над кућом; питоми зечеви, који грискаху циноглосум из Ханкиних руку, загребоше у ходник; веверица скочи с Рагисова рамена и побеже да тражи орах под плотом; пси полетеше да виде дошљаке, а за њима се величанствено упути ждрал, ступајући озбиљно као Швајцарац код дворских дочека.

Иренка приђе ближе, прелете оком у наоколо, као да кога тражи, и понови своје стереотипно питање:

— Станује ли ту господин Марко Чертван?

„Волела бих знати, шта ће бити даље, ако га не буде? — помисли. — Моје знање пољскога језика исцрпшће се за неколико часака!“

— Ето сад чуда и покора! — промрмља Рагис, не знајући, где му је глава. — То је јамачно Орвидова, а Марка нема!

Ханка се осмели да ступи напред, разуме се на миг Јулкин.

— Овде, госпођице! — одговори, устајући и прилазећи неколико корака. Шта не би дала, да је он ту и да је ослободи од тога разговора и испитивачкога погледа туђих људи.

— Је ли код куће? — извлачила је Иренка остатке свога дара и памћења.

— Није, госпођице!

Био је то тежак ударац. Госпођица премишљаше за часак, али се не могаше никако сетити више реченица, потребних у том случају. Погледа тада на помодну Ханкину хаљину, на нежно јој лице и беле руке, па ће запитати, куд пукло, да пукло.

— Разумете ли француски, госпођице? — запита тим језиком.

Девојче се нехотице осмехну.

— Разумем, госпођице — рече најчистијим париским нагласком.

Лице пошвићске властелинке засја се од радости.

— Ах, хвала Богу! — одахну из дубине прсију. — Ну, ипак се можемо споразумети! Само ћу да почнем приказивањем: Ирена Орвидова, на служби вашој; дођох из Пошвића господину Марку Чертвану с тисућу послова. Да ли га доиста нема код куће?

— Нема, госпођице! Отишао је још пре недељу дана, али ће се за цело данас вратити.

— Вратити?... Знате ли шта, госпођице, ја бих врло волела да причекам овде на њега. Читав дан пешке обилазимо околину, па сам сита шетње.

Ханка се зажари.

— Изволите отпочинути, госпођице — измуца, осећајући, да је све већма сплетена и молећиво гледајући на Јулку.

Ова је разумеде. Шапну нешто Рагису, а после енергично притрча у помоћ:

— И ми морамо почети приказивањем — јави се она весело. — Ово је сестра господина Марка, Ана, а ја сам оближња суседа. Као и ви, имамо с

домаћином тисућу послова, с том разликом, што чекамо већ неколико сахата.

— То ви, дакле, учите у Паризу? Ви сте ми отворили пут у завичај? Ну, да знате госпођице, да такав сусрет не бих дала за милионе! Хвала вам по тисућу пута... Молим вас, да ме сматрате за свога дужника...

Врло несмело положи Ханка своју руку на испружен длан и одговори на стисак готово жалосним погледом.

— Ја вама нисам ништа учинила — одговори тихо.

На једном Мервиц, који дотле ћуташе, извади руку из џепа од огртача, скиде капу и објави да је ту, овим речима:

— Молим, Иренка, а мене нећеш изволети приказати?

— Ах, како не! Ово је господин Мервиц, кавељер на услузи вам, с том особином у карактеру, да се није, од кад је жив, још никада огрешио о галантерију! Препоручујем га вашој милости!

Госпођице поздравише немим поклоном укоченога Американца. Јулка грискаше усне да не прсне у смех, Ханка се жарила сваки час.

Имала је разлога. Од како је Клерк Мервиц ушао у двориште, не скиде очију с њена лица. Тај укочени поглед мучио ју је као тортура.

Иренка с великом слободом седе на клупу, скиде рукавице и шешир, и заподену весео разговор с Јулком.

— Признајем вам, да чисто растем, што се могу разумети с ким другим, осим Клерка. Мислила сам, да ћу бити осуђена на вечито ћутање у Пошвићу. Од очајања сам јахала на коњу, од очајање ишла сваки дан у цркву, од очајања допловила данас на чамцу до те шуме. Том приликом била је моја радозналост награђена. Видела сам природно чудо: храст ваља да од хиљаду година!

— Ах, Девајтис! — засмеја се Јулка. — Онда сте видели идеал господина Марка...

— Како идеал?

— Ето, тако... То дрво љуби господин Марко више свега!

— Зашто? Можда је то каква породична успомена?

— Можда... Ја не знам... Господин Марко није навикао да говори зашто, али поштује тај храст и често га може човек наћи онде замишљена...

Ту Мервиц прекиде разговор. Ханке је од неко доба нестало у кући, јер је Рагис одазва мигом, а кад Американац изгуби мету својих погледа, сврну их на другу страну. Завири у башту и на једном се дотаче рамена Иренкина.

— Иро, шта је оно? — запита тихо енглески, показујући нешто кришом.

То „шта“ бејаху госпођица Анета и Гренис, обоје у пчеларским капама, окружени облачком дима и вртећи се чудновато око улишта.

Госпођица погледа радознало и окрете се Јулки:

— Шта је оно? — понови она питање.

— Оно — одговори забављено девојче — оно је тетка господина Марка, скида рој.

— Чудновато! — примети Мервиц. — Идем ближе да видим.

— Та се ваша радозналост може по вас жалосно свршити...

— Ох, не! Само ћу да посматрам.

Отвори врата и замаче.

Дотле се Рагис и Ханка живо разговараху у соби.

— Шта хоће она?

— Има посла с Марком!

— Шта, и она? И опет једна! Само нам је то требало! Шта ћемо с њом?

— Треба је угостити! Зовнућу тетку.

— Таман! Погодила си! Не Орвидова, него да дође и твој покојни отац, неће се она мањи од тих проклетих пчела. Изгледа добра и лепа, чисто је милина погледати. Чему се тако смеје? — прекиде загледајући.

Повод смеху био је Игјелко. Кад је довршио преглед, завукао се у Ханкин шешир и заспао. После

је очевидно ожеднео од шећера, те се с великом муком изваљао из тога новога гнезда, пашао млека у здели и стао жељно пити.

Иренку је забављао тај призор, нагибала му је суд и гладила га, чудећи се на свој начин. Рагиса љуто увреди, кад виде „неуљуднога ждеру“, те пође, да га узме.

Госпођица Орвидова задржа га молећивим погледом. Погледаше једно у друго и насмејаше се у исти мах. Бејаше то њему почетак велика пријатељства.

— Замолите тога господина, нека се махне добре животињице!... — рече Јулки.

Кад чу Рагис жељу, климне главом да пристаје, а видећи, да се с претераном учтивошћу неће далеко дотерати, сам својом руком натрпа у тањир јагода, прелије их млеком и пружи јој, молећи је гестом, да једе.

— Хвала вам! Мило ми је, јер сам се угрејала и уморила! — рече она.

Јулка то преведе на пољски, а стари засука брк и чисто поцрвене од задовољства.

— А шта? — шапну Ханки. — Можда сам се рђаво владао? Та ја сам целога века умео угађати женскима! Ето, прошло је и без госпођице Анете. А куда се деде онај ружни?

Одговор доби одмах. У башти се разлегну тутањ — диже га озбиљни Мервиц. Трчао је узаграпце, јамачно први пут у животу, и као махнит млатао рукама. Биле су то жалосне последице пчеларских посматрања.

— Иро! — викаше. — Једна ме уједе за око, друга за нос, трећа за образ! А јао! Опет нешто зији!

Залети се чак у стају; кад се вратио, оштећени удови беху већ набрекли. Изгледао је страшно.

Госпођице прснуше у немилосрдан смех; пси, сматрајући ту трку као потицање, стадоше бежати, скакати, лајати на Американца; Рагис опет осу громове.

— Лепо га угости госпођица Анета! Начини се од човека млетачко страшило! Шибе, хуље једне! На

част ти и мед! Срамота и ругло за кућу! Госпођице Анета! Госпођице Анета! Шибе, хуље једне!

Дохвати батину и повећа гомилу тркача. Весеље госпођица било је све веће. Смејале се до суза.

Једина Ханка очува озбиљност. Жао јој је било изујединa човека; према сваком болу, ма био привидно и смешан, имала је жива саучешћа. Скочи у башту, донесе стручак лишћа и сада без устручавања препречи пут Мервицу, који се бранио на све стране.

— Молим вас, господине, само мирно, јер кретање дражи пчеле. Седите, па прилепите то лишће, где вас боли; за час ће одуминути болови!...

На звук тога гласа стаде Американац, погледа на њу једним оком — друго је било као лепиња — и учини по жељи.

— Жаоке су још унутра! — повиче Ханка загледајући пажљиво.

— Избавите ме, госпођице! — јаукну он. — Ја ништа не видим, ништа не чујем, ја сам богаљ! А јао, ала боли!

С потпуном озбиљношћу потоњега лекара, извади ситне жаоке, пружи му лишће. Иренка и Јулка смејаху се непрестано, Рагис од тешких зала натуче пчеларску капу и оде да се свађа с госпођицом Анетом.

Мервиц је седео укочено као кинеско божанство, а за час истом предахну, устаде, узе Ханкину руку и принесе је к устима целом свету на видику.

— Госпођице! — рече. — Више свега волим мир и како сам жив, никада га нисам нарушио! Мислио сам — ту уздахну — да ћу и умрети с тим начелима. На жалост, рачунајући, заборавио сам на пчеле. Ја сам човек неодлучан...

Изјавивши то патетично, седе опет и, окрећући се Иренци, додаде:

— Иро, ти си се смејала? Ти увек мене исмеваш! Праштам ти, али те једно молим: не причај у Дрексити, да си видела Клерка Мервица, где бежи. То нећу преживети!

— Живећеш с тим, драги мој! — одговори она са смехом. — Захвали исто тако бучним речима госпо-

ђици Чертвановој, што те је избавила, јер да не би ње, ти би бежао још дуго!...

— Ја ћу госпођици Чертвановој захвалити чим бољим, него речју! — одговори сасвим озбиљно.

Ђаволасте очи Иренкине загледаше се подуго у њега. Затрепташе у њима искрице шале; можда је разумела, шта је хтео рећи, јер се угризе за усне и присилила их на ћутање и озбиљност. Јулка је исто тако с тешком муком обуздавала веселост.

У башти је гунђао Рагис, уздисала жалосно госпођица Анета, чисто јој се кожа јежила, што се то догодило с таквим гостом. Враћаху се заједно друштву. Кад угледа тако сјајан скуп, старица није знала, где јој је глава. Из далека обилажаше сто, клецајући на сваком кораку и по старински подижући сукњу с два прста. Премишљала је са страхом, чим ће да нахрани то друштво?

Гости јој се поклонише ћутећи, Јулка растумачи госпођици Орвидовој, ко је то; Рагис понуди Мервица јагодама утехе ради; мир се полако враћао.

Зато је у наоколо бивала све већа граја: спуштало се вече, стада су стизала с пашњака, људи са светачних шетња. Улица се напуни говеда, коња, оваца, забрује од жагора људског и животињског.

И Маркова се капија отвори широм. Стока је, ричући, хитала у стаје. Није било тога много, али све зглађено, светло, весело и — као Рагисова менажерија — навикнуто на руке и глас човечји.

Американци гледаху радознало то кукавно имање човека, који је онде, у Пошвићу, преметао стотине тисућа, а остати не хтеде ни под коју цену, него се врати у ту ограду, у пола сељачку, на тешки рад и неугодности. Надали су се, да ће видети сасвим друкчије имање.

После Гренис затвори капију, забави се са Рагисом на дворишту, служавка и госпођица Анета одоше у стају с музлицама, гости, остављени сами себи, разговараху се, све чешће погледајући у сунце.

— Можда се господин Чертван неће данас вратити? — примети Иренка.

— Мора се вратити — шапну Ханка. — Још су јуче послали по њега! Толики послови чекају!

— Доиста? А ја сам хтела, да га поведем са собом у Пошвиће.

— Не знам, хоће ли вам то поћи за руком. Мени треба ради породичних прилика, без одлагања.

— И мој стриц га изгледа као на иглама.

— Казимир је писао, позивајући га да одмах дође у Ковно.

— Вода му је однела млинове!

— Заиста, доста посла за једнога човека! — заврти главом Иренка.

У то пси подизаше главе, нађулише уши, стадоше њушкати и дизати се.

— Ето Марка! — јави радосно Рагис.

— Ето Марка! — попови госпођица Анета. — Ах, чим ћу да их угостим?

Сви стадоше извиривати на улицу; пси отрчаше у сусрет.

Доиста, путем је ишао Чертван с Граљем и с неколико момака из засеока, који му помагаху у риболову. Прашњави, каљави, одевени којекако, у мествама, место чизама, изгледали су врло изнурени. Уза све то, кад угледаше родне куће, врати се добра воља у младе душе и неки највеселији запева из свега гласа шаљиву песмицу:

Врабац гостма спрема славе,
Дам дам, дали дам,
Зове птице из дубраве,
Дам дам, дали дам — из дубраве.

Води врабац с совом танац,
Дам дам, дали дам,
Одвали јој мали палац,
Дам дам, дали дам — мали палац.

Сова на суд, врабац у гај,
Дам дам, дали дам,
Слави часом дође крај,
Дам дам, дали дам — дође крај.

Општи смех заврши песму. Једини се Марко није смејао, као што није ни певао. Био је уморан, гладан, после три непроспаване ноћи болела га глава, руке и ноге после дуга пешачења. Гледао је на своју кућу и размишљао, како ће га тетка нахранити и напојити, како ће затим лећи у постељу и отпочинути ма неколико сахата до немирна јутра. Сутра га чекала породична сцена у Скомонтима, али није презао од ње — носио је у недрима дебео буђелар с новцима, што их је заслужио на језеру!

Кад се примакоше засеоку, другови се опростише с њим и одоше напред. Уз пратњу радоснога пасјега штектања уђе у двориште и стаде у чуду. У сновима његовим није било никога од ових, који су седели пред његовом кућом и поздравили га сложним ускликом.

— Ну, једва једном! Добро вече!

У први мах није одговорио ништа. Испод обрва уморне му очи блиснуше неким ретким радосним изразом; ћутећи скиде шешир.

— Добро вече! — одговори најпосле прилазећи.

Из дна двориштa брујао је бас Рагисов и дисканат госпођице Анете. Трчали су обоје да поздраве свога љубимца и понављали су радосно:

— Ну, једва једном! Ну, једва једном!

Он је изгледао некако убезекнут и расејан. Ханку поздрави поклоном, Јулку хтеде загрлити, Мервица у мало не пољуби у руку, на Иренку као да је заборавио, а на старе се и не осврте.

— Чекамо вас још од подне — започе јуриш Јулка. — Стрицу сте потребни као кора хлеба, још данас, најдуже сутра!

— Драги мој — јави се Ханка — тако ти Бога хајде још данас у Скомонте. Онде се спрема бура против тебе.

— А знаш ли да је јургишки млин стргла Дубиса? — викао је из далека Рагис. — Однела коло на три миље! Иди и искупљуј, јер ће га украсти!

— Марко, чедо моје! — уплете се силом старица. — Јамачно ниси ништа јео? Имам јагода за те. За час ће бити вечера. Седи, одмори ми се.

— Пре вечере и спавања скочи часом до Војната. Јамачно је на умору: три пута је слао по тебе.

Марко је једнако ћутао. Нападоше га са свих страна; Ханка је држала једну руку, госпођица Анета другу, Рагис је викао на једно ухо, Јулка с друге стране окупила о стричевој парници, па и „мирољубиви“ Мервиц умеша се у општу вреву и горко му приговарао, што га није повео на риболов.

Само се Иренка не маче с места; забацила главу и полузатвореним очима гледала на ту гомилицу људи. Измерила је свако лице, најзад јој поглед застаде на Марку и загледа се у њега као маче у жижак. Тај натмурени, ћутљиви човек, равнодушан према свему, што се не зове послом, занимао ју је од првога разговора на ковњанској станици. Слушала је радо, што о њему говораше Јазвигло, посматрала га на сваком кораку. На дан доласка у Пошвиће, кад га је угледала међу оном страном светином, заиграло јој срце, као да је видела кога свога; дружећи се с њим недељу дана, научила се на њега; кад је отишао, било јој је досадно и мрско. После јој често успомена изнашала пред очи његов дивски раст, оштре, непомичне црте, укочене очи, које су ретко на кога погледале, уста, која се никада нису смејала; донашала јој до ушију његов глухи говорни орган; и нехотице је мислила често на њега, час с гневом, час с незнаном радозналошћу.

Сад, после дуга растанка, нађе у њему ону исту хладноћу, ону исту натмуреност и готово с одвратношћу осети, како јој по други пут злослутно заигра срце.

А он, као обично, није гледао на њу, готово се и не поздрави с њом: равнодушан, с каменитим је миром слушао те различите молбе, салетања, ствари, претензије, и стрпљиво чекао, док не доврше.

Кад најпосле заћуташе, лаконично одговори најпре Ханки и госпођици Нерпалисовој:

— Реци мајци, да сам сутра онде за јамачно. Новаца имам, нека се не брину, а код господина попе ето ме у подне.

— За цело? — запиташе обе с нагласком.

— За цело! — потврди он и, окрећући се Мервицу, додаде: — Није ништа пропало. У четвртак се враћам на језеро и забавићу се недељу дана. Ако вам је жеља и воља, на служби сам.

— Господине, то ми је једина страст! Понећу удицу.

Чертван се очевидно мало освестио, пољубио је с поштовањем тетку у руку.

— Врло сам жељан вечере и починка. Од ране зоре идемо пешке, а онде се слабо јело. Што сте ви били спремили, неко украде из колебе.

— Ах Боже! Јадно, јадно моје мило дете! Одмах ћу, за тили час, начинити кајгану и каше с млеком! Кукавче мој!

Отапка у кућу; госпођице такођер стадоше намештати шешире.

— Онда, добру ноћ, господине Марко — рече Јулка — чекамо сутра као на иглама!

— Ето ме, госпођице! — одговори с поклоном.

Девојке се опростише с Иренком, Рагисом, завирише у кухињу госпођици Анети, а дотле Мервиц узе шешир.

— Докле ти? — запита тихо госпођица Орвидова.

— Отпратићу ту чудотворну лекарицу! Вече је, може ту бити шакала, кујота, разбојника...

— Чекаћу те под старим храстом!

— Хвала, Иро.

Другарице иђаху к вратима. Стиже их и кренуше се заједно.

Насред дворишта остаде кум с кумчетом. Разговарали су се већ мирно. Иренка разумеде само одломке.

— Иди Војнату! Можда ће се измирити с тобом и поврати се.

— Доцкан! Некада бих дао за то читав иметак и крв, сада нећу!

— Нећеш ићи? Он је можда на умору.

— Отићи ћу, чекајте да одахнем, уморан сам од пута, гладан као курјак.

— Добро, добро! Разуме се! Одмори се! Идем помоћи госпођици Анети; а и моје су бестије гладне! Поразговори се с том госпођицом! На невољу, и она има некога посла с тобом. А куда се деде онај изуједани? Хо, хо! Можда се улагује, госпођици Анети? Даћу ја њему!

Мало затим остаде на двориштy само уморни путник и несмело подиже очи на пошвићску властелинку, која је седела пред његовом кућом.

У оном истом положају, гологлава, гледаше на њега лепим очима, на чијем дну, иза живих искрица, лежаше жудна, дирљива дубина.

За тренут укрстише се погледи, преко његових црта пређе као утисак тешка бола; приближи се, наслони се на плот и тако, за корак далеко једно од другога, ћутаху дуго и дуго.

Она као да је очекивала реч од њега, али у залуд. Устаде, намести шешир, и полако навлачаше рукавице.

— Имала сам и ја с вама много посла — јави се она — али кад сам чула, колико имате посла, ћутаћу! До виђења! Можда кад год у будућности...

— Где је господин Мервиц? — осврну се он.

— Нема га! Отпратио је вашу сестру, која га је занела! Чекаћу на њега на реци, код чамца.

— Онда идем ја с вама до реке...

— Ви сте уморни, гладни и изгледате врло необично; нећу!

— Идем, госпођице. Саслушаћу ствар, можда ћу вам моћи бити на руци. Не мучи ме глад, ни умор. До реке није далеко.

— Хвала вам! — рече она тихо. Био је у том гласу звук, који је силом продирао у срце. Он заћута.

Изидоше неопажени, праћаше их само верни Маргас.

После неколико минута извири Рагис на двориште.

— Марко, вечера чека! — повиче.

Ништа! Пусто, глухо. Старац зађе у башту, огледа све закутке.

— Марко! — понови гласније за један тон.

Никаква одговора, само пси стадоше штектати.

— То ти ми је! Опет је отишао, аха! Отпирио је с Оридовом. Разуме се! То ти је и глад и умор! Па да коме верујеш? Знате ли шта, госпођице Анета? Нема нашега дечка! Одшетао се с пошвићском госпођицом! Сад га тражи! А то је препредена и лажљива лола! Но, но, но!

— Отишао? — одговори поштена душа, отирући зној с чела. — Па шта ћемо, господине? Мора да му је то ходање милије било и од јела и од спавања! Зашто се љутити. Нека јадник бар једном себи угоди, бар за час се провесели! Дај му, Боже, среће!

— Ви се свачему радујете? Зар је то ваља да добро? Да како! Нови јад, само што је најгори, јер је сладак као отров за мухе! Но, но, но! И ко би се томе надао од њега? Девет миља је прелазио и опет му се хоће тумарати! А Војнат ће дотле умрети! Баш је глуп!

Госпођица Анета право рече: натмурени човек није мислио ни на јело ни на сан. Иренка се ослонила о његову руку и ишли су врло полако кроз заселак све до кипа. Онде тек заподенуше разговор.

— Ви нисте од речи. Две недеље ме не походисте, не помогосте! Мора да сам вам врло додијала...

— Нисам имао времена.

— А у Јургишкама сте били?

— Био сам. Управљам имањем после оца.

— И нисте га оставили, као Пошвиће...

— Онде се нема на коме оставити.

— Како то? Има госпођица мојих година.

— Слабуњава и врло деликатна. Двори слепу баку.

— Је ли то ваша вереница?

— Није, госпођице.

— Али је ви љубите?

— Госпођицу Јанишевску?

— Ну, ваља да не бабу? Ви навалице питате, да се опростите одговора, али вам не иде од руке! Љубите ли је?

Он слеже раменима.

— Добра је девојчица — одговори равнодушно.

— Не питам за њене врлине, него да ли је љубите? — добаци она нестрпљиво.

Задиви га тај тон, окрену к њој очи и одговори мирно:

— Не љубим!... Али тим двема сиротама учинио бих све и сва. Саме су, као прст, на свету! Често бивам онде, кад год имам времена.

— То ви онда никуда не залазите ради своје угодности?

— Не, госпођице, никуда! Таква места нема.

— А под онај стари храст у шуми?

Он се трже, рука му задрхта.

— Ко вам је говорио о храсту? — запита он.

— Не пита се ко, доста, да знам. Хајдемо сада онамо заједно, па ћете ми причати, каква вас успомена везује с тим дрветом. Хоћете ли ми причати?

— Нема се шта причати.

Настаде тајац. Девојка је нестрпљиво грискала усне, он је погледао пред собом на тамну шуму и слушао познати шум. Уђоше у честу; мрак се већ спустио међу дивове.

— Да нећете забасати? — запита она.

— Ја? У Девајти? Одрастао сам овде! Памтим сваки грм! Ви хоћете да сиђете на реку?

— Не, на онај пропланак. Обећала сам Клерку, да ће ме онде наћи, ако погоди.

С очевидном зловољом промени правац путу и одведе је странпутице, шчињајући се.

Мало затим изиђоше на пропланак. Извукла је руку из његове руке и обазрела се у наоколо.

— То мора бити занимљив листак из наше старе повеснице. Ту је био јамачно замак — то су рушевине?

— Био је.

— Зашто није остао?

— Нестало је бранилаца. Ено тамо курхана иза њих! — показа руком.

— За цело живи предање у околини. Причајте ми...

— Шта знам причати? Чували су то исто, што и ми сада: земљу и светињу. Пали су сви. Не-

пријатељ је освојио земљу, спалио замак, порушио светињу. То је све!

— И наши прадедови јамачно леже онде? — шапну она, обухватајући погледом могилу. Обличје јој превукла озбиљност и дубока жалост; нека успомена замути јој очи. Седе на камен Алексотин и, замисливши се мало, прозбори тужно:

— За чудо, како ме тај пропланак подсећа на детиње године. Кад сам први пут извирила из колевке, видела сам у наоколо тако исту црну шуму и на омаленој крчевини наш кућерак, слупан од брвана. Мати је вешала колевку о гране и помагала оцу у крчењу. Морао је то бити тежак рад, јер је напредовао необично споро. Покрајина је била дивна, пуна Индијанаца и зверади; живели смо од сушена меса и корења; око нас нигде није било насеобина, места, ни белога човека.

Говеда су нам прождрли јагуари, и сваку ноћ се око куће чуло ужасно урликање и крици. Било ми је врло страшно и често сам плакала; тада ме отац узимао к себи, па сам спавала у његову наручју. Мати је била сухоњава и непрестано је кашљала, отац је често падао од тешка напора, не ретко нас је мучила глад, па ипак се никада нису тужили, нити љутили једно на друго. Морали су се љубити у пркос свима несрећама — у пркос васколикој беди у животу! Уза све то, били су срећни!

Ко зна? После десетак и више година таква рада, можда би имали милионе, као Мервицови, насеобина би била темељ лепоме граду, вратили бисмо се у завичај! Друкчије се догодило: као и ту, на тој пољани, остала је само могила!

Заћута. Девајтис шумљаше лагодно, а од реке долеташе пљусак вала монотон, немиран. У том закутку живеле су само успомене...

Марко је слушао испрва доста равнодушно, после се приближи, седе поред ње и крадом је погледао у чаробно лице лепе приповедачице. По оштрим му цртама сновале су се чисто пруге светлости и дубока осећања.

—

— Ви сте били тада врло малени? — рече он тихо.

— Било ми је тек четири године, али такви се часови и детету заријају у душу. Једне ноћи навалише на нас Индијанци; неко време се бранио отац, пуцао, а мати је набијала пушке; после провалише у кућу: један мајци убојном секиром расцепи прса, двојица скочише на оца, они други, као чопор ђавола, разбежаше се за пљачком. Боже!... Ви се чудите, да се таква ноћ може запамтити? Запамтило би је новорођенче...

Тама, вриска, урлик, писка, тресак крханога покућанства, у мрачним зидовима навала бесних тигрова — и трупови, крчећи у агонији...

Испузала сам из постеље, дршћући, као у грозници, тражила сам родитеље, заштите, викала сам из тиха: „мама!“ „мама!“ Нико ми не одговори, јер није било живе душе у мајчину телу, које је лежало уза ме на земљи и већ се укочило!...

Није могла даље говорити. Била је бледа као крпа, а из очију, као бисер, капале су сузе на грчевито склопљене руке; удови су јој дрхтали од ужаса.

Чертван је сада већ смело гледао на њу. Читава та гнусна сцена убиства одбила се у његовој души, као да је заједно гледао и заједно трпео.

И помисли са стидом, да су све његове туге, невоље, бриге, ништа биле према очајању и жалости тога четиригодишњега детета, које је узалуд тражило спаса на прсима умрле мајке — у тој страшној ноћи.

Заборавио је, ко је она, шта их дели, да нема права ни писнути о утеси тој великашици, он, туђин, сиромашак; у души га је болело нешто незнано, отимало се, привлачило к њој, док није избило на површину.

Сагнуо се, њене хладне, уздрхтане руке узе у своје и принесе их к устима. Усне су му дрхтале, грч га је давио у грлу, жалост му раздирала срце.

— То вас боли, молим да не говорите! — рече тихо, за чудо срдачно.

На те пријатне речи зајецала је она из дна душе и дуго је плакала ћутећи. После се мало савлада, отре очи, заглади косу с чела и мирним, тужним погледом погледа у њега.

— Није то ништа, господине!... Не боли већма говорити, него ли сневати о том и имати непрестано пред очима тај тренутак!... Минуло је толико година, време је да човек очеличи... Од како сам овде, теже ми је, јер сам међу туђима — зато данас горе плачем!... Онде, у Америци, имала сам толико искрених срдаца, чувале су ме од тих успомена, а сада непрестано мислим... У очинској кући родитељи увек долазе на памет. А моји су далеко!... И тако жалосно свршише... Ви мислите, да је већ крај томе, што сам говорила? Не, видела сам још горих часова!... Мати није чула мога плача, али је зачуо отац. Имао је на себи сијасет рана, крв је лопила од њега, бацили га као лешину, па ипак је он чуо и нашао снаге да устане, да узме мене на руку и да измили из кућерка... Ноћ је била црна, као пакао; на коленима, јер ноге му бејаху осакаћене, отпузао је у честу, онде ме сакрио, а сам је легао... Мислила сам, да је умро; привукла сам се к њему и нисам смела одахнути, нити плакати...

Врева је непрестано трајала у нашем кућерку: мора да је настала туча због кукавна плена, затим победни усклици... После нешто сину на једној страни, па на другом, па на трећем месту. Урлик је бивао све јачи... Од једном букну светлост у вис, расветли пољану и шумско дрвеће. Наша кућа била је огрезла у пламену. Индијанци опколише пожар и, скачући у убојној игри, запеваше неку песму дивљу и страшну... Престрашена стадох чупкати оца за руку и одело, вичући: „мама је онде!“ „мама гори!“ — али он се онесвестио са губитка крви и није се пробудио. А пожар је растао, прождирао муку од толико година, читаво наше имање и — мајчино мртво тело...

Згариште и развалине остадоше на пољани — као овде!... Непријатељ све уграби!...

— А ваш отац? — шапну слушалац.

— Отац се пробудио тек зато, да се довуче до првих насеобина. Намери се срећом на господина Мервица; хтео је да се врати у завичај, али, као све, и то га обману... Сада све чешће мислим: и мени би

боље било, да сам остала онде... Зашто сам се вратила? Тако ми је ту зло, и тешко, и пусто...

Устаде на те речи и осврну се по пропланку. Нису опазили, да се већ спустило мркло вече. Неколико бледих звездица осуло се по тамном сафиру, роса је покрила маховину и траве.

— Задржала сам вас тако дуго. Опростите!... Клерк се, по свој прилици, не мисли враћати. Отпловићу сама натраг и послати му чамац.

— Јамачно су га задржали у Скомонтима на ноћишту.

— И треба му награда за пошвићску чаму, коју трпи ради мене. Праштам се, господине, и хвала на друштву. Зар се никада нећете сетити Пошвића?...

— Ако желите, могу данас бити онде.

— Је ли то из милосрђа, господине Чертване? — запита она чудним тоном.

— Зашто?...

— Јер тек није ради своје угодности, судим...

Он ништа не одговори. — „Можда за свој јад“ — помисли с горчином, али се не трже натраг.

Први пут у животу Марко Чертван занемари дужност. Чекаху га узалуд Рагис и Јухно и болесни Војнат, чекаху га узалуд у Скомонтима и у парохији, у Жвирбљама и Ејникама. Он остаде у Пошвићу.

Да је предвиђао несрећу, која ће да се обори на њега за тај један дан оклевања, можда не би остао. А најпосле — ко зна?

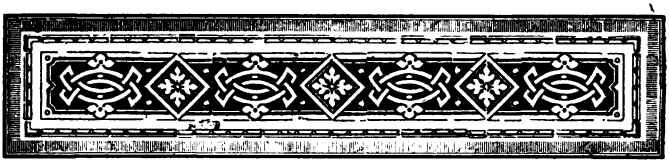

VIII.

На језеру у Вилајкама спустила се ноћ, па прекинула посао.

Два табора ноћиваху на води, под колебама, одмарајући се после дневна напора. С једне стране трговци с колима, с друге рибари.

Од чивутскога табора разлегао се бучан жагор и свађа; уз жмуђанску ватру полегали уморни људи, једни певаху побожне песме или читаху вечерње молитве, други стражарише под колебом, пушећи луле и подстичући ватру. Сећаше онде Марко, Граљ, млади Довнар и Ејнацки из Сандвиља, а међу њима дремаше, увијен у плед, Клерк Мервиц, изнурен од риболова и кретања.

Вечеру су давно потрошили, а сада су окружили у венцу Луку Граља, који је тужним, плачним гласом причао стару причу:

— Била лепа Егље сама у богата оца и мајке, и одлазила свако јутро по цвеће на језеро у дубини пустиње, певајући дивно. И једном приликом расклопи се вода и зелени змај диже се из дубине, и поздрави је људским гласом: „Здраво да си, лепото девојко! Био сам млади краљевић и богови ме ради лепоте променише у змаја! Жалтис ми је име, али онде у води имам дворе од ћилибара и вртове од бисера, и онда ми се опет врати стара слика и прилика. Свега имам, али ме туга мори, јер сам самац у том благу

и дворима. Дани ми пролазе у тузи и живој жељи, јер нико неће да пође за ме. Спњи, лепа Егље, буди краљица мојих земаља, моја жена!“

„Егље утече од страха, али сутра дан је опет нешто вукло на воду и Жалтис опет исплива, па је моли и преклиње. Кад би трећи пут, послуша га и оде за краљевићем на дно језера! А онде на дну спаде с њега краљушт и постаде леп као зора, па јој даде низове ћилибара и бисера, уведе је у одаје коралима поплочане, била је с њим Егље врло срећна неколико година. Роди мужу два сина и ћерку, и миловаху се као сунце с цвећем и ништа им недостајаше у срећи. Али после неколико година сети се она старих родитеља и рођене браће и окупи молити мужа, да је пусти к њима у походе. Дуго се опирао и отезао, и пристаде с великом жалошћу: „Иди — рече најпосле — али се брзо враћај и вичи ме по имену. Ако будем жив, испливаћу, али ако видиш на води црвену пену, знај, да сам погинуо.“

„Пође тада Егље с децом у походе. Донесе у дом лепе дарове, али одакле иде не хтеде рећи, а и деци је забранила. Еле браћа пођоше прву ноћ с коњима на пашу и узеше са собом најстаријега дечка. Тукли га и мучили, али он не хтеде ништа признати. А друге ноћи узеше млађега, али и тај је ћутао као стена, поред свих мука. Треће ноћи поведоше девојчицу, а она од страха и бола признаде истину. Узеше тада браћа бритке мачеве, одоше на језеро, па стадоше викати: „Жалтисе! Жалтисе! Изиди к мени!“ А кад обрадовани муж исплива, сасекоше га мачем и вратише се кући, не говорећи сестри ни речи.

„А после гозбе од недељу дана, зажели се Егље мужа и опрости се с родбином. Дође на воду и узе викати, како је уговорено; али само црвена пена изби на површину и нико јој не одговори.

„Заплака Егље, што га је оставила, и у жалости је не могаху утешити ни отац, ни мајка. И тако је богови прометнуше у танану јелу, старијега сина у храст, млађега у јасен, а девојчицу у трепетљиву, неваљалу јасику.

„И дуго су година виђали људи та четири дрвета нагнута над језером, а јела гранама грлила воду и непрестано шумила: „Жалтисе! Жалтисе! Жалтисе!“

Умуче Лука, па тешко уздахну. Слушаоци дремаху, уљуљани монотоном причом. За цело су је сви знали. Једини Марко није дремао, али није ни слушао. Дух његов био је далеко, судећи по очима, по читавом лицу. Гледао је укочено у пучину, титраиву и немирну, час опет упре очи у главњу на ватри, час стане блудити по звезданом небу погледом без блеска, погледом, који сабран у једну мислену слику, не види предмета око себе. Сневао је отвореним очима, он, дивљи Марко Чертван!...

И њему се врзли по глави двори и блага, али не из приче, него прави, окружени усевима и густим шумама. Долажаху му на сан лепе запреге и ливреје, сребро, драгоцени ћилими и кристали, раскош великашки! Сад га више није занимала ни кућа, ни млинови, ни Жвирбље, ни богато језеро, које му је давало стотине: он је хтео тисуће; могао га је тај мрављи рад учинити богатим за десет година, он је хтео да има десет милиона.

Обузело га неко мучно осећање немира, грозничавости и растројства. Часом се мало отрезни, брецне се, час опет седи као мртав, не чујући и не видећи, шта бива око њега. Није била то више његова мирноћа и хладноћа, ничим не узрујана; било је то болесно стање, трпљење читавога организма.

Другови позаспаше. Били су будни само он и Граљ. Мартин муж, ако је и био ожењен, певао је, као и пре, полугласно жалосну песму о удој срећи. Тужба није силазила никада с његових уста, и сада, кад виде, да Марко не спава, стаде причати своје јаде.

— Грехота је роптати на судове Божје — јави се, машући главом — нема у том среће, а отује и живот! Такво слепило не бива од Бога, него од ђавола! Требао сам отићи даље; ако су очи памтеле, ископати очи; ако је срце памтело, сможђити срце! Грех је тако велика љубав, а ја нисам пазио на грех.

Зато ме је Бог покарао! Шта ме је снашло? Жену имам и немам, кућу имам и немам! Биће да сам љуто скривио!

— Туђу кривицу примаш на себе — одговори Марко. — Љубав није грех, само та горка срећа мало коме пружа мира и утехе, увек јад, па јад.

— Јеси ли ти када жарко љубио? — усуди се Лука изустити чудно питање пред неповерљивим и скровитим човеком. — За Мартом баш ниси жалио, ни очајавао!

— Ко зна, шта се крије иза зуба — одговори Марко узречицом.

— Иза зуба је тешко крити — уздахну Граљ, — човеку је лакше, кад се изговори, изјада. Да је тебе велика љубав обузела, не би могао ћутати! Бога ми! Рекао бих...

— Не! — рече одлучно Чертван после кратка размишљања.

У тај мах, на путу, још далеко, разлегаше се топот коња у скоку. Марко, као да га нешто текну, устаде и напрегну и очи и уши на ону страну. Без икаква разлога поче му срце јако лупати. Ко би могао јахати на коњу у то доба? Туда није ишао друм, нигде није било варошице.

Трка не престајаше, примицаше се сваким часком; ноћ бејаше без месечине, али врло погодна; онде, где се завршаваше грмље, појави се коњаник; место да иде путем, ударио је попреко, јурио је управо на светлост од ватре.

— Ко би то могао бити? — шапну Лука, исто тако занет.

Марко не одговори, него скочи напред; познаде из далека своју Белку са ждребетом. Неко је јахао к њему ноћу, узаграпце...

Слутња о некој несрећи даваше му снаге, преко баровите ливаде трчаше према гласнику. На сто корака стаде.

— Ко је то?

— Ја сам, господине! — одговори задухани Гренис.

— Шта ћеш ту?

— Господин наредник послао, да одмах дођете!

— Шта је било? Је ли ко болестан? Пожар?

— Господине! Зло се ради! Дођоше Чивути с младим господином, па секу нашу Девајту!

Марко се заљуља; хтеде крикнути — не могаше, хтеде нешто запитати — издаде га глас. Као човек громом поражен, поцрвенео, очи му се закрвавиле, дрхтали му сви удови.

— Дођоше данас по подне — говораше Гренис, отирући зној с лица — господин наредник је одмах отишао онамо. Чујем, да га је млади господин изгрдио на пасја кола! Неће добро проћи, јер господин наредник...

Не доврши Гренис. Железна рука Маркова подиже га из седла и баци на земљу; после без речи и без промишљања млади човек скочи сам на седло, покупи узде, окрену кобилу натраг и полете као стрела.

Девет миља имао је пред собом; погледа на небо: било је свуда једнако, тамно, без трага од зоре. Три или четира часа делили га од јутра, трка је била врло напорна и тешка за стару Белку.

Била је то кобила велике цене и вредности, али је изнурена у Скомонтима. Сада се знатно поправила на бризи Рагисовој; ако и јест већ претурила дуг пут, ишла је оштро, кад и кад само немирно дозивајући хрзањем ждребе.

Марку је била само на уму журба. Знао је он за половину краћи пут, али ретко је ко ишао њиме, јер је ударао преко пустаре и пресецаху га два мочарна потока, који утицаху у Дубису. За пешаке бејаху, до душе, брви, а за коњанике неколико бродова; али ноћу се нико онуда не пушташе, јер се по странпутицама могаше лако залутати, а народ приповедаше, да се по мочарама купе утопљенички духови.

Шта је марио он у тај мах за странпутице и духове? Код некога грмка смрековине скрену на лево, прекрсти се и јурну на срећу.

О поноћи се диже ветар, моташе се ниско тресући грмљем и крећући песак, кобила стрижаше уши-

ма, ћукови и сове прелетаху преко главе јахачеве, околина постајаше све дивљија.

Полегао по гриви, сав се претворио у око: по том дивљем песку налажаше по нагону неки пут, час траг од копита, час поломљену грану — других знакова није било. Сиви мрак варао га и заводио сваки час својим великим крпама: стао је жалити, што је изабрао тај правац, спопаде га страх да неће заблудети у пустињи. У таквом случају јахао би до јутра, а не би се могао разабрати.

Опоменуо се мајчине приче о вампирима, који вребају људе на таквим раскршћима и увлаче их у врзино коло, шаљу обмане из потаје, муче до свитања. Махинално подиже руку к челу и прсима; басме, које га је мати учила, давно је заборавио, зато је почео мрмљати молитву.

У то кобила стаде упадати у мочарну земљу: били су близу првога потока. Осврте се; не сећаше се, да је икада туда ишао; за цело је сишао са стазе, која је ишла к броду.

Није имао кад враћати се, звижну, честита животиња јурну одважно напред, правцем, без пута.

Речица је текла по тресету, црна и злослутна. Белка, јежећи се, скочи у воду, муљ јој допираше до колена, фркаше дивље... Ишчупала се ипак, на чврстој земљи застала за часак, изморена скоковима, сва у пени, дршћући од напрезања. Окренула је главу и дозивала ждребе. Одговараше јој слабо, као да се тужи. Марко трже узде од нестрпљења, кобила застења, као ојађен човек, и послушна иђаше касом, упињући се из петних жила. На врсту од реке спотаче се први пут и, као застиђена, удвоји кораке. Ход јој је био грозничав, неједнак. Марко је осећао, да дршће као у грозници. Одмакоше неколико миља; на истоку се тек заплавило.

— Хај, Белка! — повиче, погледав на ону страну.

Јурили су сада без пута оној светлости: ено тамо, на истоку, био је непријатељ, који хоћаше одузети бедноме раднику његово уздање, његову својину, његово благо.

Кад му та мисао сину кроз главу, зашкрипи зубима, бисер зноја пробијаше му слепе очи, прса му распињаше очајање. Полегао још ниже на седлу и потицао онесвеслу кобилу. Само што пре! Да се дан бар једном задоцни, да му да стићи на време, да спасе старога праоца дубраве, који је толике векове шумио над љубљеном жмуђанском земљом!

Други се поток зацрни у венцу од врба. Белка се часком заколеба и скочи у воду. Ваљана животиња! Мрежа жила искочила јој на кожи, из бокова се дизала пара; извукла се на брег с очевидном муком и опет захрзала.

— Дај ми да дахнем, господару! — као да мољаше. — Дај ми да се одморим. Послужила сам те, колико сам могла, толико миља!

Али Марко се ни на што не осврташе. На истоку је свитало сваким часом. Кобила се спотаче тешко и паде на колена. Трже је, удари уздама; подигавши се полети насумце, заплетала је ногама, трчала још пет минута и опет пала, тешко јечећи. Подиже је жвалама, хтела је ићи, заљуљала се, спустила главу, узалуд је тражила равнотеже: снага је остављаше, срушила се на земљу, притиснувши јахача.

Тада се тек освети, увиде, да је искаљивао срце над немом жртвом, ражали му се врло. Трже се, извуче се испод коња, попусти колан, помагаше јој да устане. Али Белка бејаше већ свршила своју поштену службу, до последњега даха. Тешко јечећи издисаше на тој пустари, миљу далеко од куће; не мамљаше је више ни вода, ни оброк, ни угодна стаја. Очи јој се превукоше беоном, из ноздрва бризгаше крв, уморне ноге дрхтаху у предсмртним грчевима. Дошла је до мете.

Марко скиде с ње седло и часком гледаше с жалошћу муке племените животиње; после га спопаде страшно беснило, тихо а неумитно, познато само ћутљивим и скровитим душама. Стресао се од главе до пете, стиснуо зубе, натукао капу на очи и пође крупним корацима оној светлости, што но је навешћивала блиску зору.

Петли певаху и чујаше се далеко штектање паса. Онамо је он хитао брже боље. Кад нађе пут, светлост на истоку зарумени се од зоре, рађаше се дан чист и погодан, као срећа.

Заселак се баш будио, кад је он минуо, поцрнео за ту једну ноћ и страшан као проклетник. Нико га не виде, само га Маргас познаде и потрча трагом. Врхове шумске позлатио исток, стајаше она још и шумљаше, као обично, поздрављајући господара. Успори мало кораке, одахну, кад ал' у тај глухи и озбиљни хор тамних грана умеша се неки туђ глас, испрекидан глас, на чији звук сва крв појури у лице путнику, чак се од те крви обоји беона и слепе очи.

Поскочи, као лав у обрани свога лежаја, у неколико скокова нађе се на пољани, на неколико корака од свога старога друга.

Погледа и зарика као лав...

На камену Алексотину, онде, где је пре толико година стајала Јулка декламујући, где му је пре недељу дана Иренка Орвидова причала свој живот, где је толико пута сам размишљавао, стајао је сада риђи Чивутин, голем, у прљавом кафтану, с разбарушеном великом брадом. Глава му је била уздигнута, у руци је држао секиру и ударао њом по стаблу старога храста, огледајући, је ли згодан за дуге.

За сваким ударцем шака иверја одлеташе на земљу и разлегаше се глуха јека, и страва иђаше по гранама до врха, где је поплашени сиви орао крстарио над гнездом и кликтао жалосно.

Маркова уста онемеше. Чињаше му се, да ко сече живе удове, да се дрво тужи на бол тим дрхтањем и јеком.

За часак се избезуми. Шта то би? Олуј! Чивутин на једаред закрча, створи се у ваздуху. Железне руке подигоше га у вис, стресоше с њим као крпом. Бачен, као камен из праћке, зашестари и паде омамљен на десет корака, несвестан, непомичан.

Секира му излете из руку. Марко је дограби, прискочи Чивутину...

Шта је хтео да уради, није знао ни сам. Беснило му помрачило очи, мисли и разум; радио је под утицајем нагона обране, жалости и освете. Није памтио ништа! Тај разбојник, лупеж, лежао је пред његовим ногама и крчао; нека му буде бол за бол, кривда за кривду!

Подиже секиру... Бог зна, шта би било, да га у тај мах неко не трже за руку. Било је то тако изненада, да је спустио секиру и осврнуо се, уверен, да други Чивутип притиче у помоћ.

Крвљу подишле очи, севајући дивље испод спуштених обрва, сукобише се с бистрим, дирљивим зеницама Иренкиним. Стајала је уз њега и стискивала га снажно за руку, бледа, задухана, ужасно упрепаштена!

— Шта је вама? — завика промењеним гласом.

Ћутао је. Прси му се дизаху и спуштаху као мехови у ковачници, зуби се светлуцаху иза усана; по челу, знојем обливеном, искочише жиле, као конопи.

— Баците секиру! Шта је било ту? Шта вам учинише људу? — питаше брзо, вукући га на страну. Секиру му узе сама из руке.

Још је ћутао, али му се свест враћала у очи.

— Зашто хтедосте убити тога човека? Будите при себи! — говорила је она, дршћући од главе до пете.

Погледом јој показа Девајтис, трагове железа на кори, као свеже ране.

— Секли вам храст? Ко је допустио?

Тешком муком расклопи уста.

— Брат! — изусти једну реч.

— Господин Витолд? Незаконито? Онда се браните, али не тако. Ено мога чамца на обали. Идите у Пошвиће, позовите у помоћ полицију и закон. Тамо су вам моји коњи и слуге. Идите што пре.

Освестио се сасвим. Крв му је устукнула с лица, али се не маче.

Обори главу, као посрамљен, и за час изусти:

— Хвала вам, госпођице. Јад ми се угнездио у души све до сада. Али сада му нестаде места. Да не би вас, ту би пала крв.

Баци око на Чивутина, па убриса зној с чела.

— Од поноћи јурио сам амо, да је коњ пао пода мном, после сам ишао као луд. Очајање је расло сваким кораком, а кад сам овога опазио, ослепих од беснила. Бог је милостив! Приспео сам још у добри час!

Одахну дубоко и, сада умирен, приђе неколико корака дрвету.

— Толике векове је он стајао и све претурио! Десетина поколења чуваху га, брањаху, док Бог за казну не посла такве, који немају ни памети, ни духа дедовскога у прсима. Најтежи је то бич Божји и искушење! Шта ми вредимо без успомене на стару славу и врлину? Откуда ћемо је поново саградити и одржати?

Можда никада толико речи не изиде на један пут из тврдокорних уста тог особењака.

Као што је иза облака извирило сунце, тако у тај мах изби на површину из дна душе сјајни одсев онога, што је онде, у дубини, у тишини било, желело и болело. Преображен изгледао је и силан, чисто му се од тих зрака заискриле упале очи и сипале искре великога жара.

Никада ни пред ким није био такав. Откуда му пред том, готово страном девојком наврле на уста речи, крв у срце и слепе очи? Зашто се тако поуздавао у њу и веровао јој, откуда је био на чисто, да га разуме?

Погодио је можда братску душу и осећање у њеним злаћаним очима, које су биле озбиљно упрте у његово обличје.

— Не граде трутови, него пчеле — одговори она. — Који тако мисле и осећају, као ви, не даду да пропадне, што је добро. Не бојте се, господине — додаде — обранићемо овај храст и оне, што он представља.

Осмехну се на њега с поуздањем. Исправио се, подигао главу изазивајући.

— Обранићемо! — понови с нагласком. — Док је мене жива, мога Девајтиса не обори секира. Хвала вам још једном.

Сада јој сам први пружи руку

— Идите, господине, суду и полицији, ја ћу остати овде на стражи. Ваш храст ће бити без опасности. Нећу дати, да га ико дирне.

— За час ћу вам послати помоћ, а и од мене ће, из засеока, одмах неко доћи. Мој кум ће ме тражити. Ви ћете бити тако добри и разјаснити му, куда сам отишао.

За часак га није било на пропланку. Псу рече да остане, те се верни Маргас смота код ногу Иренкиних и чуваше.

Иренка седе на камен и неколико часака остаде замишљена, гледајући у даљину, где јој га скрише очима хумци и густа купина; после ђипи и приступи Чивутину, који је лежао на земљи.

Полако се буђаше из несвести и престрашености. Стаде јечати и стењати.

— Да сам се задоцнила за часак — помисли с нехотичном језом — где би ми ти био сутра, јуначе? Бог је добар!

Међу тим се у дубрави догађаху необичне ствари. Чујаху се негде далеко ударци секира и дозивања, после се разлегну врева и комешање. Људски се гласови мешаху с лајањем паса и коњским топотом, преко пропланка промаче неколико сплашених веверица, птице цвркутаху на узбуну.

Иренка се осврну с интересовањем. Да ли су то били напасници или помоћ?

На једном се из честе појавише букачи. Био је то Римко Рагис са својом четвороножном војском, за њима пешке и на коњу омладина из засеока. Кад виде пошвићску властелинку, старац се упрепасти, пратња диже вику; кад виде, где лежи Чивутин. Нагрнуше к њему.

— То је главом коловођа, баш онај, што је купио! Ао, лупеж! Смлатило га нешто. Видите!

Оно „нешто“ прошапуташе тајанствено, узмичући плашљиво.

Римко захрама на ону страну.

— Да, умро је! Говорите којешта! Жив је и живеће на пропаст свакога поштенога човека. Ако га је што и пригњавило, и право му је. Хо, хо, хо!

Испод ока погледа на Иренку. Разумеде, чији су прсти били умешани, и да то треба да остане у тајности. Бојао се њена сведочанства, испитивао погледом.

— Момци — повиче — сада на посао! Разделите се на две чете, па трчите што брже тим дрвосечама, што их растерасмо. Сачувај Боже, да им чините насиља. Седите близу и само пазите. Ако узму у руке секире, ви најучтивије устаните, па секире из руку. Ништа више. Разумете ли?

— Разумемо — повикаше у глас момци и, свикли слушати врача, разбегоше се на све стране.

Рагис чекаше само то. Брзо приђе Иренци, зажмига очима, снизи глас и запита шапатом:

— Је ли ту био Марко?

— Био је — одговори она.

— А видесте ли ви то? — неприметно показа на Чивутина.

— Видела сам — климну главом.

Богаљ склопи руке као за молитву.

— Не говорите никоме, госпођице! — мољаше он топло. — Моме дечку читавога живота чине криво, крвав му је живот од колевке. Као дивљач, кад је пси нападну, брани се и отима. Није то учинио од зла, него од очајања. Најмања зверка своје брани, а њему хоће да отму и црно испод ноката. Суд не пита за душу, него суди по делима. Не сведочите против њега!

На тај говор, који је једва по нешто разумела, била је готово увређена!

Отресе живо главом и, тражећи часком израза, одговори:

— Господин Чертван је отишао по полицију, а ја пазим овде. Спасите Чивутина.

Старац се разведри, нестаде бриге са суморна лица, с признањем и поносом погледа јој у очи.

— У вама борави племенитост. И разум! Хо, хо, хо! Мудра глава. Та да. Треба га спасти.

После кратка напора пробуди се Чивутин, седе на земљу и стаде зверати око себе.

— А шта вас спопадоше грчеви? — запита безазлено Рагис.

— Ајао и помагај! Шта то би? Где је тај разбојник? Убише ме! Помагај! Ја ћу предати суду! Мени је пукла глава, мени је срце отпало! Ја сам убијен! Ја мртав! Јао! Јао!

— Да нисте тражили гнезда, па пали с храста и угрували се?

— Шта гнезда? Шта пао? Ја сам купио шуму! Мене су убили! Ја ћу на суд!

— Кога, јер кад ми дођосмо, не застадосмо ни живе душе?

— Шта душа? Шта дошли? Ја сам огледао тај стари храст. Неко ме спопаде и уби! Мени глава пуца, прса ме боле! Ја сам убијен!

— Биће, да сте били пијани, кад сте дошли у шуму, а неки пијан вас и напао. Није требало дирати у стари храст, у његову стаблу седи нечастиви, зато га нико не дира, јер чим је пукотина на кори, излази зао дух и гњави. Ви сте кљуцали, док није изишао.

Чивутин разрогачи очи. Омери богаља и девојку.

То нису могли бити његови напасници.

Сети се раденика, сети се, да му је продавалац заповедио нека се жури и, стењући, устаде на ноге.

— Ох! — јечаше. — Поједоше ми здравље! Ох! ох!

Погурен, храмајући, стаде се вући у шуму, за њим Рагис попрети руком.

— Иди, иди! — прогунђа. — Хвали Бога, што је душа у теби.

Остадоше тада на пропланку то двоје верних прогањаноме. Иренка би радо проћеретала са старцем, али не понесе уза се књиге. Преостаде јој да само слуша и одобрава.

Рагис није био везана врећа као Марко. Уста му се никада нису затварала. Умео је говорити с јежем и ждралом, с господином и сељаком! Није разбијао главе, да ли га разумеју и слушају.

И тако се одмах успужа на камен и прегледа повреде на храсту.

— Неће му бити ништа — пресуди од ока — преживеће још сто колена! Жилава старчина! Хо, хо! Такве ране нису ништа! Зацелиће и без бедреника госпођице Анете.

Сиђе на земљу, опази Маргаса.

— Зар си и ти ту, хуљо? Изневерио си господара, чуваш женске? Добро, добро! А не знаш, где је Белка? Јамачно ју је Марко гадно заморио, а можда од наглости натерао да плива преко Дубисе! Јадна Белка! Тај Витолд још дериште, а данас тера старе људе, да не могу ни дахнути. Знаће за госу, кад се Марко врати с полицијом! Чудо! Откуда такав коров у породици? Пхи! Мазили га, гладили, јер је леп! Тако су и отхранили велику радост! Ој, да га је туђи, док чујеш душе у њему!

Седе не далеко од Иренке и запали лулу, неколико пута зирну на њу са стране и најпосле запита:

— Можда вама шкоди дуван?

— Не, не! — опре се с пријатним осмехом.

— Онда хвала! Лулица ми је, као војнику, била често и јело и пиће, а после је заменила забаве и друштво и родбину! И Марка сам тако научио: не скитај се, синко, по селима и прелима, него кад имаш кад, запали лулу, па гледај у дим.

Иренка се весело насмеја. Били су то чудновати савети младоме момку, али очевидно врло успешни. Марко није пред њом никада пушио, али га је неколико пута затекла, како седи погурен и прати облачак дима. Шта је он видео у њему? Шта му је замењивало разговор и забаву?

И Рагис се стаде смејати, јер пређе и на њега њена веселост.

— Нема горе, госпођице, од празна разговора и вечерњега скитања! Шта се помогао, што је трчкарао Војнатовима. Срце је завалио у блато и мислио је, да ће ветар мрежом ухватити. Није ме послушао, па је пожалио. Не би ли било боље, да је попушио са мном, код куће, лулу дувана?

— Шта је то: Војнатови? — запита она.

— То се ујак његов зове тако. Дели нас само плот. Имао је поћерку, онако, младу и лепушкасту. Мора да су му подметнули какво биље, јер није било вредно задавати себи толико муке. Замиловао: женити се, па женити! Аха, таман; ухвати ветар мрежом! Хо!

— Оженио се? — запита с очевидним интересом.

Рагис се насмеја победоносно.

— Хо, хо! А видесте ли ветар у мрежи? Тако ни то неће нико видети! Удала се одмах по Божићу. Момак оронуо од тешка јада, а мени било милије, него Бог зна шта. Боље и јад, него такво весеље! Разуме се, да ћемо му спремити сватове, али друкчије.

— А какве? — питаше она радознало, али сада сасвим озбиљно.

— За коју годину, кад му нарасте перје! — настави слободно, као да говори кумчету, или госпођици Анети. — Скинуће с врата послове, исплатити земљу и уредити, засновати своје огњиште. Онда ћемо у просидбу! Стари Рамвид има јединицу, као срну, вредну, као пчела; у Олехновичевих су две ћерке; у Јургишке он често свраћа: госпођица је добра и богобојажљива. Богате он неће, сам ми је некада говорио, па ћемо узети сироту, али поштену и добру. Хо, хо! Само да се опростити беде и тога напасника Витолда.

Заћута часком; у диму од луле гледао је јамачно те замишљене сватове.

Иренка оборила главу и грискаше белим зубима влат од траве.

Неко време било јој је лице суморно, али одмах затим прелете преко нежних црта, у пола пркошљив, у пола благ осмех.

Погледа на Рагиса чисто ђаволасто и устаде.

Сунце је већ високо одскочило. Из лепа јутра изроди се облачан дан. Ветар је духао јако од Дубисе, хучећи као да буди буру. Марка још никако.

— Можда вам што треба? — запита старац и сам устајући. — Ето кише за час, а некако се спрема и за буру. Добро, те јуче покупих сено! Журите се ви кући пре пљуска.

Она одмахну главом. Обилазила је полако пропланак, а за њом се гегао Рагис, ћеретајући с дрвећем, с облацима и својим псима...

— Шта је то? — запита она на једном, застајући на неком месту.

Под ногама јој била нека јама, као од засута бунара, бујно обрасла травом.

— То су подруми — објасни он — подземни ходници од замка. Веле, да их је пуно под читавом шумом. Али сада су сасвим засути! Има неколико таквих јама. Доле су дубоки ходници и пружају се чак до реке.

— Јесте ли силазили онамо?

— Зар ми је немио живот? И на што? На благо се не лакомим, а нико га онде веће ни наћи. Слазио је обешењак Марко, кад је био дете. Хтео сам га тући за ту лудост. Није нашао ни злата, ни вина, о коме бенетају, само по негде људску лубању и зарђалу секиру. Једва се жив ископа оданде, тако је загушљиво, и више није одлазио. Од наших се не би нико усудио завирити онамо, осим њега. Не надгледајте се, госпођице! Пхи! Још ће излетети слепи миш, а и земља се може одронити...

У ваздуху је било све немирније. У даљини хучала је грмљавина.

На једаред Рагисови пси ударише у лавеж и насрнуше напред на чудновату прилику, која се појави у чести. Био је то Мервиц у кабаници од гуме и под капом од воштана платна, носећи у руци штит од кише, шал и неки бео завежљај.

Кад спази Иренку, стаде махати рукама.

— Одакле се ти створи? Сетио си се, где сам? — повиче она.

— Чертван ми рече — одговори он задухан. — Узе коње и одјури као луд! Ни мало не разумем, шта се ту збива?

— Продадоше му незаконито шуму! Чивутин крчи!

— Линчовати га! — одсече он одлучно.

— Овде се још није дотерало до тога америчанскога суда. Шта ти носиш?

— Огртач за тебе и јело.

Седоше под храст. Рагис гледаше из далека. У колико осећаше симпатије према ваљаној девојци, у толико не могаше трпети мршавога Американца.

— Страшило у конопљи! — мрмљаше у себи.

Иренка отвори бели завежљај. Указа се боца с вином, комад пастете и посластице. Бејаше то јело Клерку по ћуди.

Она се живо маши боце и чаше, прискочи старцу, наточи чашу и пружи му је са срдачним погледом.

Он је искапи, отрај бркове, па се чисто облизиваше.

— Орвидов столетни самоток. То је пиће! Хвала, госпођице! Чисто ми мање сева по костима! Охо, хо!

Позвала га је пријатним покретом за постављени сто на камену.

Седоше у троје. Јеђаху брзо, јер киша стаде ромињати.

— Покиснућете, госпођице! — бацио се у бригу старац — а Мервиц додаде:

— Иди кући, Иро! Ако желиш, ја ћу те овде заменити, ако и не знам, зашто ту седимо.

— Ради промене, my dear! — одговори са смехом, не обзирући се на буру. Нахрани пастетом Маргаса, уви се у шал, па мирно посматраше пљусак.

— Где је тај Марко зачамао? — гунђао је Рагис.

Киша је падала као из кабла. Громови су пуцали све чешће, вихар савијао врхове од храстова. Склонише се сви под окриље грана Девајтисових, облаци се сабили у црну превлаку. Сваки час их раздираше муња.

— Прокиснућеш, Иро! — викаше Мервиц, узалуд се старајући да одржи на ветру штит од кише.

— Већ сам прокисла — умириваше га она весело. — Погледај, како је то величанствен видик!...

— Ја волим мир више свега — тужио се Мервиц.

— Да хоће бар да убије Чивутина! — тешкао се Рагис после свакога грома. — Где је само тај Марко?

Марко је стигао до мете. Пошвићски коњ донесе га до варошице. Новац брзо створи потребну помоћ. Враћао се на поштанским колима са полициским службеницима. Представници реда и мира, мало покисли, окрепише се у јургишкој крчми и, сасвим прожмани важношћу своје улоге, стигоше на место. Онде, на крају шуме лежаше десет посечених дрвета, сеђаше

гомила дрвосеча, подаље момчадија из засеока — у среди Чивутин, закупник, чупајући косу, кунући и соколећи своје раднике.

Виде, да је зло прошао с послом. Беснео је...

Бура је већ прешла. Над шумом се дигла друга, међу људима.

Службеници ударише забрану на шуму — по исказу Маркову. Продавалац није био једини власник, није имао права да располаже заједничком имовином.

Саставише записник, забранише даљу сечу, растераше раднике.

На бојном је пољу остао Чивутин, Марко и полиција, која је довршивала извештај.

— Али, шта ће то да буде? — запита трговац осорљиво и пркошљиво. — Ту је било насиља, мене су истукли, ја ћу тужити суду! Ја сам дао новце, вратите ми новце!

— Ја нисам примио — одговори Марко.

— Ну, примио је ваш брат! Шта сте ви смислили? То је насиље, отимачина, пустоловина!

Службеници довршише свој посао. Полугласно се, на страни, споразумеше с Чертваном и одоше звиждучући, очевидно весели, што су извршили дужност. Марко захвали шљахти на обрани, запита за Рагиса и окрете пропланку. Чивутин је ишао за њим.

— Ја не поклањам својих новаца! Или шуму, или враћајте главницу. Ја вам кажем: враћајте! Прочитајте уговор: платио сам десет тисућа у готову. Ја их нећу поклонити.

Марко је ћутао као стена. Можда није ни слушао.

— Ну, господине, на што распра? Ја ћу вам доплатити још десет! Дајте ми шуму; више плаћам, него што вреди! На што парница и покор? — искушавао га је рђов, мењајући тон. Пре је био дрзак, сада покоран.

Опет наста тајац. Чивутин је дисао, као у тешкој борби. Покуша најзгоднији начин.

— Господине, у мене има меница вашега брата на петнаест тисућа; ја ћу вам све предати за ту шуму. Златом плаћам. Пристаните.

Кроз грање сијаше сунце из пропланка. Марко се загледа онамо и убрза кораке. Чивутин да побесни. Кожа му поцрнела, очи се светљаху злокобним изразом — препречи му пут.

— Не пристајете? — изрече осорљиво. — Биће парница! Ну, од воље вам, али се узмите у памет, да не пожалите! Ја више не молим!

— С пута, змијо! — промрмља он. — Севај, уједај, гризи, али шуме нећеш добити ни за милионе. Она је била моја, моја је, и биће моја! Запамти!

— Ну, запамтићу! — одговори Чивутин, остајући као укопан.

На пропланку већ угледаше Марка где се враћа. Устадоше сви троје и у овај мах Иренка прва приступи к њему.

— Ну? — повиче она. — Где је полиција?

— Већ је отишла. А зар сте ви овде претурили буру? Је ли то било вредно? Прокиснути, прозепсти, а зашто? — рече тихо.

— Нисам горе прокисла од вас, а зашто? Ето, тако ми се хтело. Сад више не секу?

— Не, све је мирно. Ох, ту је кум и господин Мервиц!

— Чували смо заједно ваше дрво. Шта ћете сад?

— Одмах идем у Ковно.

Рагис се примицао и викао још из далека:

— Где је Белка?

Марко одмахну руком.

— Не бринте се за њу — рече туробно. — Пала ми је ноћас преко Љејке.

— Зар јој дође главе? Ах, штета! А ждребе?

— Не знам, шта је било с њим. Можда је пало и оно.

— Јеси ли полудео? За једну ноћ нам пропаде сва наша сиротиња, а тебе ни бриге?

— Нема се кад. Треба спасавати веће. Идем у Ковно.

Старац поцрвене од туге и зала на ту равнодушност, пљуну, зовну псе и оде без с Богом и без опроштаја. Отишао је да тражи кобилу и ждребе;

није ни питао за шумску парницу. Жао му је било омиљене Белке и малога мазунца, који би зар био паметан, као човек.

Дуго је тражио по пустари. У кућу није ни завирио, и ако је био промочен до костију; лутао је псујући и уздишући. Најпосле нањушкаше пси траг и одведоше га на место.

Белка је лежала мртва, скоцана, сва уваљана блатом од речице, с усиреном крвљу у ноздрвама. Седло је лежало крај ње, а над њом, обешене главе, повијајући се од глади и зиме, стајало је јадно ждребе, гуркало је и хрзало промукло. У наоколо, још из далека кружали су црни гавранови и певали дању честитој кобили. Безобразније вране падале су ниже и загледале јој у стаклене очи. Негде у чести јамачно вребале су лисице и курјаци.

Рагис се наслони на штап и прохтело му се да заплаче, после из жалости пређе у злост:

— Гром вас спалио, разбојници и лупежи! Као ти гаврани летите на кривду, отимате зној, снагу, здравље, крвави новчић! Јадна старка, заслужила си бољи крај! Не дам те вуцима ни гавранима, закопаћу те дубоко! Боља си била од многих људи. Сад већ нећеш више устати, нећеш чути! Али, ходи ти са мном, сирото! Неће те нахранити мајка, ни огрејати. Ну ја не дам да пропаднеш. Ходи у пусту стају, не плачи!

Повуче ждребе за собом, а оно је јадно ишло послушно, јадајући се жалосно.

Гаврани су гакали све јаче, спуштали се ниже и ниже на гозбу.

Над пустаром завлада ноћ и мртва тишина. Жалбу малена ждребета однесе ветар и даљина...

IX.

Касно у вече поштанско звонце звецкаше једнолично на пустом друму.

Примицаше се к реци на јургишку скелу и најзад умуче. Путник устави кочијаша, плати му и отпрати га.

Ну место да пређе преко реке, скрене на страну и побочним путем окрене према Пошвићу. Пун месец исплинуо на ведро небо и радознало му загледао у лице. Путник, као да се стиди светлости, натукао на очи капу и скривао се у сену дрвета и грмља, што но окружаваху путању. На сваки шушањ напрегну неповерљиво уши; ишао је као злочинац. Што је био ближе двору, корак му је постајао све живљи, сваки покрет пажљивији; неколико пута застаде и као да ће се вратити, али ипак је, после кратка размишљања, похитао даље. Биће да је јача била од умовања она жеља, која га је вукла на ту страну — не кући — у глуху ноћ.

Код баштенске ограде задржа се опет. Сен од дрвета заклањала га је сасвим. Скиде капу и убриса зној с чела. У чај час месец умири своју радозналост, јер завири у мутне очи Марка Чертвана и поглади сребрном светлошћу тамне му и оштре црте.

Шта је тражио он ту, у том мрском му Пошвићу? Није имао потребе свраћати амо, као некада: имао је своју баштину, био је слободан.

Да га је срео Лука Граљ с тим изразом немира и жудње, могао би поновити, што је он њему говорио на његова јадања: „Имаш што си желео!“ Али Луке није било, а боле и патње тихога Жмуђанина виђаше само ноћ, ћутљива као и он, и слушаше ваља да велики Бог у тихој молитви за избављење.

Судбина је човечја неумитна и осветљива. Казнила је Марка баш тим Пошвићем, где се он тако често јадао, откуда се тако отимао. Скренуло га онамо сада не морање и не сила, него нека горка, неодољива жеља. Судбина се титрала с опирањем, с поносом и с тврдокорношћу; прогањала га као мора дан и ноћ, гањала занемогла да се врати на место некадањега изгнања.

„Као покору примио си очинску баштину и тужио си се до небеса. Сад иди сам, јер без те покоре не можеш живети.“

Стојећи код ограде слушао је непрестано то, те то. Та му мисао распалила врућицом хладне очи, проткала грчем непрестане борбе уста и чело. Трпео је као проклетник, из дана у дан губећи некадашње жеље, смерове, занемарујући дужности.

Данас, враћајући се из Ковна, на миљу од куће, где није био недељу дана, није могао савладати искушења. Пошао је, не имајући на уму, да га преко реке чека рад и толики заостали послови. Он, који се никога није бојао, ни стидео, скривао се као злочинац; он, који је благосиљао небо, кад му се последњи пут отвори пошвићска капија, враћао се ноћу, преко ограде.

Ужасна освета судбине.

Опет се узбунише у њему остаци поноса и силне воље — узалуд!

Не осврћући се ни на што, прескочи летве, нађе се у парку.

Доге, чувши шушањ, полетеше онамо; стражар негде звижну, журећи им се у помоћ. Шта ће бити, кад га види у то доба? Крв му обли слепе очи жаром стида и поништености, уза све то ишао је двору, кријући се у најбујнију честу.

Срећом га пси познаше и, поздравивши га, одоше; стражар, бојећи се можда црне честе, окрете и сам на противну страну.

Одахну.

Најпосле он није ишао да краде и да учини коме зло; чега се бојао и стидео?...

У кући је било већ мрачно. Светлело се само горе у стану Мервицову и доле у спаваћој соби.

Прозор је био отворен, летни ветар раскрили завесу, под прозором стајала је рашљаста липа.

Могло се лако завирити у собу. Али Марко није ишао, да коме зло учини и да краде. Стаде из далека, скрсти руке на прсима, главу наслони на дрво и гледаше у ту светлост, тешко предишући. Судбина га је завела, куд је хтела, и бацила га на муке и горчину. А мораде то бити тешка мука, јер је био блед као крпа; а и горчина мораде бити страшна, јер се чисто превијао и затварао очи, а усне му мицаху речи, за које људи никада неће дознати.

Тамна, вита сенка промаче спрам светлости. Иренка Орвидова свлачила се, не водећи бриге о том прозору и о својој удој самохраности.

Он је стајао непрестано и гледао. Ништа више није тражио, него да остане ту са својим болом и милином. Та се два осећања сплела у једно; није знао у коме је била гора несрећа и јад.

На једаред се угаси светлост. Трже се, расплете руке, обори главу и потеже натраг. Руже су ту лепше мирисале, месец је јасније светлео, не хтеде му се одлазити. Тек се освести на Дубиси, јер ту му искрсну мисао, да треба заметнути траг томе забражђивању. Требало је то прикрити. Узе тада најгори чамац, комад даске место весла и тихо отплови. Река је утирала сваки знак, заглушивала шум од чамца. На другој обали искочи, отисну чамац водом, па се изгуби одадне.

Кад се сасвим освестио, стаде трчати скоком, измишљајући причу на питање Рагисово, откуда долази пешке у то доба? Одмакао је неколико врста од пута, којим се иђаше на скелу, и сада, на том

легалном месту, успори кораке. Ту га је могао затећи, ко хоће.

Али било је глухо доба и нико се није мицао. Други петли певали су у Сандвиљама, кад је зашао у улицу. Немарно прелеташе погледом по кућама: бејаху мрачне, само у кући Луке Граља кроз окна се црвенела ватра на огњишту.

Није то Марка задивило. Жалосник се можда и сам ноћу вратио из риболова.

Хтеде ући и запитати за успех, али га задржа то, што је Марта онде. Видеће се сутра. Није пред главу.

У истини, од неко доба Марко је омаловажавао на тај начин сваки посао. Није се веселио успеху, нити га је пекао неуспех.

Ишао је даље. Чудновато, и ако је била ноћ, заселак је био сав у диму. Откуда тај задах? Осврте се. Свуда тишина и мир.

А! Можда пастири негде подстичу ватру мокрим грањем; отуда се диже дим.

У то му нешто допаде пред ноге. Био је то Маргас. Марко се саже, да поглади пса, и опази пренеражен, да је пас опаљен, без длаке, с неколико ужасних рана.

— Шта то би, Маргасе? — повиче.

Пас зацика жалосно и потрча напред, осврћући се за господарем. Још која десетина корака и разабра све, ране свога пса и задах од дима. Нису они љути праменови долазили из поља, него оданде, куда се он жури на ноћиште. Погледа и стаде, а Маргас му завири у очи, зави неколико пута. После се више нико не јави.

Као црна, широка рана простираше се пред Марком његово имање. Место зграда, куће, баште, плотова — гомила задимљена згаришта и пустош!

Димњак од куће стрчао је као утвора, костури опаљених дрвета одбијаху се у јасној ноћи, из незграпних рушевина ветар је дизао дим и загушљиви задах од паљевине. Не остаде ништа: ни угљена, ни коца, ни знака, на коме би се могло око задржати.

Четврт, по сахата, стајао је господар тога згаришта и гледао. Протрља руком очи, мишљаше, да му се причиња, да снева, да га гуши мора. Не; био је при себи и, што је било пред његовим очима, не губи се, него остаје, и у блеску ватре и у обличју сунца. Очајање, као чавао, тискаше му се полако у мозак. Клецаху му уморне ноге. Спусти се тешко на камен, који опет, као лане, замењиваше плот, ухвати се рукама за главу и јаукну:

— Боже, Боже! Шта сам ти скривио?

Маргас, као да је разумевао бол, приђе к њему и, скомичући, лизао му руке. Марко подиже очи, устаде:

— А где су моји, Маргасе? — запита. — Та ваља да су живи?

Пас, место одговора, окрете у заселак. Водио је господара. Идући за њим дође Марко до Граљеве куће и сада без предомишљања отвори врата. Кад шкрипнуше врата, у кући се усходаше, неко изиде пред њега.

— Ко је? — запита тихо Рагисов глас, за чудо промењен.

— Ја — одговори већ по своме, мирно.

— Откуда идеш?

— Са згаришта. Јесте ли сви здрави?

— Нисмо синко, Граљ умире — шапну старац кроз сузе.

— Умире? Шта му је?

— Спасавао је кућу, пао под греду и убио се. Трећи дан, како се растаје с душом, попа мало час оде. Ходи!

Уђоше. У собици, под иконом, лежао је тужни човек, сав у ранама, не би га познао. Над њим, окупана у сузама, седела је Марта с госпођицом Анетом, даље неколико другова из засеока.

За дивно чудо! Лука се тужио и јадао целога века; сад у очи смрти, мимо све муке, лежао је тих и смешкао се.

Марта је клечала крај постеље, руку му подметнула под главу, јецање јој раздирало груди. А он

се смешкао уза све ране и муке смртне, као да га сада тек ништа не боли и не растужује.

Госпођица Анета, погурена и изнурена, није тражила сада спаса у травама и мастима, а Граљ није искао ништа: ни лека, ни воде; гледао је у Мартино лице с необичном јасношћу у очима и смешкао се благо и нежно. Кад угледа Марка, маче руком: позиваше га к себи.

Див се саже над њим.

— Ниси имао милосрђа према себи, Луко — рече узрујан.

Самртник отресе главом.

— Не, не — успротиви се — Бог је тако хтео. Твоје сам новце предао куму. Хвала ти на свему, што си ми учинио. Ја сам весео, ох, весео!

Опет сврати очи на Марту, и додаде тише, као сам себи:

— Да знаш, како ми је добро, како добро... добро!

Склопише се веђе. Осмех остаде и за навек се следи на уснама.

Рагис очита молитву, уздахну и изазва Марка на двориште.

— Чивутин је у затвору — рече — ухвати га Гренис са твојим псом!

— Кад је то било?

— Пожар? У четвртак, други дан после онога догађаја у шуми. Ја сам био на Жвирбљама, госпођица Анета на парохији, одвезла је опрано бело црквено рубље, Гренис је здевао сено иза баште и — као што се показало — заспао. Маргаса сам оставио на стражи у стану, а ја одох на посао. На једном покуља дим, после букну пламен. Полетисмо сви, сељани за мном: судњи дан! За длаку не захвати Војнатову кућу, али ветар је терао у поље, одбранили смо. Граљ се баш враћао од језера; као муха без главе залети се у ватру, избаци сандук госпођице Анете и икону, после га притискоше греде; извукосмо га угушена! Једва се пробудио и, ето, узаман!

Оборише тужно главе.

— Је ли изгорела и стока? — запита Марко.

— Само телад; волови и коњи су били на паши, а ждребе је својом руком избавила пошвићска госпођица с Јулком.

— Зар је била госпођица Орвидова? — промуца Марко.

— Било је све живо: чак и Ханка, и ако јој је мати бранила, и Савгард са дружином, и слуге из Скомоната. Имали су коме спасавати, а вода је педаљ места: али шта ћеш, кад је злочинац потпалио на четири места, а шта је ту: слама и смолно дрво! Четири сахата и оде све у дим!

Марко зину, замуца и заћута.

Из куће изиде госпођица Анета и приђе к њима.

— Оставила сам ону јадницу, да те поздравим, мило моје дете! — рече, грлећи оборену главу младићеву. — Не клони духом! Горе је ономе, што је запалио. Неће га минути суд људски ни Божји, а ти ћеш опет саградити! Кога Бог милује, онога и кара. Видећеш, брзо ће бити крај твојим бригама и патњи! Само треба издржати у ћутању и у миру. А хвала Богу, што ниси изгубио никога милога, као она тамо жена.

— Ја, тетка, нисам презирао ничије љубави, као она! Право је што плаче, али само се сувише касно сетила! Граљ је срећан, отишао је као на славу! Горе је живети!

Склопила је руке као на молитву.

— Чедо моје мило, јадно дете моје! Поднеси још само ту невољу, издржи још само ту невољу, издржи још само у овај мах! То је сада последње Божје искушење! На скоро ћеш отпочинути.

— Дај, Боже, као Граљ! — промрмља туробно.

— Ћути, дете, не ропћи! — примети Рагис. — Зар смо један удар преживели и издржали ја и твој отац! Причекај до сутра, буди при себи!

— Ја сам миран, само већ видим, да нећу доћи ни до чега. Чекаћу до сутра, па идем за послом. Тетка вели, да је то последња брига и јад? Ој не! Слушао сам у Ковну, да ме је Витолд позвао на гра-

ђански суд. Дали су ми и позивницу. За недељу дана треба да сам на парохији. Мати је покупила све саму своју родбину; знам, како ће пресудити!

Старији умукоше збуњени, тек за час се јави Рагис:

— Можеш не ићи...

— Шта ми вреди? Данас кућу, сутра ће запалити Жвирбље, прексутра Ејнике, после јургишке млинове! Треба докрајчити! Било овако, или онако, ода свуда пропаст.

Махну руком и седе на клупу.

— Чивутин ће на робију! — рече Римко.

— Шта сам се тиме помогао? Ја већ имам овде ту робију! — прогунђа показујући на прса.

Госпођица Анета седе крај њега.

— Ниси сам на свету, Марко! Кад је горело, гледала сам мирно, али ме сузе облише, кад опазих, да у несрећи имаш пријатеља... Има добрих људи, ој има! Не би ни сам тако спасавао, као сељаци из Скомоната и Пошвића, и не би толико плакао, као стари Довгирд и честита Ханка... А госпођица из Пошвића...

— То је делија девојка — прекиде Рагис — на коњу је долетела с оним особењаком.

— Није особењак, драги, није особењак — прекиде госпођица Анета. — А ко је скинуо с прозора кавез с птицама? Ханка рече: највећма ме срце боли за оним певачицама у ропству. Скочи млади Довнар, не издржа јаре; скочи Вавер Ејнацки, врати се опрљен; а тај туђинац оде полако, опали косу, опече руке, али донесе кавез. Птице су још биле живе...

— Оне једине остадоше! Нема Игјелка ни Живе, Журе ни Робака: спавали су у соби! И фрула изгоре; нећу више посвирати, јер немам ни коме!

Марко опет хтеде нешто рећи и угризе се за усне.

— Ој много има, много добрих људи на земљи — заклима главом старица — лакше је трпети, кад човек помисли на њих! Сутра дан нам донесоше каше и сланине, ко је шта имао. Нећемо бити гладни годину дана.

— А најмилији дар Божји били су баш ти људи, јер с њима даде Бог велику неку утеху и стрпљење — додаде стари — само није било кад мислити на то, јер смо спасавали тога јадника. Седела је над њим црна Јулка, два ранара, попа, госпођица Анета... Не помогоше! Ето ћемо га сада и сахранити! Реци што год, Марко, зар си онемео?

— А зар сам када што говорио? — промрмља Чертван.

— И твој покојни отац био је исти такав. Није говорио, а читавога је века мирно радио. Дао ти је своју нарав. Нећеш ти сустати у труду, као ни он, и узвисићеш се над свим тим! Ој, знам ја тебе, знам, драго моје дете! — шапну умиљато госпођица Анета устајући.

Још једном загрли Маркову главу и притисну је на своје поштене груди, после отре очи и рече:

— Ћутимо о својој невољи, јер је мања од те у тој кући. Идите, господине, с Марком, обуците тога јадника у свечано одело, а ја ћу му у ходнику наместити постељу; можда ће ми помоћи.

Мигом изазва омладину из собе. Изнесоше дрвени кревет, покрише га ћилимом, један скочи по свећу, други по даске за сандук.

Марта је лежала занемогла на земљи, јаучући глухо. Тако им прође та ноћ.

Први зраци сунчани пробише у ходник Граљев и тихо обузеше светлошћу катафалк. Одевен светачно, просто, испружен, млад лежао је и смешкао се непрестано. Опаљено му лице полепша се тим изразом, у скрштеним рукама држао је дрвени крстић, а из далека, по роси дозиваху га звона црквена, она иста, што су му звонила на крштењу и сватовима, стари познаници, а на малену гробљу чекао га гроб у жутом песку и боров крстић! А он се смешкао.

Пред прагом су Марко и Довнар стругали беле даске за вечиту кућу, Рагис је на готовом већ поклопцу изрезивао незграпна писмена, госпођица Анета је шила узглавље од струготина за ту постељу. Марта је нарицала без престанка.

На глас звона скупише се суседи. С поштовањем, гологлави, долазили су му у походе. Тога дана био је он најстарији о засеоку. Дочекао је час, да је плакала жена за њим, да су га жалили знанци, хвалили најравнодушнији, а Чертван је сам радио за њега, као радник. Није чудо што се тако благо смешкао!

Људи, излазећи, опкољаваху Марка, радознали, је ли се ишта променио, али он и не дизаше очију од свога тужнога посла и једва одговараше на пријатне речи. Можда, по свом обичају, није слушао, забављен чим другим? Стругао је даске сагнут, а коса му пала до по лица.

— Зар сте се већ вратили, господине? — забруја му наједаред познати глас.

Застаде. Јулки Нерпалисовој пружи утрођену руку.

— Хвала вам на избављању! — рече.

— Није много помогло. Жао ми вас је од срца. Ханка је чисто подбухла од плача. Госпођа је Чертванова затворила у кући за казну, што је трчала, као уличник на изложбу! Разуме се, да не говори своје речи. Лепа изложба, да би речи! Гомила развалина од толикога труда, а овде од човека, у најбољим годинама, шака праха! Заиста изложба!

Чисто је поруменела честита девојка, па говораше за час даље:

— Госпођица Орвидова ми рече, да не може заспати. Племенита је то душа! Ако и не плаче, види се, да је јако дирнута вашом несрећом! Па и господин Мервиц се покуњио. Изгубио је у пожару залиске и кожу на рукама. Спасавао је за Ханку чворка и коса!

— А ви сте избавили ждребе! — примети он, не прекидајући посла.

— Нисам сама. Госпођица је Ирена зачула хрзање у стаји. Заборавили су на њега. Отворисмо врата, не хтеде изићи, одосмо тада унутра и силом га извукосмо. После се одмах сурвала зграда. Најбоље се показа онај богињави слуга. Ухватио је Чивутина, како се краде преко баште. Нађоше код њега боцу

нафте, жигица и крпа. Признаде у страху, да му је шумски трговац дао за то десет рубаља. Онда вам, господине, настаде ужасна сцена. Нисам никада видела такве промене у једном часу, као на лицу господина Мервица и онога слуге. Један позеленео и, промуклим гласом, виче: линч, линч! а други се тако разбеснео, да је вукао Чивучина управо у ватру. Искезио зубе, закрвавио очима и, рекао би, бризнуће му крв из сваке оне јамице од богиња! Да не би Ханке, био би преки суд, али она стаде мољакати господина Мервица и викати господина Рагиса! Четири човека једва истргоше жртву из слугиних руку. После не хтеде више ништа радити; седе, па плакаше као киша!

— Зашто тога не задржаше? — примети с горчином, показујући главом на мртваца.

Јулка се пажљиво осврну и спусти глас:

— Ја бих рекла, да је он сам тражио смрт, јер се још могло искочити, кад су почеле праскати греде. Причају, да је он одавно вребао згоду. Ко зна?

— Ко зна? — понови Марко, узимајући у руке тестеру. Примерише даске, стадоше их закуцавати. Чекићи лупаху једнолично, тихо.

— Господин и столар? — примети Јулка.

— У младости сам од жеље научио и добро је, јер је стари обичај, да мртвацу не праве сандука туђинци, него најприснији. Он нема родбине.

— Свој своме боље начини, угодније простре! — примети Довнар.

— А где је жена?

— Плаче — рече лаконично Марко.

Млади шљахтић се опет уплете у разговор.

— За живота је он плакао, а она се смејала, а смрт све окрепе наопачке.

У то се разлегну стропот на улици. Сви погледаше онамо. Из малених кочија, са два лепа коња, искочи Иренка Орвидова сама, без Клерка. Била је у црнини и много блеђа, него обично. Јулка, Рагис и госпођица Анета живо јој полетеше у сретање; једини се Марко не маче и само, кад је пролазила,

поклони се дубоко. Уђоше за њом сви к мртвацу и у тај мах рече Довнар:

— А куда ви то, Чертване, ударате тај чавао. Та тамо су већ два укуцана!

После доста дуге молитве изиђоше сви и окружише Марка. Иренка погледа на сандук и рече:

— Стид вас било, господине Чертване! Онај, што лежи онде, некако је насмејан, весео, куд и камо ведрији од вас!

— Смешка се! — одобраваше главом госпођица Анета. — Право кажете, лепа моја госпођице! Анђеоску је душу његову Бог за покору сместио у кукавно тело, те се непрестано тужила и плакала... А излазећи на слободу од радости га је погладила крилом по образу и ето је од ње остао тако светао траг...

На то описивање Јулка се нехотице насмеши, Довнар отворио широко уста и очи, Рагис слегнуо раменима. Само Марко ничим не показа, да га је дирнуло, а Иренка примети:

— Ја бих волела да видим то у господина Чертвана још пре смрти... Хеј! Ја бих рекла, да ви треба да се веселите и растете после сваке беде...

— Тако ће то и бити! — потврди тетка. — Још ће се он подићи, над свима подићи! Биће силан господин, велик и срећан! Срећа се гради на недаћи!

Све је више света пристизало. Жене стадоше нарицати, по обичају; на дворишту настаде стиска.

— Хајдемо одатле — рече Јулка — сандук је мало не готов. Повешћу господина Марка, за то ме стриц и посла. Можда ће хтети дотле бити код нас у гостима. Што остаде читаво од пожара, све је онамо одвезено. Хајдемо!

Последње чавлове укуцаше у даске; свршише тесачи свој посао и усправише уза зид.

— Хвала госпођице! — рече Марко. — Нема се кад гостовати. Згариште треба очистити, побринути се за дрва, у вече отићи на језеро. Кум нека оде до попе да уговори погреб и да се мало одмори. Мени није ни до одмора, ни до јела! И тетка треба да дахне душом...

— Ја остајем овде, Марко; ако ти нисам потребна, поседећу овде са сиротицом. Толико је ту посла и бриге, а она сама!

— Хајдемо онда на згариште, господине Чертване! — повиче Иренка. — Имамо, хвала Богу, пуне шуме грађе! Брзо ћете ви саградити!

— Чиме? — помисли, идући за њом. — У последње време прогуташе му новце пољски послови, оправка млинова, исплате Казимиру, Ханки, мађеси, парница због шуме. Имао је само неку тричаву свотицу.

Рагис и Јулка иђаху подаље. Осврнула се на њих и, спуштајући глас, рече молећиво:

— Нећете ли се увредити, ако вас нешто замолим? Мени се чини, да је половина ваше нарави састављена од монструална поноса и несавитљивости, а друга половина од страшне тврдокорности, да ћутите и да ништа не износите на видело! Ја знам много о вама и некада ми вас је ужасно жао, а некада се заиста љутим. На што се мучити без разлога, без потребе? Ох, вредно би било вашу душу турити у ватру, а после сковати на други облик, јер та стара је нечовечна у својој тврдокорности!

Он не одговори ништа, блудећи очима по земљи.

— Што ћутите и преда мном? Ја сам вам искрена — од свега срца! Мене нећете обманути својом мирноћом. Ја знам, да иза те мирноће ври у вашој души мука и пакао!

Задрхта му раме. Неповерљиво застаде очима за тренутак на њеним очима и мало затим неразговетно одговори:

— Пакао — не! Мука није, што и проклетство!

Из зеница сипаху злаћане искрице.

— На што се мучити узалуд? Не поможе вам ћутање! Ко хоће да разуме, разумеће! Једно нећете савладати — никада.

Он поцрвене и бони грч му задрхта на лицу, као да је дирнула љуту рану.

— Сачуваће ме од нитковства милостиви Бог и покојни отац на небу! Још нисам поклекнуо ни пред чим, што је грешно!

Обрве јој се грозно намрштише.

— Не разумемо се, господине! Што ја мислим, није ни грех, ни нитковство, и зато ће вас баш сломити, јер је узвишено и добро!

— Нисмо на једнако и свака реч има друкчије лице за вас, друкчије за мене — одазва се он после размишљања.

Рагис и Јулка стигоше их: стајаху на згаришту.

Стари уђе међу рушевине и окрете се Марку:

— Роде с гнездом падоше у пламен; видиш, како старе крстаре над нама? А у том пепелу се испекао мој Игјелко! Ништа не остаде.

Марко ступи неколико корака у напред и чизмом разбаца угљен од куће. На једаред му нешто зазвеча под ногама, саже се и подиже из тога пепела опаљен предмет.

— Остаде ти једини! И читав! — повиче посугласно, дубоко ганут.

Био је то црни витез на лиму. Пламен га није захватио — не дотаче се ни најмање црте. Непромењен — јурио је на свом вранцу с мачем у десници, с штитом о рамену. Јулка поскочи напред.

— Наш витез! — крикну ужагрених очију, погледајући поносито на њега. — Откуда вам он?

— Увек ми је био над постељом, па и остаде! — изговори млади човек, дирнут до дна душе.

— О, тај се пораза не боји!... Очеличен је одавно!... — рече сестра Олехнова с поноситим осмехом.

— Шта је то? — запита радознало Иренка, прилазећи ближе.

— Наш витез! — понови Марко, отирући брижљиво трагове од пепела.

Разумела је. Пружила за њим руку и дуго гледала ћутећи.

— Силан је! — шапну, као у себи.

Рагис приђе, па и сам радосно пљесну рукама.

— Охо, ту је Вајдевут! Ну, онда хвала Богу! Опет смо сви!

— Шта је то Вајдевут? — запита Иренка.

Рагис се наслони на штап и весео, што га неко стран слуша, стаде причати:

— „Био је то велики јунак — први наш јунак! Јунак, ако и јест носио свиту и пасао краве у краљева слуге... А кад змај натера у страх земљу, изишав из мора, краљ посла војводу, али Вајдевут га претече и уби змаја...

„Славу однесе војвода, а он ћуташе и напасаше краве као и пре...

„И дође гори змај, он и тога смаче, а војвода само с мртва скиде главу и славу стече. А Вајдевут ћуташе и не тражаше славе, јер му бејаше стало само до боја и хтеде земљи да учини добро...

„А трећи змај бејаше тако страшан, да краљ обећа ономе ћерку, који га савлада. А Вајдевут крену опет самотећи и ћутећи бораше се до заранка, огрезну у крви и уби змаја. Али, као обично, не оде по награду, него оде својим кравама и служаше у тишини...

„А војвода нађе мртва змаја, одруби му главу и врати се на замак...

„Спремише свадбу, али Вајдевут није пио, није се веселио — заповедише му да греје купатило. А кад је загрејао, седе да завије своје ране, из којих му бризгаше крв, и тако га затече краљева кћи...

„Пита га: ко ти зададе ране? — а он ћуташе; — ко си ти? — а он ни речи, само се загледа у њу и онеми од заноса...

„Јави она онда оцу. Узеше га на испит, а он ћуташе; сле она га стаде опет мољакати — и он признаде...

„Тада пуче глас — војводе се дигоше на то, хтедоше га убити...

„А он онда устаде и рече: „А где су зуби змајски из тих глава, што но их донесосте краљу?“ Не бејаше зуба, јер их је он први ишчупао и спремио...

„Донесоше тада зубе и подиже се Вајдевут као орао и као храст над читавим народом. И даде му краљ ћерку за жену, и учини га сина и војводу, а оне војводе погуби!...“

Умуче Рагис. Иренка га слушаше с великим интересом. Разумеде све... Матерински језик бивао

јој је све јаснији. За приповедања подиже очи на Марка — светљаху јој се од заноса. Славила је победу у нечему, што је он очевидно разумео, јер кад Рагис доврши, ћипи, поцрвене и рече:

— Не довршисте, куме, као што стари завршују: „И рече краљева кћи Вајдевуту: зашто си ћутао; а он јој одговори: јер ја не бејах вредан да ходим у таквој сјајности, ни да сунце узимам за жену, јер ја сам кравар и сиромах!...“

— Ех! Погоди! — наљути се старац. Ти ћеш зар мене учити приче? Није него!... Још никада нисам слушао, да би било у причи, што ко са женом разговара после венчања!

Јулка прсну у смех на ту напомену, Марко се застиде и крв му појури у лице.

— Мати ме тако научи... — промрмља он.

— Може бити, јер је то женско клепетање, које нема смисла ни за потуру!

Јулка погледа на Иренку, после на Чертвана, па опет на Иренку. Нешто је смишљала у својој бистрој, кудравој глави.

— А ја сам баш чула, шта је жена одговорила Вајдевуту! — повиче, смејући се.

— А, залуђујете ме на пакост! — продере се Рагис, одлазећи, али Иренка повиче:

— А шта је то рекла, госпођице Јулијо? Да чујемо!

Јулка се уозбиљи и рече Рагисовим гласом:

— Тада ће рећи краљева кћи: „Ниси кравар, него јунак, и већа је сјајност твога дела и мача, него моје круне!“ Свршила сам.

— Рђаво одговори краљева кћи! — одсече госпођица Орвидова устајући и тресући пркошљиво главом. — Требала је рећи: једнаки смо, јер те љубим, а и ти мене. Ти ми ниси кравар, него муж, а ја нисам краљева кћи, него жена! Будимо срећни!... Зар није тако, господине Чертване?

Марко укопао очи у земљу и дуго ћутао.

Јулка се засмеја и оде Рагису према почађалим кошницама.

— Зар није тако, господине Чертване? — понови госпођица.

— Вајдевут је требао трпети до краја и стискивати зубе! — промрмља он.

— Тада би пропао и погинуо! Најпаметније је: у згодан час ћутати и у згодан час говорити. Зато је он јунак и зато га ви узимате за углед. Молим вас, да не заборављате те приче и да је не мењате по својој машти! Хоћете ли ми поклонити свога црнога праоца? То би ми било, као да имам вашу слику!... Могу ли га понети у Пошвиће?...

— Изволите, госпођице!

— Хвала, Вајдевуте!... — избаци она с осмехом.

Осврнула се по рушевинама и одмах постала озбиљнија.

— Да се вратимо на свој разговор. Нећете ли се увредити, ако вас нешто врло, врло замолим?

— Ако треба што учинити за вас, спреман сам.

— Примите од мене грађу за кућу и зграде. Учините ми ту љубав...

— Хвала, госпођице!...

— Еле пристајете?

— Не, госпођице! Захвалан ћу бити на доброј речи, али ми ништа не треба!...

— Не трпим вас! — повиче с гњевом у гласу и покрету. — Немати ни срца, ни нежности! Мислите ли, да је лако и угодно подносити читаво бреме обвеза, које су се скупиле у мени према вама за четврт века?!...

Окрете се брзо и отиде. Кола је чекаху на улици; хтеде сести, али се нечега сети и стаде.

— Госпођице Јулијо! — повиче. — Имате ли за час кад? Хтела бих вас замолити, да идете са мном ради важна договора.

— На служби и с драге воље! — одговори студенткиња.

Рагис је испрати. Седоше обе.

— До виђења, господине Марко! — опрости се Јулка с Марком, који застаде подаље.

Иренка окренула очи на другу страну, па ни да би речи.

Коњи кренуше. Иза села, код капелице са ликом светога, стајала је гомила сељана, која је бивала све већа; видела се ношња из Скомоната и из Пошвића, смешана у шарен мозаик, као на црквеној слави. Светачно обучени, готово сама остарина, скупљаху се у гомилице и живо се договараху. Читавим путем сретаху задоцнеле на сваком кораку; хитаху под слику, као на скупштину.

— Шта је то? Митинг? — примети Американка.

— Јамачно иду стрицу због парнице за међу — одговори Јулка — то је њихов највиши трибунал! Слушају боље, него сенатске одлуке. О, добар је то народ и још потпуно здрав. Ту неће накаламити социјализма!... И ја сам пореклом одатле. Деда је имао кућу и земљиште у Сандвиљама, и мој брат је сањао да се врати у њу, кад доврши науке. Кад је умро, стриц и отац дадоше земљиште на школу. Остаде кућа и башта. Кад се вратим с дипломом, настанићу се у њој, место брата!... Него ја развезла, а ви имате посла са мном...

— И то важна! Шта ћете с Мервицом? Човек полудео за госпођицом Аном! Већ ми дозлогрдише његова уздисања; то вам је читаво море сентименталности! Како ће се то свршити? Хоће ли најпосле наћи места за онај легендарни прстен и за поштено срце?...

— Прстен, који сте ви одбили, као што нам је искрено приповедао.

— Да могу искресати и најмање осећања према њему, без сумње бих га примила, јер је то човек неокаљана поштења, доброте, интелигенције и рада, ако и јесте на очи неугледан. Али ја нисам хтела остати онде у Америци, сећајући се очина завета, а нисам га ни љубила.

— А Ханка неће с њим у Америку, ако и мислим, да га мало почиње волети...

— Почиње? Хвала Богу! То је већ много!

— Па онда, неће прекидати започетих студија; а најпосле, неће поћи за иноверца! Да господин Мервиц причека три године и промени веру, можда би пристала да прими тај несрећни прстен!

— Доиста, силне сметње! Морам га отправити преко океана и написати писмо његову оцу. То ми је благо препоручио господин Мервиц тако топло, као да је сандук стакла! Лепо се дотерао! Вратиће се осакаћен и изгрухан, али то није моја кривица...

— Јамачно ни Ханкина!...

— Свему су томе криве пчеле госпођице Анете! Сећате ли се?

Обе се засмејаше, кад се сетише смешне сцене.

— Када се ви враћате у Париз? — запита Иренка.

— Прекосутра! За недељу дана почињу предавања.

— Жао ми је вас. Изгубићу једино друштво!

— Одлазите ли, госпођице, у Скомонте?

— Попустила сам Клерку за љубав, а кад вас не буде, неће се ни њему хтети онамо. Не могу онде да будем, јер не трпим дволичности!

— Јесте ли се упознали с Јанишевскима?

— Тужна перспектива. Бака уздише, а унука све туробнија и мршавија. Немате ли друге утехе за ме?

— Ето вам господина Чертвана.

— Сита сам га! Волим да га не видим и да се не једим!

Јулка махну главом зачуђена.

— И ви на њега, као и други! Чудан усуд! Сав свет или га се боји, или га не воли, па га обилази из далека!

— А ви?

— Ја ћу му једина остати верна. Старо је то пријатељство и никада непомућено. То је човек без пеге и слабости.

— Баш зато је несносан. Требало би му неколико пега и бар једна слабост. Био би мало покорнији и приступачнији.

— Јулка се засмеја весело.

— Што се смејете? — запита Иренка.

— Јер из тога цртања закључујем, да ви то питање не претресате објективно, као ја, него субјек-

тивно. Зато се нећемо никада сложити у суду о господину Чертвану.

Иренка мало порумене.

— Право велите! — потврди сасвим искрено. — Најгоре ме то љути, што и он све претреса објективно.

— О, све бих рекла, да се варате. Ја видим на њему велику промену од неко доба. То врло личи на оне слабости, за коју ви приговарате, да је нема. У мене су очи потоњега лекара и ја проричем, да ће му се из те пеге излећи смртна боља и тешка рана на срцу!

— То бих само хтела! — рече весело Ирена.

Кочије стадоше пред пошвићским ходником. На сусрет им изиде Мервиц мрзовољан, грискајући у устима комад цигаре. Кад виде Јулку, потражи још некога очима и уздахну као кит.

— Шта си ми ти радио, Клерче?

— Уловио сам четири рибице! — изговори тужним гласом.

— Ми смо дотле расправљали о твојој судбини. Знаш ли, да госпођице одлазе прекосутра?

— Знам, спремио сам своје ствари.

— Ти? Зашто? Враћаш се у Америку?

— Идем у Париз.

— Јеси ли полудео!

— Иро! Ти си увек брзоплета! — напомену жалосно. — Идем у Париз, најмићу собу у близини, па ћу чекати.

— Волела бих знати шта?

— Да госпођица Чертванова доврши науке.

— Три године? Човече, опамети се! А отац? А фабрике? А родбина?

— Могу ме чекати!

— Али госпођица Чертванова неће с тобом преко мора.

— Онда ћу ја остати овде!

— Али њој се не мили твоја вера!

— Ја ћу је променити! Заклео сам се, да ћу се с њом оженити, па ћу се и оженити!

— Ха, ради, како знаш. Ја ћу писати твоме оцу и опрати руке!

— Знајући, да у Ханке нема одлучности, таква ће јој одлучност јамачно импоновати! — изусти весело Јулка. — Можете бити уверени, да сте нашли своме прстену муштерију!

— Носим га увек у џепу! — уздахну он патетично уз кикот обеју госпођица.

. . . . . .

Међу тим је под сликом на раскршћу расла гомила сељана. Нашло се и жена с неким завежљајима и омладине и деце.

Договорише се и поврвеше листом, али не на парохију, него управо на заселак. На челу кнезови обеју гомила, одборници и старешине, даље, у дугој поворци, прости војници те велике, шарене сељачке војске. Корачали су свечано улицом све до Маркове ограде.

Погорелац с Рагисом и слугом разбацивао је згариште, спремао изгореле остатке и хрпе пепела. Гомила навре у двориште и стаде.

— Помози Бог! — поздравише кнезови, а за њима сви у глас.

— Бог помогао! — одговори Марко, скидајући капу.

Стари сељак, старешина скомонтски, иступи напред и прозбори:

— Дођосмо, млади господине, да вам изјавимо саучешће. Али саучешће, ако и јест срцу мило, не поврати куће, нити нове сазида. Речима не подигосмо згаришта, нити оживесмо стоке... Еле ми се сабрасмо с браћом преко реке и носимо вам своју тугу и своје руке. Нема у нас новаца, да вам у тој невољи помогнемо, али има сила здравих руку. Зато се ви, млади господине наш, не бринте за раднике, ни за припрегу... само се побринте за грађу, а ми ћемо доћи, као и сада, листом, који год има снаге, и саградићемо све што треба...

Марко погледа говорнику у лице, после пређе очима преко гологлавих сељака, и наједаред баци капу о земљу и заплака.

Тврда нарав његова не издржа утицаја тих речи и тога призора.

Сузе му капаху из врелих очију, као роса. Махинално отре их рукавом и с тешком муком промуца:

— Зашто сте ви тако добри према мени, браћо? Чиме сам ја то од вас заслужио?

Сви стадоше нешто викати и доказивати, жене почеше јецати.

Стари говорник заповеди, да се ћути, па ће наставити:

— Они говоре сваки своје. Један о пољу, други о болести, трећи о деци, четврти о помору стоке. У свакој сте кући записани као добротвор ви и оцеви ваши. А ја ћу за све њих одговорити. Живљасте ви с нама, као брат с братом, поштовасте себе и нас, спасавасте нас у болести, и у глади, и у пожару, саветовасте и упућивасте на добро; сад је на нас ред да вам платимо, па ево и дођосмо. Нико не оста код куће, сви су ту. Захваљујемо вам, млади господине, што нас примисте и разуместе.

— Захваљујемо, захваљујемо! — загрми у гомили.

Сада се жене истакоше напред, па стадоше слагати донесене торбе пред Маркове ноге.

Било је ту гљива и лана, каше, масла, јаја, суве рибе, свежа хлеба, свега, што су имале у коморама.

— И ми донесосмо младом господину од свога, — говораху плачући. — А сећате ли се, господине, како сте мога дечка опростили од војничке службе? А сећате ли се мога старца, што сте га из двора возили у Ковно, кад бејаше болестан? А моју ћерку избависте из реке. А када ми зараза потамани стоку, посласте ми јуницу, па је ено и сада. А сећате ли се овога, а сећате ли се онога?

Међу тим млађи људи пошапуташе нешто међу собом и пробише се кроз гомилу жена до Рагиса.

— Господине! — повиче најсмелији. — Ми нити шта донесосмо, нити шта рекосмо! Зато ћемо ми вама одмах нешто учинити. Хеј, момци, збаците свите, па на посао! Што да то ту лежи и очи боде, нека га нестане на путу! Да очистимо место за мајур!

Латише се посла као један. Раскидаше у часу остатке, снесоше опаљено дрво, гар, угљен, шакама згрнуше пепео.

Нестајаху тужни остаци под стотином руку, земља се изравна, не остаде трага од пожара, само бело место и гомила цигље, правилно сложена, као да је ветар подухнуо и однео ту успомену на несрећу.

Свршише и убрисаше знојавна чела. Рагис им нешто говораше, опколише га у наоколо, а подаље старешине узеше Марка у средину, па се договараху с њим о сваком комаду дрвета, као о каквој општинској ствари.

После се кренуше кућама.

— Ви нам јавите, где треба сећи и кад — рекоше у глас.

— Нека вам Бог плати, јер ја не могу! — промуца он.

— Ми смо већ наплаћени, кад сте нас примили! Бог вас утешио! Хајдемо, браћо!

Изиђоше. С улице још опростише се сви у глас.

— С Богом остајте!

— С Богом!

Марко отре сузе, а Рагис погледа на њега и рече:

— Ну, синко? Није ти жао, што си сада жив? Граљ више неће пролевати таквих суза. Боље су оне, него његов смех, ој боље!...

— Хајдемо к њему! — шапну Марко устајући.

— Иди, синко. Ја ћу скупити и спремити дарове. Богатији смо, него што смо били. Гренисе, јеси ли се у земљу укопао? А то ти је покора! Оглупавио од дима. Натовари торбе у кола, па терај на парохију; наш су посао већ свршили сељаци.

. . . . . .

Сутра дан по подне два црна вола извезоше тихога човека.

Позиваху га звона на последњу свечаност, вијале се над њим литије и праштао се с њим дан летњи, тих, мирисан, погодан. Праштаху се с њим усеви и зелене ливаде, праштаху се шеве и завичајна поља.

Он се већ с тога пута не поврати!...

Чертван, Рагис и Довнар спустише га у нов гроб, засуше могилу. Марта се срушила на ту хумку и јаукаше ужасно.

Касно јој дође памет, касно љубав!

Сви се разиђоше, само оста госпођица Анета на братовљеву гробу у тужним мислима. На једаред из закутка у гробљу, ослоњен на штаку, испаде стари Војнат, осврте се неповерљиво и приђе Марти, која је још лежала на могили.

Мољаше се за часак — после се дотаче њена рамена.

— Марто! — повиче из тиха.

Она подиже промењено лице и узмаче од њега.

— Ходи к мени — рече.

— Оканите ме се... дајте ми да умрем! — зајеца.

— Врати се у моју кућу — понови он.

— Нећу! Истерасте ме! Волим просити!...

— Нећу те више истерати, јер ме је жао тебе! Врати се!

Ту госпођица Анета приђе ближе и умеша се у разговор.

— Врати се, јаднице, врати, кад те старац зове! Јамачно га је савест покренула! Заборави кривду, кад он први долази.

— Заборави! — потврди тихо Војнат. — Нисам ја више онакав, као што сам био! Самохраност у старости тешка је Божја казна!

Гробљанске брезе шумљаху тужно над тим помирењем.

Марко и Рагис, забавивши се часком код попе, враћаху се у заселак.

— Шта ћемо сада? — запита старац, чупкајући своје бркове и враголасто погледајући на друга.

— Идем на језеро. Можда ћу за недељу дана скупити нешто новаца за грађу.

— А колико ти треба?

Чертван махну руком.

— Није ми ни на крај памети, да све поново градим. Можда ћемо слупати кућу за зиму.

— Колико ти треба за све?

— Ах, зашто о том и говорити! Није доста ни две тисуће! Можда ћемо преко зиме што накупити од млинова и усева.

— А на зиму?

— Протаворићемо некако!

— Али ја не волим да таворим! — промрмља старац.

Марко заћута. Ишао је за Римком оборене главе, па и не опази замишљен, да је богаљ скренуо с пута и зашао међу ограде, водећи га без трага према ливадама на Ејни. Заселак остаде постранце; вече се спуштало; Рагис кривудао, клонећи се стоке на пашњаку и бистро прегледајући околину.

Пред њима се указаше најпосле поточне обале, густо обрасле врбама и дивљим маслинама. Над самим вирем стајала је кржљава врба, крива, у пола суха.

Кад је Рагис угледа, престаде кривудати и упути се правцем онамо.

— Биће да се ти гризеш у себи, што си натоварио на врат такве богаље, као што смо ја и госпођица Анета! Сада имаш само белаја!

Марко се трже, чисто побледе.

— Још ми никада до сада не учинисте на жао! Па ето и то дочеках! — промрмља зловољно.

— Није тако, синко! Све да си и помислио, то није грех. Право је то. Болничарима нас зове господин Витолд! Тако и јест! Изломише нас за толико година и болести и рад и тешке војне! Црепови смо, па крај! Хо, хо! Запамтио сам ја, како си ме узео к себи, кад је отац био на умору! Запамтио сам и рекао у себи: Слушај, старче, имаш дрвену ногу, пази да ти глава не буде од купуса! Хо, хо, запамтио сам ја!

Чертван, задивљен том необичном беседом и тоном, подиже очи и замисли се.

— А куда ми зађосмо? — запита, осврћући се.

— А куда и знамо, кад немамо куће? Изведох те у шетњу! — одговори старац, огледајући пажљиво,

ça свих страна, врбово стабло. После с тешком муком стаде својом здравом ногом на младице и диже се горе.

— Што ви радите? — повиче Марко, бечећи очи.

— Ништа, синко, ништа! Не вадим гнезда. Хоћу да извадим, што сам метнуо у дупљу.

Говорећи то, закуца штапом о стабло, одвали комад коре, тури руку у пукотину пуну трухлине и извади омалену лимову кутију од дувана, увијену у крпу.

— Ево је! — одахну, силазећи с натегом.

Марко прискочи, узе га на руке и метну на земљу.

— Хоће вам се да изгубите и другу ногу? — опомену га.

Стари нахери капу, засука брк и, мигајући очима, рече:

— Дароваше те шљахта и господа, и сељаци дођоше у помоћ. Хо, хо, разуме се. А зар је старац — богаљ нешто горе? Хе? А зар Римко нема поклона за кума? Зар не може помоћи? Ево ти!

Пружи му лимову кутију извађену из дупље, а сам се подбочи и гледаше, топећи се од милине.

Марко отвори и крикну; кутија му испаде из руке, а по земљи се просуше, као киша, комади од сто рубаља.

— Боже! А шта је то? — повиче млади човек, не верујући очима.

Рагис зашиљи бркове, па се смејаше, да му се тресло све лице.

— Та то, синко, нису чаролије! Не бој се! То су новци, што си ми дао за господарство, сећаш ли се, кад си одлазио у Пошвиће? Хтео сам да не дирнем ни паре, али не могох. Сто рубаља је отишло, а две тисуће и четири стотине враћам ти. Покупи, па одмах по грађу! Биће до зиме и кућа и зграде! Шта ти је? Окани се!

Марко, колики је дуг, паде му пред ноге, и грлећи му колена, говораше нешто пригушеним гласом, што нико није разумео. Римко га загрли и притиште на груди!

— Махни се, синко, махни! — понављаше непрестано. — Та знаш да сам ја врач, па су ми новци на одмет! Него добро, што их нисам спремио у кући. Хо, хо, него! То се зна! У старој врби били су без опасности. Махни се, покупи боље и не губи времена! Ето тако и стареж нешто вреди! А где ћеш купити дрва?

Марко устаде, пољуби га у руку, из очију му вирила безгранична захвалност и мир. Ни трага од утучености и бриге...

Скупи новце, спреми их у недра и рече глухо:

— Купићу у Пошвићу!

— Јесу ли те тако сељани световали? — запита старац враголасто, окрећући натраг у заселак.

Марко је ћутао, није умео лажно повлађивати.

— Шта си се укопистио! Неће бити чист посао! Ну, ну, иди у Пошвиће, па срећно да Бог да!

Младић обори главу, грискаше усне, махинално превуче руком по челу.

— Не говорите ми, срећно да Бог да, јер идем онамо једино да за новце купим и ништа више...

— Добра реч неће нашкодити! Не враћа се човек увек с оним, по што иде... Хо, хо! Ја ћу одшантуцати на парохију. Девојке јамачно сутра одлазе, па ћу проћеретати с њима на растанку и походити сиромаха чворка... Нема моје менажерије, а мало ми је жао...

Уздахну и за час, ради утехе, запева:

А сад хајде да делимо, да делимо, пријатељу мој!
Теби рошчић са духаном, мени коњиц са опремом,
Пријатељу мој, пријатељу мој!

Растадоше се, и Марко крупним корацима одмаче према шуми.

Тога дана први пут мину стари храст без поздрава; није слушао достојанствена шума! Нешто му је друго говорило у души...

X.

Чудновато је изгледала парохиска кућа попе Михаила Нерпалиса на недељу дана после описаних догађаја.

Од ране зоре владала је у њој грозничава журба. Оргуљаш и црквењак чистили су стазе по башти, удешавали свечану собу за друштво. Парох је ходао као на иглама, збуњен, гунђајући у себи и терајући насртљиве мухе.

Од подне стадоше залазити у капију бричке и кочије, као на праштање, разлегаху се туђи гласови, пуцање бичева, фркање коња. Та тиха кућица, обрасла до крова бујним сплетом пурпурна боба и хладолежа, не виде никада толико отмених гостију на окупу.

Прва стиже госпођа Чертванка са сресским маршалом, а својим братом од тетке; пратише их на коњима Витолд и маршалов син. После, на стародавним путничким колима, сремски Нестор, Ђорђе Римвид, за њим два брата Ољехновића, Илинић, сусед Пошвићу, а најпосле Леон Рађивиловић, почасни судија и славни говорник у околини. Читаво друштво поседе на наслоњаче и столице, а на сто се донесе медовина, производ парохов. Разговарало се живо, а предњачио је тихано слаткокисели глас госпође Чертванке.

После два сахата боравка, господа стадоше зевати и извиривати на прозоре: волели би да сврше тај акт грађанске правде, а нису могли почети, јер није било главне личности — кривца.

— Тај би могао учинити саблазан, па не доћи! — јави се с осмехом Витолд.

— Не може бити. Није он такав! — заузе се живо Илинић.

— Господа га не познају! — уздахну тужно мађеха.

— Тешко га је познати, госпођо, кад је или на путу или седи затворен. Читавога века мудрује и ћути! — примети Ђорђе Римвид, гладећи дуге седе брке, који му падаху на прса.

— Ах, што је то страшан и зао човек! — повиче она склапајући руке.

— У оперетама тако изгледају џелати и љубоморни стари мужеви — рече полугласно Витолд младоме рођаку, нудећи га цигаром.

— Врло бих волео да га видим. Волим отржите људе, макар у злу — одговори му син маршалов, слабуњав младић у оделу ђака техничара, с очевидним траговима умнога напора у изнуреним очима.

— Како би било да пошљемо гласника по кривца? — посаветова реторичним тоном Рађивиловић.

— Вито! — запишта госпођа Чертванка. — Буди добар, па види, да ли не иде.

Студент се тромо подиже с наслоњаче, на којој је, тако рећи, лежао, и, шкрипајући коњичким чизмама, изиде на ходник.

Још на вратима, без икакве церемоније, звиждукаше куплете из водвиља.

На ходнику стајао је попа с лицем вредним сажаљења. Његово широко, увек умиљато и доброћудно лице било је мрзовољно, поглед непоуздан. Отирао је зној свиленим рупцем и нешто шапутао у себи. Много је година слушао исповеди Маркове, знао је за свако дело његово, познавао је историју живота му из малена. Попи је он био невин човек, премда су, према тужби, факта говорила против њега. Хоће ли се умети опрати, а понаособ хоће ли хтети да проговори? Са те недоумице не могаше се попа нигде скрасити; хтеде се с њим састати, први га посаветовати, наговорити га да се брани, сам се за њега заузети.

Он, запитан, казаће, шта мисли и шта зна, али хоће ли га запитати и хоће ли послушати тај једини пријатељски глас?

И тако се попа знојио, хладећи се свиленим рупцем, извиривао на пут и чисто скочи, кад угледа пред собом изненадно Витолда.

Баштиник скомонтски турио руке у џепове, па, гегајући се по такту звиждане ваљке, стаде му безобразно гледати у очи.

— Јесте ли ви, попо, када играли? — запита најпосле чупкајући мање под носом.

— А зар попови играју, синко? — одговори овај доброћудно.

— Охо, и те како! Видео сам својим очима. Тако вам покојни каноник узме с грацијом поле од куте, па још запева:

Anna, zu dir ist mein liebster Gang, mein bester Gang,
mein letzter Gang!
Anna, dir dien' ich mein Leben lang, mein Leben,
Leben lang![1]

Ту Витолд подиже поле свога жакета и одигра пред попом игру, врло сумњиве дистинкције. Смејао се при том, као луд.

— То је тек изгледало! — рече завршивши. — Пљескасмо „браво“, да се тресло позориште!

Попа се намршти и слеже раменима.

— Није достојно поштена човека гледати и слушати такве скаредности. Људи смо и много зла бива, али то није разлог, да се преступи добују. То је тако, као да ко изнесе на пазар ране и голотињу. Није то часно, мој синко, и није то здрава забава.

Витолд се окрете на пети и, звиждећи даље, оде капији.

Био је катковид, те је узалуд очима тражио по путу.

---

[1] Ано, к теби је тој најмилији ход, мој најбољи ход, мој последњи ход! Ано, теби служим свога целога живота, свога живота, целога живота!

— Не види ли се тамо нико? Каква бричка? — запита кочијаше.

— Не види се! — одговорише. — Само ено тамо, покрај кипа, иде пешке млади господин из засеока.

— Иде? Радостан глас! Можда ће нас пустити најпосле из те јазбине пре вечера. Отпирићу у Пошвиће да походим ону усамљену грлицу! Вредна је злата!

— Ну, ну! Само ближе, јадни црве! Присешће ти за навек!

У пркос претњи, није чекао да се приближи брат. Устукнуо је пажљиво изван домашаја првих метака. Повукао је за собом и попу.

— Ви, попо, остависте госте код празне боце, то је лепо! — рече.

— Ах, доиста, одмах ћу донети другу! Нешто Марко оклева, али јуче ми је говорио, да ће доћи.

— То је врло похвално јунаштво од њега! — одговори младић гласно, а у себи додаде: Иди, попо, по медовину, бар се нећете домунђавати иза наших леђа!

— Ево га сада, мама! — објасни, гнездећи се у наслоњачи.

Сви се исправише, исхракнуше, маршал рашири пред собом свежањ хартија, које му даде госпођа Чертванка. Све се очи упиљише у врата; настаде свечана тишина.

Мало затим отворише се широм врата и — сагибајући своју високу прилику — уђе Марко.

Као устук том елегантном судачком друштву, имао је на себи домаћу црну курту, утегнуту кожним пасом, на ногама високе чизме, запрашене од хода, у руци ишчилелу капу.

Кад уђе, исправи се поносно, пређе очима по збору и неприметно се поклони.

Тај хладни и овлашни поздрав озловољи већ у почетку сва лица; одмахнуше му немарно главом.

Млади човек премери опет собу погледом тражећи столицу, али све су биле запремљене, а попа

је негде чепркао медовину из песка; и тако Марко приступи отворену прозору, наслони се раменом на ћерчиво, па је тако, окренут профилом друштву, чекао нападај.

— Чекамо вас већ три сахата! — поче маршал. — Посумњасмо, да ли ћете доћи на позив.

— Ево ме! — допаде од прозора један израз.

— Можете ли чиме растумачити своје кажњиво владање према млађој и сиромашнијој родбини? Чиме се браните?

— Нисам још ни тужбе чуо — разлегну се лаконично.

— Чинили сте им криво и користили сте се својим положајем. По рачунима, који су ми овде предани на преглед, потрошили сте, док сте управљали Сконмонтима, десет тисућа рубаља из заједничкога прихода, још за живота непрежаљене успомене вашега оца...

Ту попа прекиде маршалову беседу. Упаде задухан, стисну срдачно Маркову руку, донесе му из друге собе фотељ, наточи голему чашу медовине. Није се ни освртао на свечани час.

Млади се човек саже, пољуби старца у руку, али медовине се не дотаче, нити седе. У оном истом положају, скрштених руку, лутајући оком изнад глава сакупљене господе, стајао је у блеску летњега поднева и питао мирно:

— Шта је даље, господине маршале?

— Даље: за ту годину дана, од смрти очине, ви сте сплеткарили потајно, бунили трговце, да отказују вересију госпођи Чертванци, тврдећи, да нема права управљати имањем, да ће им новац пропасти. Паралисали сте сваки њен корак и, користећи се преком невољом, извлачили сте у бесцење комад по комад земљишта испод ногу слабе удовице и неискусна младића. Нисте били син и пријатељ, него зеленаш. По закону сте имали право, али никада по јавном мњењу грађанском. Мислите ли и ви тако, поштовани суседи?

— Него, него! — разлегну се у глас.

На тај јавни приговор Марко не обори главе, не спусти очију. Слушао је намрштен; неколико пута

задрхта му лице, усне затитраше, као да ће нешто рећи, али се обузда.

— Је ли то већ крај, господине маршале? — запита, после ћутања, без икакве промене у гласу и држању.

Маршалов син не скиде с њега очију. Није знао, ко је био крив, није слушао готово приговора, ствар му је била туђа и непозната; али тај човек, тако олимписки миран, утицао је опојно на његов карактер новога кова и слабих живаца. Кривац или жртва био је див у владању над собом.

За читава небеса изгледао је виши од те удовице вредне сажаљења, уз коју је било јавно мњење, и од младића, брањена општим гласом, који се дрско смешкао, ширећи се на наслоњачи.

— Далеко је крај — одговори маршал. — Преостају два најтежа приговора. За ту годину дана, уза све молбе и салетања, нисте пристали, да се правично и по закону изврши деоба, као што је усмено оставио покојни господин Павле Чертван. Захтевање је било праведно, а ваш отпор је свако сматрао кажњивим, као непоштовање очине воље и злоупотребу свога положаја и права. Исто тако је ниско, што сте присвојили нацрте од имања, а брат и мати вас узалуд опомињаху, да их предате. Тако, господине, не ради шљахтић и грађанин, који себе поштује...

Крв пројури Марку у лице, али га не кренуше ти тешки приговори, јер место да се брани, окрете само главу прозору и осмену се неопажено и тужно.

Док је маршал говорио, покрену се лако на прозору хладолеж, и тако тихо, да се шапат изгубио у цврку ту ластавица под стрехом, забруја срдачан глас једну реч:

— Вајдевуте!

Нико не зачу и не угледа невидовна госта у хладолежу и бобу, само тај одлучени, за срамни колац оштре критике привезани задрхта као стрелом погођен и погледа пажљиво, несмело.

Између пурпурних цветова сусретоше му мутни поглед два црна ока, ватрена од раздражености, а

тако срдачно прожмана грозом тога тренутка — и исто тако тихо, али с нагласком, прошапута глас:

— Зар вас није жао ваше душе, савести, рада, кад допуштате да се пљује на то и ћутите? Ја слушам тек неколико тренутака, па сва дршћем од срдбе. Ваља да нисте од камена!

На то се он горко осмехну и, окрећући се друштву у соби, запита промењеним гласом, на чијем дну стадоше хучати нагласци страсти, савлађиване до јако железном вољом:

— А какав ћу још чути последњи приговор, господине маршале?

Запитани хракну, погледа у хартије, помаче се на столици и пређе очима по збору.

Сви гледаху у земљу, намргођени и врло свечана изгледа; госпођи Чертванци избише на лице грозничаве пече, попа се тресао од узнемирености.

— Последњи приговор је врло тугаљив, јер се тиче онога, што је човеку најдраже: лепога имена. За ту годину дана, управљајући се само незаконитошћу и злоупотребом, пружили сте рђав пример, навели сте сами понекада млађега брата да ради лакоумно! Притешњен невољом, не имајући другога излаза, продао је шуму, која је заједничка својина. Дабогме, извинити га може само младост, раздраженост и непознавање закона. Погрешио је, али то ни мало не оправдава вас, што сте га ви, место да му помогнете, да поучите, да лепим изравнате све, предали суду, помешали с чивутским варалицама и без колебања бацили поштено име као плен адвокатским језицима и одвратним судским зидинама! То је већ било недостојно!

Задухан, дршћући од срдбе шапат допре Марку до ушију, чим је завршио говорник:

— И ви ћутите? И ви трпите? Шта је с вама? То је срамота! То се не може издржати! Говорите сада, макар први пут у животу! Ви знате, да вас ја поштујем, па допуштате, да то слушам? То се не да отрпети! То боли, кида, рани, убија! Говорите, јер ћу сама изићи на среду и, по американски, одговорити за вас!

Из боба и хладолежа стрељаху као ватра живе очи и грчевито намрштене обрве и уста расклопљена од узрујаности, иза којих се блистаху бели зубићи, оштри, као да ће да угризу и да бране тога окривљенога.

Заразан бејаше тај поглед и страсне речи младих уста; полако, као пожар, захватаху укочено лице млада човека; тераху му из срца сву крв у чело, распаљиваху дивљим жаром мрачну површину сивих очију, извлачаху силом из душе на уста поток силовитих речи, буркаху жестоко мирна прса. Стресао се, одступио за један корак, махинално се машио у недра, мишљаше, да ће му препући грудни кош од онога, што је онде на једаред захучало као океан рањених осећаја, презрена рада, раскиданих мисли и жеља!

— Онда је то сада крај, господине маршале? Не налазите ништа више? Све сте рекли? Та господа судије чуше доста. Чуше, да сам злочинац, сплеткаш, варалица, безаконик и најпосле нитков! То је доста! Нема више кривица на свету и нема човека, који би их све понео на себи. Само ја! Само ја!...

„Али нико не чу мога гласа и нико не зна како, којим путем дођох чак амо, на тај највиши суд шљахтићски, који ми сада одузима глас и част и име поштена човека.

„Из далека дођох ја амо и одавно. Бејаше ми седамнаест година, кад ме из школе узе дужност — није се питало, имам ли воље и снаге: заповеђено ми је да радим главом и руком — свачим. Ето, на тој је хартији, очином руком, потписан списак свега, што ми је предано у руке, а ево, на другој, такав исти списак, састављен после смрти очеве, који потписаше мати и господин попа.

„Нисам украо десет тисућа, него више, о много више! Крао сам од те сиве земље за сестрину науку и за брата, за материна путовања, и исисавао силом крваве паре у ковану кутију за њихову прћију.

„Крао сам — ха! Било је и кад! Дани летњи у пољу, дуги као године, а зимске ноћи отезаху се над рачунима, као векови! Крао сам!

„Чули сте, господо, да сам крао, али нисте чули, колико сам отпочинуо за тих десет младих година, и нисте чули, јесам ли се када забавио, провеселио, удаљавао, и нисте видели, колико сам зноја пролио у ту земљу, колико горчине и обмана!

„Не чу нико мога јадања! Божја је моћ силна и у свакој невољи даје снаге веће од невоље. И мени Бог даде такву снагу, да сам ту земљу своју заволео више свега света, више младости, више забаве, и више родбине и куће. Замиловах је свом душом својом. Од слога до слога прешао сам је својим стопама; десет година нисам ни с ким живео, до само с том рођеном земљом својом; разумевасмо једно друго, говораше ми срцу златним усевима, зеленом ливадом, мрачном шумом. И заклех јој се онда, да ми је нико неће одузети, док ми је главе на раменима!...“

Умуче часком, али бујица, раскинувши једном кору, гоњаше га без памети, све силовитије... Цео се живот слио у ту беседу.

— А кад је отац преминуо, постадох сплеткаш, пљачкаш и зеленаш. Чусте, господо! Али нико не чу, како сам ронио крваве сузе, одлазећи са своје земље, и како је она плакала за мном, праштајући се... И нико не виде, како сам узео из куће на свој део шест грла говеда, три коња и нешто одела; и не виде нико, какав је био тај мој део: сама рушевина, материна прћија. А ја се ни онда нисам тужио, само сам се заклео по други пут, да нећу дати да земља пропадне, осим ако погинем!...

„И опет ми Бог даде велику моћ за рад и такву дурашност, да готово и не знађах за сан, нити ми требаше времена за јело. Дању сам вршио очеву службу, ноћу сам радио... истина, као лихвар; као Чивутин, извлачећи заслугу, где се год могло!...

„После ми рекоше, да мати и Витолд хоће да натоваре дуг на имање. И тако сам, по речима господина маршала, забранио Чивутима да узајмљују, запретио сам парницом. Тако је било, истина је; али ако и називате то интригом, поткопавањем вересије, преваром, купем се Богом, да то нећу никада допу-

стити и увек ћу бити отпоран! Убите ме, сасеците на комаде, не дам да ми се моја земља одузима, не допуштам да се прода ни једна бразда. Томе сам наменио цео живот! Они веле, да сам их пљачкао, грабио имање за бесцење...

„Има за то бројева и доказа, тужба их не даје, али ја их имам и ево их износим...“

Уздрхталим рукама раскопча капут, извади излизан буђелар и положи пред сакупљене, на сто, неколико табака хартије.

— Петнаестога септембра лањске године купио сам од матере четрдесет јутара земље, тако назване Жвирбље, за две тисуће и четири стотине рубаља — ево признанице и продајна акта. Двадесет седмога октобра продаде ми она опет тридесет јутара за тисућу и три стотине рубаља, исплатио сам сестрин мираз пет тисућа рубаља, дао сам три пута зајма по пет стотина рубаља, предао сам, по уговору, пет стотина рубаља за сестрино селиште, које сам узео под закуп; скупа сам исплатио за ту годину дана десет тисућа рубаља готова новца. Ево мојих сведока!“

Израђену своју црну руку метну на оне исправе и уздахну дубоко. Безгранична туга и бол огледаше му се на лицу. Заклима главом, гледајући, како су судије стале с интересовањем прегледати те доказе колосална рада и нешто шаптати међу собом.

Витолд и госпођа Чертванка побледеше. Попа шапуташе химну захвалницу; маршалов син, не знаш ни за што, осмехну се са триумфом. Ћутаху сада сви. И опет Марко подиже глас и говораше:

— Ја сам дакле злочинац и варалица, ја сам дакле сплеткаш? Можда се чудите, господо, одакле сам узео те тисуће? Запитајте тога младића — он зна, он је говорио, да плаћам пошвићским златом! Не рече то туђин, ни душманин, него он — брат; поштено име изложи срамоти и поњува; није испитивао, није питао, није бранио, него се први бацио блатом! Дабогме, откуда он може знати, како се поштено тече новац? Он не зна за рад, добијао је готово и уживао, а кад се дочепа новца, он с њим на карте!... Па ја

да га учим, ја да му тумачим, помажем?... На који начин, господо?... Неће он за мном, ни с грађом по Њемну, ни с говедима у Пруску, ни у Вилајке на језеро, неће он да подноси зимске мећаве, ни јесенске слоте на пољу, осим можда од часовита ћеифа... Неће он да трпи муке и оскудице за те новце, којих му треба толико много... Зато је он мио и весео, свакоме угоди и свакоја забави! Брига га није појела, није подивљао од труда, трпљење му није одузело добру вољу и слободну мисао. Зато је он добар, а ја зао и мргодан и неприступачан!... И ето стојим пред вама, а толико ми је срамоте бачено у лице, да после тога не бих требао да погледам у очи свима вама, него да оборим чело и да се стидим..."

Узмакне неколико корака према прозору, кришом погледа у хладолеж и опет крв појури у лице.

— Слава ти, јуначе!... — забруја шапат иза прозора.

— Не, господо! Знам сваку муку, али срамоте нисам познавао и не познајем! Клањам се пред вама, јер сте стари и поштовани, али се не стидим, не бојим се вашега погледа!...

„Шта хоће они са мном? Кажу, да сам крао — ето пред вама исправа; да сам их глобио и гулио — ето вам бројева и рачуна; доказују, да сам присвојио нацрте — на што су ми они? Ја своју земљу познајем, као своју душу, а нацрте сам сложио у очеву писарницу у Скомонтима, само они нису хтели тражити. Нека ко оде онамо, у зиду ће их наћи и донети амо...

„Траже свој део — питајте зашто?... Залазим ли у њихову међу, сметам ли им у господарству, браним ли ја, да измењују и окрећу на боље?... Ни делом, ни речју, ни мишљу не стадох им никада на пут... Нисам оштетио ни педља очевине. Чувао сам само целину те баштине. Чувао сам, јер знаду моје руке и глава, како је то драгоцено и каква снага лежи у тој родној земљи! И то је мој грех и цео преступ!...

„За то се не стидим!... Господо! Ви сте сами оседели на тој земљи и погрбили се! Тај вам је труд

изорао бразде по челу, срастао с душом! А ја сам гледао на вас и на успомену наших праотаца, тако сам чинио и чинићу док сам жив, јер бих иначе био срамотан и подао!...

„Имате домове, имања и породице! Па можда вам је када дошло на сан, да су вам домове спржили громови, а имање, као прах, отишло у расап! Ако вас је када мучила та мора, погледајте на мене: ето ја ту мору на јави, без престанка, носим у прсима — и трпим, ах, како трпим! Није ми жао младих година, ако и веле, да су лепе, као срећа, и није ме жао живота! Жртвовао сам тој идеји својој и науке и слободу, и нисам узео за се ништа од онога, што имају ваши синови, чиме су богати! Век је прошао — и ви мислите, да ћу сада одбацити своју муку, одустати од онога, што стекох?

„Хоће они делове?... Господо! Боље узмите крв мојих жила, раздерите ме у комаде, баците ме у тамницу на векове — јер ја знам, зашто они траже тај део — и ја га не дам!...“

Прекиде и чекаше. Никоји напор и никоја мука није га тако изнурила, као та прва исповест, као та прва беседа — људима.

У збору се, од неколико тренутака, диже неки измешан жагор. Маршал упро очи у земљу, Илинић отирао рупцем чело и веђе, стари Рамвид упиљио оштре очи у лице окривљениково, па сукаше бркове, озбиљан и замишљен; Ољехновић и Рађиволовић примакоше главе и нешто шапутаху, мапући рукама, а маршалов син устаде с наслоњаче од Витолда и зарумењен, ганут, поступи, устежући се, према Марку. А он уморан, дишући брзо, грискаше до крви уздрхтале усне и мењаше се сав у лицу. Иза прозора допираше до њега тихи шапат с нагласком жарког осећања:

— Сада сте без сенке и лаге! Сада можете ћутати! Никоји суд неће наћи кривице! Ходите брже — ја вас чекам!

Ћутећи махну главом, па одмах сврати очи у собу, јер у тај мах завика госпођа Чертванка плачним, очајним гласом:

— Поштовани суседи! Зашто да мој син, Витолд, буде вечно под старатељством, без слободе у раду и без титуле господара? Та то је његово и он има право да располаже — већ је пунолетан. Шта се кога тиче, шта ће он учинити са својим имањем? То је сила и насиље, то је пљачкање! Нама не треба савета ни руковођења, сами знамо, шта је право. Умећемо управљати и очувати земљу!

Рамвид тешко устаде с места и, натмурен, удари по меницама разасутим по столу, па одсече:

— А шта је то? Зар се тако управља и чува? Једна година — па већ толико!

— Он је силом давао новце, наводио, наговарао!

Марку није било потребно побијати, јер се за Рамвидом диже Илинић и оштро завика:

— Опростите, госпођо, али ја сам био сведок, кад сте долазили зими у Пошвиће и молили за савет и помоћ. Био сам код њега да продам кромпир за ракијашницу и седео у суседној соби.

— Њему је отац забранио, да се плеће међу нас, запретио му под клетвом! Отац га је знао и бојао се тога ужаснога карактера!

Попа не издржа, скочи као опарен.

— Госпођо! — повиче. — Не спомињите тако покојника! Он га је поштовао и познавао; доказао је то, поверавајући му Пошвиће, и благословио га за његову племениту послушност. Ја сам био при умору и памтим. Витолда је опомињао, да не бекрија и не прави дугова, јер ће га благослов оставити. И право је говорио!

„Ја, господо, познајем Марка Чертвана; на моје је очи растао и радио. Грешан је као ми сви, али није учинио то, за што га оптужују, јер у њега нема лажи, ни лукавства, ни подлости!

„Скровит је он, дивљ, неповерљив, али је племенит и није никада занемарио никакве дужности! Привидност може да превари, али ви судите дубље; слушајте душу у тога што говори? Он не лаже!“

— Земљу продавати, тежак је грех! — промрмља млађи Ољехновић.

— А дембелисањем и расипањем не одржати је, то је срамота! — додаде старији.

Ту маршал подиже очи и ошину госпођу Чертванку муњевитим погледом, скупи њене хартије и одгурне их зловољно.

Настаде мучна тишина, прекидана плакањем удовице и тешким дихањем попиним. Судије нису знале, шта даље да раде. Волели би пропасти у земљу, него стајати пред поноситом, а мирном приликом младога дива, којега глас забрује као пре, глухо и опоро:

— Молим за пресуду, господине маршале!

Згледнуше се, питајући један другога; најпосле приђе к њему стари Рамвид и, спуштајући руку на његово раме, рече с лаким осмехом:

— Млади човече! Имам унуке, као ти, и дошао сам с чврстом одлуком, да те очински испрескачемо! Ну, међу тим, испало је тако, да се ми теби извињавамо! Мучно је, али заиста, сам си себи натоварио ту беду на врат. Грех је био клонити се људи и не дати се раније познати. Седој је глави срамота молити за опроштење младића, али ипак, волим врло, што сам те познао! Ну, амо ту вредну руку, па не гледај тако диње. Послаћу к теби своје дечаке на науку, а ти се опет сети, да походиш мене старца. Ну, сада смо своји!

Марко ћутећи дубоко се поклони пред старцем.

— Ја нисам бацио своје црне лоптице! — додаде Илинић. — У мени имате увек искрена пријатеља.

— Ми смо ишли амо, не знајући, шта ће да буде! — повикаше у глас Оћехновићи.

Маршал је седео, као на угљевљу. Он једини није имао, чим би се изговорио, јер је он оптуживао сурово и безобзирно. Никада му се предњачење шљахти не показа тако жалосна улога, као у тај мах.

Разгледа још једном хартије, промисли се и јави се, окрећући се читавом збору:

— Поштовани суседи! Не поричем, да ми није ствар лажно приказана, а да окривљеника нисам ни мало познавао. Врло ми је мрско. Али у дугом животу своме сто пута сам се уверио, да нема на свету човека пот-

пуно крива, ни потпуно невина. Мана мора бити у најплеменитијем карактеру, и добрих страна у најгорем. Зато предлажем, да се у тој родбинској парници изда ова пресуда: Деоба се одгађа за годину дана од данашњега дана. За то време ће господин Марко оставити брату потпуну слободу делања и неће му узајимати новаца, куповати земље, нити потраживати своје главнице. После годину дана начиниће се закључни рачун о стању имања, па или ће господин Витолд исплатити брата, а тај онда уступити своја права, или, ако се покаже недаћа и жеља или потреба, да се земља прода, господин Марко Чертван може тражити, да се прода њему, никоме другом. Погодбу ће склопити по заједничком договору. Пристајете ли сви на мој предлог?

— Него, није рђаво... Господин Витолд је млад, може још доћи к себи — рече Рамвид, погледајући на студента.

Циничан, презиран осмех искриви Витолдово лице; намести уста за звиждање, али се обузда за времена и само зевну.

Госпођа Чертванка је ћутала, јер само што је не спопадоше грчеви.

— Нека буде тако — потврдише сви, окружујући сто ради потписа.

— А пристајете ли и ви? — запита маршал, управљајући речи и очи к прозору.

Али му нико не одговараше.

Кад се сви руковаше с Марком и вратише на своја места, позвани од председника, на једаред се кроз прозор, између вијугавих биљака, помоли вити стас Иренке Орвидове. Завири унутра и пружи осамљенику обе своје руке. Младо јој, лепо лице смешкало се на њега, све зажарено, а срдачни глас весело повика:

— Ево вам моје беле лоптице, тако големе, да би прекрила све оне...

Марко се зарумене, нагнуо се к њој с поклоном, ручице се нађоше у његовим шакама и тако стајаху часком сами за се, гледајући једно другом у очи, не говорећи ни речи.

Маршал је узалуд питао. Чертван није слушао, није се освртао, и ништа га се није тицало у тај мах.

Зачуђени с ћутања, обазреше се сви листом и ускомешаше.

Попа полети први да поздрави госпођицу; Витолд поскочи, заборављајући на читаву ствар, и стаде се увијати по правилу; госпођа Чертванка отрла сузе, утишала кукање. Друга господа, познавајући богату баштиницу само из виђења, поклонише се из далека, засипајући је кишом критичних погледа.

Свратила је на себе општу пажњу, пробудила живо интересовање у читаву збору. Ни мало збуњена, најслободније поздрави све главом, само се блесак изгубио с њених црта и радост се тргла у дно очију.

— Хвала, господине попо — одговори на његов позив, да се одмори у соби. — Свратила сам на часак послом.

Ту се окрете Марку, који је мало устукнуо, и запита:

— Јесам ли застала господина Рагиса?

— Нисте, госпођице! У засеоку прима грађу од ране зоре!

— Ах, штета, што га нема! Донесох му поклон.

Маши се иза себе, на клупу, и метну на прозор неки округао предмет у рупцу од батиста.

— Смем ли видети, шта је то? — запита Витолд с умиљавањем.

— Него, само пажљиво, јер боде!

— Јеж! — крикну студент завирујући.

— Ну, старац ће се обрадовати! — засмеја се попа.

— Чудновата страст! — јави се госпођа Чертванка, отресајући руке.

А Иренка говораше весело, непрестано окренута само ћутљивом Марку:

— Подигох се данас у шетњу, пешке и на чамцу, јер на скели је таква стиска с вашим дрвима, да се не може ни сањати о прелазу на скели. У трави на Девајти нађох ту животињицу и понесох је, весела, што ће можда заменити изгорела љубимца.

— Хвала, госпођице! Однећу га одмах куму — рече машајући се јежа.

— А, не дао Бог! Оставићемо га милошти господина попе, а ви ћете мене отпратити. Свакојако можете сада отићи? Суд је готов?

Ао, дакле је била онде, под зидом, и слушала све! Под госпођом Чертванком задрхташе ноге, Витолд побледе, изгуби главу. Не бејаше та ствар и такав завршетак за уши лепе госпођице и богате баштиниче. Сад се тек застиди и ужасно упокори.

— За час сам вам на служби! — одговори Марко, прилазећи маршалу.

Они, што заостадоше код прозора, очевидно збуњени, не знађаху, шта да говоре, а Иренка не хтеде заподевати разговора. Госпођа Чертванка прва дође к себи.

— Је ли господин Мервиц отпутовао? — запита силом се пријатно смешећи.

— Јесте, госпођо, отпутовао је — одговори девојка, сагињући се Маргасу, који је лежао под прозором, чекајући господара.

— Ви се јамачно осећате страшно осамљени у нашем крају, госпођице? — поче Витолд.

— Не, господине. Имам пуне руке посла у кући, немам кад зевати од досаде — рече хладно, не гледајући на њега.

— Ах, да гадна пса! — повиче. — Па још осакаћен! Зар вас није страх дирати га?

— Та знам га. То је пас господина Марка, свакидашњи гост у Пошвићу. Опрљио се, јадник, у пожару, чувајући добро свога господара. Врло га волим!

Погладила је животињу, која се умиљавала око ње, и погледа по соби.

Марко је потписао своје име под пресуду, окружен колом озбиљних грађана и, ћутећи, примао њихове изговоре и стиске.

— Могу ли сада ићи? — запита маршала.

— Сад можемо сваки на своју страну — одговорише у глас дижући се с места — да се за годину дана опет састанемо у слози и љубави.

Пружаху један другом руке; маршалов син приступи последњи Чертвану.

— А хоћете ли мени допустити, да вам пружим руку, и ако се слабо познајемо? Било то, да Бог да, на добро даље познанство и ближи споразум! Научисте ме данас више, него школе и универзитет. Молим вас, да ми и даље останете учитељ и пријатељ. До скора виђења!

Гомила се праштала са парохом и изилазила пред кућу.

Стизаху и кола; праштаху се, викаху, клањаху. У том метежу стаде Витолд поред Ирене и тихо, просјачким гласом запита:

— Можда ћете, госпођице, учинити и мени ту љубав и допустити да вас пратим?

Она затресе главом и, трзајући се натраг, ухвати се Марку испод руке, као да онде тражи обране од напасти.

— О, не, хвала вам! Ваља нам претрести много озбиљних ствари. То вас не занима.

Немарним мигом одговори на дубоки поклон и крену се пешке по запрашеном путу, не бринући се, шта ће заостали помислити и рећи.

Дивно зар изгледаше то двоје. Он, као засеочанин, огрубио од рада, она, као краљица из приче, тако лепа и нежна! Шта могаше бити заједничко међу њима?

Путујући ћутке неко време, рече она, као обично, прва:

— Еле тај суд је био последњи змај Вајдевутов. Сада већ лежи савладан без зуба, а војводе у прашини. Зашто сте још натмурени? Шта вам још недостаје?

— Ја сам увек такав! — шапну он своју омилелу реченицу.

— Не! Умете ви говорити, осећати, занети другога! Данас сам вас тек познала и зато питам по други пут: шта вам недостаје?

Изазиваше га, иђаше ускос тврдокорној души, мољаше, да јој се пода од добре воље. Али жестина

је минула, вулкан се утишао, железни панцир био је опет на прсима.

— Ништа, госпођице! — одговори он.

Она га погледа бистро.

— Попа вели, да ви никада не лажете. Да ли ви њему и на исповеди такву истину говорите, као мени у овај мах?

— Попи не бих казао, шта осећам, ако нема у томе греха. Невољу човечју и муку треба да знаде само Бог, јер он једини може помоћи.

— Ну ипак, ни у ком случају не треба лагати! Погледајте ми у очи и поновите, да вам ништа недостаје.

Зањута, стискивајући уста. Затвараше све чвршће душу, бејаше све тврђи у отпору.

Она се весело насмеја.

— Еле ипак сам доказала вашу лаж. Задовољићу се, међу тим, с тим маленим триумфом и нећу даље салетати. Јесте ли задовољни са судском пресудом?

— Надао сам се горем. Да сам ћутао, би ме осудили.

— Видите, како је добро мене послушати. Кад год вам будем световала да говорите, молим вас, да послушате, а ја јемчим увек за добар успех! Је ли тако?

Он се осмехну место одговора.

— Шта сте наумили радити за ту годину дана пробе? — запита она за час.

— Што и до сада. Згртати новце и куповати од Чивута Витолдове дугове, кад ми не допушта да набављам земљу. Једна је последица, само је више бриге и главобоље.

— А других смерова немате за ту годину?

— Не знам ни сам. Господин Комар хоће да ми повери главну управу својих добара, јер одлази за границу. Ако буде времена и снаге, прихватићу понуду.

— Како сте лакоми на новац! Спремни сте дати душу за њега!

— Душу не, али крв бих дао сву.

— Чудновато! И шта ће вам он? То је права болесна манија! Дати крв за тричави новац! То није срећа, ни мир!

— За мене је и једно и друго!

— Пхи, то вама не доликује! Рецимо, дакле, да је у вас већ Крезово благо, шта бисте почели с тим теретом?

Пређе оком по небу и прогута, што је хтео рећи.

— На што говорити о оном, што неће бити! — промрмља он.

— Шта то шкоди? Ви сте на путу да стечете блага и јамачно ћете постићи, што желите. Јесте ли када у животу одустали од својих жеља? Ваља да никада!

— Одустао сам! — одговори вловољно.

— Не може бити! Ви да узмакнете? Ко би веровао? И зашто? Сметње зар бејаху сувише велике?

— Сврха премалена! — рече он нејасно.

— Ах, онда знам! Говораше ми некада господин Рагис, под храстом. Одрекосте се веренице, а после ужасно очајавасте.

— Шта може кум знати о моме очајању? Кад сам се одрекао, нисам могао очајавати. Није била Божја воља, па крај!

— Да, али она је сада обудовила. Можете се вратити.

— Па могу!

— Онда за годину дана купити Скомонте и засновати породицу! — рече с очевидном иронијом у гласу.

Он климну главом. Црте му постајаху, сваким часом, све окорелије; мутним очима луташе по путу. Макар знао погинути, неће јој признати, шта осећа; неће она чути од њега истине.

— Нека је срећно! — осмехну се лако, жао ми је, што нећу бити у тим сватовима, јер ћу јамачно отпутовати ове године.

Задиви се Марко и, погледајући пажљиво на њу, запита:

— Хоћете ли далеко? На дуго?

— Вратићу се на јесен у Америку. Господин Мервиц је некако због мене изгубио Клерка, па ме заокупио очајничким писмима. Треба да га утешим и разонодим у самоћи. Да ли на дуго? Не знам. Можда за навек! Можда бисте хтели купити од мене Пошвиће?

Побледео је као крпа. Задрхта му рука.

— Ви збијате шалу — рече — ви не мислите продавати, а ја не могу купити. И ви ћете остати.

— Врло сумњам! Шта ја ту имам и кога имам? Ви сте јунак, Вајдевут, те су неприступачни вашој души и жудња и самоћа и пустош у великом, отменом дому! А ја не могу да се уживим у то, ништа ми не може заменити домаћег огњишта у пријатном кругу, искрене речи, срдачна погледа, свега, што до тада имађах у свога поочима у Дрексити! Нећете ме разумети, јер сте узвишени над тим ситницама, вама то не треба, а ја, на жалост, нисам створена за пустињака, и ја имам своју сврху и погледе на живот, сасвим друкчије од ваших.

Рекао би, да није ништа чуо, осим једне речи, јер је замрмљао као у себи:

— Еле ви ћете отићи, можда за навек?

— Шта је то вама чудно? Шта бисте ви радили на мом месту?

— Шта бих радио? Остао бих!

— Овако, сам самохран целога века?

— Неће проћи ни година, па ћете упознати читаво суседство. Не треба ићи у Америку тражити пријатеља и присних веза. Удајте се...

— Врло радо; за то не треба никога ни да познајем. Изабрала сам давно. Зајемчите ми, да ће ме узети тај један, па ћу остати!

— Можда сте изабрали таквога...

Она отресе нестрпљиво главом, намршти обрве.

— Боље да у овај мах ћутите, јер нећете ни себи, ни мени речима замазати очи. Зашто тај несносни тон и претварање? Нас у Америци нису васпитали, као овдашње девојке, да нам буду везане руке; нас су учили, да смо вам равне и самосталне! Не трпим тона, на који се своди наш разговор; ла-

жан је и невредан предмета! Ја нисам никада крила својих осећаја, не разабирам у њима ништа зазорно, ни неупутно!

Подиже поносито чело и, гледајући му оштро у очи, рече за час:

— Не изменисмо свога придељења, Вајдевуте! Ви добро знате, јер сам искрено показивала, да вас волим, а мени није требало ваших речи, да видим, да сам вам мила... Зашто да се мучимо, кад можемо бити срећни?...

Преко његових очију пређе облак очајања. Спусти главу на прса и побледе као мртвац...

Осмехну се зажарена, у свој слави. Загледа кришом у његово лице и одазва се срдачно:

— Ако сам се преварила, реците да није тако. Зар ви мене не волите? Можда не као Жмуђанску, али већма него друге људе!

Савлада се и, бацајући јој поглед пун приговора, заче полугласно:

— Шта ће вам та истина? И шта ће мени та још једна невоља, најљућа? И тако је живот тежак!

— Баш зато ја прва споменух, јер бисте, према својим дивљим погледима, годинама ћутали и трпели, ну... и мене осудили да трпим! А на што?...

И не опазише, да су под Девајтисом, на пропланку.

Сунце се смиривало, расипајући пурпурну боју по дрвећу, земљи и небу. Стари храст се заниха, као жив. Давно већ не виде свога бранича. Задиви се стари шумски праотац, што млади човек не подиже очију на њега, не поздрави га, него застаде подаље и гледаше у лице девојчету.

— На што? — понови он њено питање. — Зато, што је између мене и вас провалија, које не изравнах, све да и живот бацим у њу! И тако застадох на том рубу, па ако ме и јест хватала вртоглавица, а све моћи вукле на ону страну, нисам пошао и нећу поћи! У причама пастири узимају краљеве кћери, али на земљи не треба да буде тако...

Бог је послао на мене то искушење, то је истина!

Заволео сам вас, не знам ни сам када и како... Али сам ћутао и трпео — и на томе би остало!

Заруменела се као вишња и, насмејана, обухватила погледом његове црте.

— Али шта би било од тога, од те ваше необичне тактике, да се намеристе на девојку из Европе, која уме тако исто ћутати, трпети и чекати? Куда би се дела наша срећа? Шта би вредео наш живот у вечитој борби племенитога и правога осећања? Та тако је добро имати некога свога на свету, па сањати и љубити, а ви сте и то тлачили у себи! Где ви видите провалију и муке? Мени је сада тако лако и добро на свету, па тако је и вама! Ево вам моје руке: можете је пољубити и присвојити.

Он отресе главом и устукну за корак.

— Не приликује, госпођице! Љубити није грех, и црв љуби сунце, али ја нисам муж за вас. Служићу вам и живот ћу дати за вас, ако треба, али нећу вашега блага, нити ћу Пошвиће на милост, јер би ме тада свет прогласио за ниткова — и с правом!... Чудисте се, госпођице, што сам лаком на новац и зовем га срећом. Не грамзим ја за њим ради славе и моћи: бацио бих га у ту провалију и тек, једнак вама, пао бих вам пред ноге, молећи за срећу и мир! Иначе не могу, нећу!... Волим пропасти!...

— Где вам је разум и разбор? Еле ради људскога брбљања одбијате мене и срце? Еле у вас је већа таштa надутост, него осећање?... То је срамота! Благо, Пошвиће! Ко га је стекао? Чији је то рад, труд, брига? Јесам ли ја и пару додала и зар зато да трпим, што сам за неколико тисућа богатија од вас? Шта нам је стало до света! Стид вас било!...

— Стид ће ме бити, кад се подам! — одговори он опоро.

Узбунило се у њој све. Очи сипаху искре, уста дрктаху.

— Еле ви одбијате моју руку и срце зато, што се стидите богатства? Дакле зато да убијемо срце у грудима, па да се разиђемо, као туђи и равнодушни, и никада да се не састанемо? Трпети ради тричавих

обзира, а живети без осмеха, насладе, без братске руке, сами, без осећања и срће? И то ви зовете великом љубављу?...

„Разумете ли ви, да сте у овај мах метнули све на коцку, да сте ме ранили, увредили смртно, одбијајући моју руку, презирући осећање? Па помислите, каква би нам горчина остала од живота, кад би у мене, као у вас, охолост била већа од љубави! Не би вам помогло благо и узалуд би кадгод падали пред моје ноге! Одбила бих вас, у замену, да угодим лажној охолости. Ви тако чините, дајете ми пример!...

„Само у мене нема ваше охолости и сувише сте ми драги. Вратићу вам жао за срамоту, али друкчије! Ја знам, да ви готово нисте ни имали мајке ни родбине, па вас нико не научи љубити. Не познајете ви срдачне жудње ни немира ради миле личности, па мислите да можете савладати осећај, као тежак труд, муку и незгоду, да можете бити без љубави, као без јела и сна!...

„Ја то знам, и зато вам много праштам, јер ми вас је од срца жао! Срце ће се осветити на вама самима: горко ћете ви одболовати своју охолост и непристајање! Одбијате ме, отићи ћу, али се нећу променити! Нећу дуго чекати! Кад вам буде тешко, кад догори до ноката, дођите само к мени! Бићу тако срећна и тако вам захвална! Онда ћу тек видети, да ме истински љубите! Е па до виђења!“

Поклонила му се из далека и отишла, певушећи нешто полугласно. Била је уверена о победи, није је варало то мрачно лице, на очи без икакова израза. Умела је већ на памет читати из њега.

Осврнула се за час; ишао је за њом на неколико корака.

— А куда сте ви пошли?

— Ја... — замуца он, не знајући, шта да одговори — ја ћу само да пригледам, јер је струја врло брза, пуно је вирова!

— Шта? Већ се бринете за мене? Не рекох ли, да ће бити тако? Хвала вам! Шта би то вама шкодило, да се нешто утопим? Та ја вам нисам ништа: ни вереница, ни жена!

Ћутао је, али се није одмицао од ње. Стадоше на обали.

Чамац се љуљушкаше на валима, али без возара. Једно весло лежало је на дну.

— Зар ви сами допловисте? — повиче он пренеражен.

— Сама. Умем крманити. У Америци сам увек престизала Клерка. Вратите се, господине, кући после тако мучна дана. До виђења!

Место да оде, стаде откопчавати ланац од врбе, привуче чамац обали и пружи јој руку.

— Дајте ми најпре весло! — повиче она.

Он отресе главом.

— Ја ћу вас превести! Не дао Бог незгоде! Молим да седнете!

Она скочи у средину, смејући се осмехом радосне среће.

— А шта је вама стало до мене? И шта ћете ви, ако се мени сутра прохте, да се пустим сама на чамцу чак до Њемна? А да одем у Америку, океан је већи и страшнији! Возите ме међу тим; врло ми је мило: учите се љубити!...

Седе спрам њега. Ветар се играо с њеном црном косом, срдачан, а уједно замамљив осмех расклапао румена уста, очи се прелевале животом, тисућама мисли и жарким блеском осећања.

Кад и кад ћуташе, гледајући нетренимице у траг од весла, после прелете погледом по небу и обали и одахну дубоко.

— Пловила бих тако далеко и дуго у вашем ћутљивом друштву! Могли бисмо мислити свако за се и не бисмо изишли из те љуске! Нема ту Пошвића и блага, ни оне злокобне провалије. Немојте гледати тако мрко. Боље да ми кажете, шта мислите у тај час? Јамачно вам је на памети каква песма, као и мени.

— Не умем певати.

— Научите, као што научисте и много других лепих ствари! Ја ћу вам запевати, да вас наградим за веслање.

Нагнуо се над весло и удвојио брзину. Хтеде што брже да утече од њена видика и заношљиве мелодије неке песмице Гунодове, коју је певала полугласно. Али Дубиса се заклела да испије до дна чари мучења. Бацала га бесно, одбијала силом од обале. Најпосле, задухан, дочепа се пошвићскога парка, натера чамац на песак и искочи, помажући јој да изиде.

— Хвала! Хоћете ли се вратити на чамцу?

— На чамцу. Одмах ћу га послати натраг.

— Онда „добру ноћ“ и до виђења!

Руковаше се; заколеба се и на једаред се сагну понизно и пољуби ту руку, коју је одбио.

— Хвала вам, госпођице, и опростите! — прошапута глухо.

— Не љутим се и чекам вас.

Он скочи у чамац и отисну га на пучину.

— Вајдевуте! — забрија за њим весео глас.

— Изволите, госпођице! — одговори већ из далека.

— Дођите што пре!

На то није било никаква одговора, само се чуо једнолични, глухи пљусак валова о ребра од чамца. Иренка је гледала дуго замишљена.

— Сад нека ми ко растумачи, зашто ми је он милији од читава света? — шапну у себи, подижући обрве и закрећући своме дому.

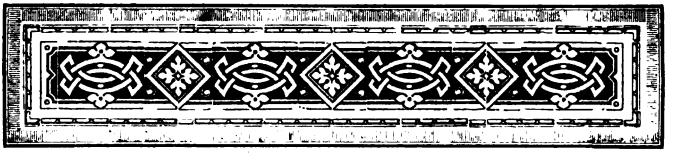

XI.

Над Сандвиљама се надвијаху бела влакна паучине и хладне јесење магле.

Трава је обузела могилу Граљеву, нови догађаји утрли успомену на млада човека, а није било више ни трагова од пожара. Сакрили их бели зидови, нове стрехе, опкољавали нови плотови, док се најзад не стаде дизати срезана грађа на кући, растући из дана у дан.

Шљахта је то гледала зачуђена, можда мало и ненавидна, верујући још јаче у Рагисове чаролије.

Зар нису чаролије гониле на ту грађевину, од зоре, гомиле имућних господара, одвлачиле од рођена посла стасите момке, привлачиле у свако доба стотине радничких руку.

Не добијаху плате, а смејаху се читав Божји дан и, одлазећи у вече са секирама на рамену, дизаху над главом заселак бучном песмом, као да иду из сватова или са црквене славе. Зар не бејаху опчињени?

Еле и шљахта стаде врвети у помоћ, стицати љубав Рагисову, а старац се шепирио као паун и певуцао без престанка.

Марко се, као обично, није плео у господарске ситнице, није завиривао у Римкову управу. Ретко се показивао у засеоку, мимогред, на који час, у пролазу, као гост. Госпођа Анета се користила том при-

ликом, да га угости, изгрли, да му дотера одело; Рагис опет да се похвали и поразговори; Гренис да напасе уморна коња.

Поседи који час, испуши лулу, распореди, посаветује, пољуби старе у руку, па опет седне на своја кола, настрта сламом, па пут преда се.

Јесен — то је жетва за вредне људе, грозничаво време за трговце, а он је био и једно и друго.

Различити послови га пребацираху с једнога краја среза на други. Виђаху га ретко код куће, али знађаху, да је скупио голем целеп волова, да је узео под закуп још шест других воденица и захватио читаву трговину брашном, да је закупио усеве по околним дворовима. Знађаху, да је његов систем био ортаклук и у сваком таком послу узимаше у помоћ и на пола по једнога или двојицу другова. Најчешће бејаше избраник млади Довнар; заменио је Луку Граља и ишао трагом Марковим, послушан, умешан, верујући слепо.

Од њега знађаше сав заселак о промету Чертванову и чуђаше се, а кад га види, клањаше му се до земље. Бејаше им углед, дика и подстрек!

Пред јесен пуче глас, да ће Марко закупити коноплу. Чивути га хтедоше претећи, препродати му с хасном, али наиђоше на отпор у селу и шљахтићским дворцима. Жмуђани одговараху на све понуде: ne suprantu (не разумем). Чекаху Марка.

Сабрав из дворова храну и говеда, зађоше његова кола и у сеоске куће, па згрнуше и тај велики производ жмуђанске земље.

Сипаху се новци у кончане кесе и крпе, сакривене у дну сандука, и опет су рачунали беспосличари, да ће се труд тих куповина и уговора исплатити тисућама, а Довнар је раздраган погледао на Ејну и Дубису и сањао, како ће с пролећа запловити у Њемен, тамо до мора, дуги низ натоварених лађа.

И опет, после две недеље изостанка, завири Марко својој кући.

Уза сву голему снагу, познавала су се на њему та два месеца непрестана путовања и незгода. По-

црнео и омршавио, очи му упале још дубље и упалиде се од неспавања. Усне му беху изгореле, по челу неколико бразда више, у читавом телу ужасна изнуреност.

Не имајући куће, спавали су у сењаку, те му Рагис простре навиљак мирисава сена, тетка му силом, ако се и није тужио, утрпала некога чудотворнога бедреника, па га стрпаше да спава, опомињући га да отпочине и да се не лаћа посла бар недељу дана.

Већ су певали први петли, кад пробуди старца шуштање сена.

— А шта ти, синко, не спаваш? — запита он.

— Не, оче, некако ме сан не хвата...

— А шта ти је? Мучи ли те што?

— Шта би ме мучило?...

— Да ниси нехотице коме учинио криво, па ти је сада пало на памет? Тада човек не може никако заспати!

— Не, оче, да ми је дошла на памет кривда, одмах би се вратио и поправио. Тако ми нешто дође.

— Можда рђава и зла мисао, јер и то не да сну на очи. Очитај молитву чудотворној мајци Божјој из Угјана! Одмах ће ти она послати мира...

Старац, поплашен, а уверен у ту велику помоћ, поче читати полугласно:

— Swejka Marja, miłystos piłna, Wieszpatis su tawinii[1].

— Pagyrtas tu tarp meterium, ir pagyrtas wsjsies žiwota tawo, Jezus[2] — праћаше га ватреним, молећивим шапатом глас Марков.

После „амин“, старац, уверен у срећан успех, умота се у гуњ и захрка.

Дуго још тихим жамором, с нагласком дубоке туге и молитве, брујало је од постеље Маркове неколико пута, све тише и тише:

— Melskis už mus griszus dabar ir in walando ja smerties musu. Amen[3].

---

[1] Богородице дево, милости пуна, Господ с тобом.

[2] Благословена ти јеси међу матерама, и благословен плод утробе твоје, Исус.

[3] Моли се за нас грешне сада и у време смрти наше. Амин.

У зору Рагис устаде и хтеде кришом изићи да не буди спаваћива Марка, али је постеља била већ празна; извири на двориште.

На ново отесаној греди седео је Марко погрбљен и онако, како га је стари научио, пушио лулу, гледајући нетренимице у колут дима; хладна роса светлуцала се на његову оделу.

— Зар ти већ ту? Што си се дигао тако рано? — повиче незадовољан.

— Нисам навикао да се излежавам. Дуга је ноћ!

Ој дуга, врло дуга чињаше му се та ноћ без сна, али ништа више не додаде и окрену разговор на градњу.

Тај предмет прогута сву пажњу Рагисову, па прекиде карање.

Кад стигоше тесачи, Марко и сам узе секиру у руке, па се умеша с њима у посао. Не помогоше ни теткине молбе, ни богаљева вика, тесао је тако дурашно, као да тиме зарађује хлеб — старима чак и не одговори.

Жиле му поискочише на рукама и челу, низ лице капаше зној, али не прекидаше. Без сурдута, сагнут над дрветом, истраја до вечера.

Тога дана, у очи недеље, сељаци тесаху упорно, мало који прозбори речи, у сутон још лупаху секире.

На једаред се од капије зачу туђ глас.

— Помози Бог!

Марко подиже главу, секира му застаде у ваздуху. На дворишту је стајао, на коњу, Савгард, пошвићски економ. Не спази га међу радницима, те се, не чекајући одговора на поздрав, окрете Рагису.

— Није ли ту наша госпођица, куме? — запита живо.

— Има већ два месеца, како је нисам видео...

— Нема ни господина Марка?

— Ево ме! Шта ћеш? — одговори, бацајући секиру и прилазећи.

— Нисте ли срели данас нашу госпођицу?

— Нисам. Шта је било?

— Биће зло, господине! Како оде јутрос од куће, никако је нема!

— Куда је отишла?

— Нико не зна! Чамац не нађоше на обали, али можда га је вода куда однела. Разаслао сам на коњма људе по селиштима, а ја похитах по вас...

Марко се осврну на све стране, као сманут, и онеми за час, тресући се од главе до пете; после, не питајући више ни за што, како је стајао, испаде на врата.

— А што би јој се могло догодити? — повиче Рагис. — Таква честита девојка! Та ту бар нема разбојника, свак би је носио на рукама, а не може се ни залутати! Било како му драго, одох и ја одмах да тражим

— И ми с вама! — кликнуше сељаци из Пошвића. — Не дао Бог, да што буде нашој госпођици!

Јурнуше у гомили за Савгардом; Рагис зашепа на крају. Одазва га госпођица Анета.

— Даће Бог, све ће добро бити, али наше дете одлети као смушено од те жалости. Понесите му, господине, капут и капу и поутешите га. И ја бих с вама, али ме издала снага! Кажите му да не очајава у лудо. Јадник, јадник!

— Казаћу, казаћу, само хоћу ли га стићи с овом својом мећанцом? — прогунђа старац одмичући, што је брже могао.

Нико не стиже Марка. Гонила га је јача моћ, него ли љубав чељади и сељака, него ли искрена жалост Рагисова. Први је био у Пошвићу. Сав двор је био узбуђен, престрављен; ода свуда су извиривала утучена лица. Узалуд су преметали селишта и путеве: Иренке Орвидове нестаде без трага. Као очајна авет упаде Марко без капе и сурдута; није му било потребно саслушати извештаја, несрећа и ужас избијале су свима из очију.

Није ни застао.

— Светлиљке, па за мном! — заповеди и отрча напред на реку.

Десетине смолних лучака и светлиљака осветлише за час комад обале, где је обично стајао дворски чамац. Није га било онде.

Светлећи запаљеном главњом стаде Марко тражити трагове. Мешало их се онде сијасет, јамачно од људи, који су ту недавно преметали. Међу њима спази, ваља да чудом, знак малене стопале, елегантно обувене; траг је ишао према реци.

Задухан, у дрхтавици, окупан у зноју, исправи се.

— Чамац! — повиче таквим гласом, да се стресао сваки живи.

Не прође часак, притераше пет чамаца. Скочи у први, затаче пред собом светлњку, узе весло и запловише.

Међу тим се спустила ноћ, и бела, као млеко, магла, продирући хладноћом до костију, наднела се над читавом околином. На корак се није ништа видело осим густа мрака, у коме су се светлеле лучке, као искрице. Најпосле нестаде и њих. Ноћ прекиде трагање на суху. Међу тим је за дуга дана претресена сва околина, преостаде само река, неумитна, неверна и вечито тајанствена.

Сељаци се разиђоше, обећавајући да ће сутра доћи с мрежом, да траже лешину; Рагис и Савгард засели у радионици и, уздишући, говораху о догађају, окружени неколицином старих слугу. Остала дружина је била на чамцима с Марком.

— А јесте ли тражили на Девајти? — запита богаљ.

— Где нису тражили! — избаци очајно стари економ. — Шуму су претресли од грма до грма, викали, завиривали у јаме, ни трага.

— А јесу ли били на старој цигљани?

— Него...

— А у мочарном јовику, иза Бабушака?

— Били су и тамо...

— Ништа друго, него је вода прогутала. Ој, граби та наша Дубиса, граби жртве сваке године. Сећате ли се попина синовца, па старога Бутвиља, на жене Контримасове с дететом? Није је требало пуштати саму!

— Боже, Боже! — јадиковао је Савгард, чупајући косу. — И баш мене западе да дочекам такав крај. А тако ти је била добра, весела и паметна!

Тако је сви заволесмо, а она се привикла на нас, као да смо заједно проживели век! Тако се радовасмо, кад дође, тако је поздрављасмо, тако јој угађасмо! И ето на што изиде? На пропаст тој мазуници нашој, тој нади.

— Штета, штета — климао је Рагис главом — тако млада, па да плати главом! Нема ту ништа, кад Бог досуди! Зидом се огради од смрти, па ће прескочити, кад треба.

— Да изидемо, да видимо, можда се враћа господин Чертван — уздахну Савгард.

— Ај, неће се он вратити, неће се вратити, док сам не пропадне или погине! — промрмља тужно богаљ.

— Аха — потврди жалосно економ — и ја бих рекао, да су се лепо гледали. Посматрао сам с радошћу, како су ишли кад и кад у двоје и благосиљао их у души. Ето ти мога благослова! Милостиви Боже, скини с нас своју казну!

Рукавом од капута убриса сузе и зећута и сви за њим плакаху и ћутаху, само је Рагис нешто мрмљао неразговетно.

Нико није мислио на спавање. Час по час извири који, дометне дрва на огњиште, па мрмља уздишући. Од реке нико не стизаше.

Пред зору се зачуше брзи кораци на двориштy. Врата се раскрилише, на прагу стаде Марко.

Суха кончића није било на његову оделу: коса разбарушена, у руци парче догорела труда и комад изломљена весла.

Био је модар од влаге и зиме, а ипак му се зној лио низ образе, очи су гледале дивље, страшно, с бескрајним очајањем; макну неколико пута уснама, док не избаци једну реч:

— Мреже!...

Нико не запита ни речи. Савгард оде; плачући, у комору по мреже. Рагис узе Марка за руку.

— Напиј се, јадниче, ракије, јер ћеш се и сам ту разболети. Навуци сурдут, огреј се. Бог узе, Његова воља!

Млади човек истрже силовито руку и изиде, секући богаља ужасним погледом; стисну зубе, да су зашкрипали, али не рече ништа.

Чељад понесе голему мрежу и врати се чуновима, он седе у најмањи и предњачаше у том тужном лову.

Заузеше први потес. Истезавица тихо паде на дно реке и захвати је од обале до обале. Вукли су је полако из чамаца. Сам у свом чуњићу Марко је пловио трагом, као за спроводом, и гледао укочено у воду сухом, раширеном зеницом. Он једини од свих тих људи није плакао и није очајавао.

Извукоше мрежу и скупљаху је на обалу полако, не предишући.

Бејаше пуна рибе, али од Иренке ни трага. Бацише по други пут.

Дан свањиваше на небу и на земљи, разбијајући праменове магле.

Реку прекрили стотину чунова: дођоше сељаци, чељад са селишта, на обали се скупљаше гомила радозналих, ваздух се напунио плача женскога, весларскога дозивања и вике, тужан глас се разнео, као гром, по околини.

Усред те множине људи, усред тих јецања и вике, осамљени веслар стајао је, на малену чуну, непомичан и нем, неосетљив као цепаница.

Само, кад год извлачаху мрежу, црте му се скупљаху грчевито и дрхтање пролазаше кроз чланке, а сви стајаху најежени и дубока тишина се распростираше по обалама речним. Ну, осим рибе, истезавица ништа не улови.

О подне доспеше иза јургишких воденица; изгубише наду да ће наћи лешину, застадоше...

Тако су некада узалуд тражили лешину Ољехнову. Дубиса није навикла да враћа свој плен.

Марко спусти весло и упалим очима погледа у сиво небо, натуштено од облака; тражио онде високо спаса раздераној души.

Људи, презебли, гладни, спуштише руке. У тај час се диже из гомиле глас и неко се протури чак до обале:

— Марко!

Див погледа махинално. Над водом је стајао попа Михаило Нерпалис, за њим Рагис и госпођица Анета.

— Ходи к мени, синко! — попови попа. — Ходи, чекам те!

После кратка колебања, млади човек, навикао слушати тај глас, притера обали и изиде.

Једва се држао на ногама; ослонио се на весло.

— Обуздај жалост, смилуј се сам себи, немаш права да се убијаш! — поче срдачно попа. — Ако ју је Бог узео, шта можемо? Људи су изнемогли, нека се одморе. А ти ходи са мном, заповедам ти, ходи!

Узе га за руку и повуче, а он иђаше, као да није жив, без опирања и воље.

Дотукла га морално и физично та последња несрећа.

На путу је стајао Гренис с колима. Заповедише Марку да седне, седе; пратили га попа и тетка, Рагис остаде на реци, да изда заповести.

Довезли се у парохију, посадили га у топлу собу код огњишта, госпођица Анета отрла му зној и воду с лица. Допустио је да раде с њим, што хоће, и не јави се, само се не дотаче јела ни пића.

Кад га салетаху, отресаше само главом и несвесно, укочено гледаше у ватру од огњишта. Не могаху наћи утешне речи за то тихо, неизмерно очајање!

Старица непрестано мицаше уснама, молећи се Богу, попа ходаше из кута у кут и крхаше прсте, уздишући.

После једнога сахата Марко устаде и пође к вратима. Препречише му пут.

— Куда ћеш? Остани! — викаху.

Гледаше им обојима у очи жалошћу, која срце цепа, сагну им се к руци.

— Смилујте ми се! Ја овде не могу издржати! Помолићу се Богу, где ме нико не види! Идем, идем!

Попа му хтеде бранити, али га госпођица Анета повуче за рукав.

— Нека иде, господине, нека иде! Не бојим се, неће учинити себи зла, хришћански златни оклоп му је на души! Али велика жалост му срце кида; нека иде, можда ће му Бог уделити суза! Можда ће се једном и он заплакати!

Марко изиде. После се тек сети старица, да га је пустила без капута, у мокрој кошуљи — истрча, али га већ не могаше догледати.

Крупним корацима ишао је оним путем, којим је пратио Иренку у онај значајни судски дан. Маргас је ишао сада за њим узастопце и пратило га очајање и невоља, а у хладним валима лежала је она убава и добра, која му онда давала срце своје с таквом вером и радошћу.

Да је упокорио понос и охолост, живела би сада срећна и безбрижна: он би је сачувао од реке, сам би пре погинуо; смешкала би се на њега, златила му живот, соколила га у свакој бризи.

Отишао је и Бог га покара, смежди, показа му сву беду тога триумфа охолости!...

Ко ће га сада соколити, спасти? Ко ће положити руку на бону, очајну душу, и рећи: мир теби! Ко?

Девајтис је стајао на пропланку и плакао за летњим данима. Одлетеше од њега веселе птичице, орлова породица раштрка се по свету, а јесења хладноћа откидаше лист по лист с одеће његове и разриваше далеко по земљи, као крпе злата и пурпура.

Марко клону на суху маховину и папрат и зајеча први пут од јуче, а храст се утиша у својој жалости и као да га је питао са сажаљењем:

— Ко ти учини криво, младићу, ко?... Да ли људи?... Браћа?... Не плачи, не служиш ти само за њих и не радиш! Зли ће преминути, а ти ћеш остати див!

Не престаде јека глуха, ганутљива. Као црв лежао је тај див и трпео.

Шта те боли, младићу, шта?... Одузеше ли ти земљу и дом, па твоје ишчупано корење узалуд тражи ослонца? Шта те боли?

Али гласа није било на уснама стлаченога и само је јеком одговарао:

— Не устадох више, не устадох! Боже, смилуј се!

А дрво је ваља да разумело тај јек, јер се покренуло до врха.

— Бог има право и моћ над тобом! Право, као отац! Моћ, као господар! Ако те се оп дотаче, нећеш оживети својом вољом! Моли милости, као што ја молим од Њега пролећа и сунца, па ми никада не одбије!... А ето умирем, па верујем, да ћу васкрснути!... Верујем, верујем!...

— Боже, Боже, смилуј се! — понављаху безвучна уста човечја.

И умуче све за час. Храст је стајао непомичан, мрачан, а јадни јунак превијао се на земљи, без гласа, па и без снаге за јадање.

На једаред се у тој мрачној тишини разлегну далеко псеће штектање. Одјекну неколико пута и за часак упане, исплажена језика, Маргас на пропланак, к ногама господаревим.

Марко је био глух за спољашње одјеке; пас га гурну, стаде га ударати шапом по рамену, лизати по рукама, најпосле седе на земљу чело главе Маркове, па цикаше и штекташе без престанка.

Тргло то најзад несрећника, подсетило га на живот. Дуго већ бејаше, како је амо заишао; спушташе се вече. Диже се с тешком муком, укочио се од зиме, грозница га тресла, само је глава ужасно горела.

Осврну се, сабирући мисли. Не сећаше се, где је; тек после дуга времена поврати му се свест, погледа на пса, јединога вернога друга у свакој срећи и несрећи.

— Нема је, Маргасе! — шапну. — Ничега нема! Само живети треба... како?

Пас му се пропе на прса и цвиљаше, као да разуме; после отрча неколико корака, осврте се и позиваше га штектањем.

Марко се стресе. Зашто га зове? Куда хоће да га води? Можда је нашао где међу врбама, што су узалуд тражили — лешину?

На ту мисао поскочи напред, а пас весео, што га је разумео, полети живо, огледајући се непрестано и штекћући немирно.

Ну он га није водио на реку, него у густу шуму, у непролазну честу малина, купина, хмеља, претрпану у пола трухлим дрвећем, које је ту бура некада изломила, пре много година.

Маргас је час по час изгубио траг, њушкао и враћао се, а Марко је ишао, скачући као јелен преко поваљана дрвећа, не мареći за оштро трње, које му је дерало одећу, осакаћивало руке. Мрак му је још већма отежавао тај пут.

Маргас је био ружан и пакостан. Није га смео нико дирнути, бивао је често бијен и протериван, и непрестано је трпео глад, јер Марко није имао кад да се брине за њега; па и Рагис му је приписивао рђаве навике и, осим моралних поука, није му давао никада ништа. Та животиња, мршава, мркаста, пакострешене длаке, дивља погледа, имала је ипак добро памћење.

Није заборавио сићушних руку девојчета, које је, не грозећи се његова одвратна изгледа, гладило кад и кад његову длаку, пуну чичка и прашине; памтио је, како му је у Пошвићу давала хлеб и млеко, а кад год га нахранила пастетом.

Маргас је то све урезао у својој верној псећој глави и знао је добро њен траг. Зато је, и ако је блудео по чести, изнашао невидовни траг и довео господара, куда је хтео.

На једаред стаде и заштекта с триумфом, завирујући у неко зјало, прикривено грањем биљака пузавица, које је набујало као у младој шуми.

Марко паде на земљу, рукама тргаше оштро трње, чињаше му се, да се нешто јавило у дубини, као слабо јечање.

Била је то провала подрума од замка, црна, дубока. Мрак биваше сваким часом све гушћи. Народна машта испуни те тајанствене пролазе утварама потучених крсташа, који су вечито жедни жмуђанске крви. Није се знало, колико је висок ходник: могаше бити на

дну бездан, начињен пре векова за ступицу гониоцима! Јечање бејаше налик жалосном гласу црвених сова, које насељаваху урвине.

Све то суну, као муња, Марку кроз главу, кад је раширио зјало; али га не заустави ни за часак.

Имао је на себи дуг, кожни појас. Уздрхталим рукама причврсти га уз криво дрво, које је расло баш над црном пропашћу, други крај обави око руке, прекрсти се и изгуби се под земљом. Спусти се на хрпу рушевина, клизава камења и трухла лишћа; нађе се у потпуној тами, над главом једва назираше сиво небо и контуру Маргасове главе, лево и десно узан, висок ходник.

Јаук или јечање престаде, и опет га обузе очајање. Тај је глас био обмана раздражених живаца. Страха он не познаваше, али га остави тренутно потицање. Зашто је дошао амо? Пас је можда нањушио јазавца? Како је могао судити, да ће, у тој пустој гушти, наћи лешину своје драге? Полудео је ваљада!...

Кад је тако стајао и хватао већ за појас, да се дигне горе, на једаред му се следи крв у жилама, зној му проби слепе очи. Негде тамо, у дубини грозне помрчине, разлегну се онај исти слаби јек, који се једва чујаше. Маргас горе цикаше све јаче.

Држећи се зида, Марко начини неколико корака. Зуби му цвокотаху...

— Ко је тамо? — запита гласно, тражећи жигица у џепу, али му руке клонуше и стаде као да га удари гром.

Из црне дубине допре до његових ушију слаб, изнемогао глас; глас промењен, без сребрна звука и жива израза, али познат — ој, те како познат!

— То сте ви? Ја сам знала, да ћете доћи, али... сад не могу!... Јек се разлегну и настаде гробна тишина.

Жигица сину у тами. Неколико сплашених слепих мишева очеша му се о лице, са свода прхну сова и, лепршајући ужасно крилима, умаче даље, отресајући са зида плесан и прашину; жигица расветли за часак закутке и угаси се, али Марко виде друге

не запали. Угледа на земљи девојче где лежи с главом на камењу, без мицања, као мртво.

У помрчини паде на колена крај ње.

— О Боже, о Боже! — промуца из дна душе. — Има ли бољега оца од Тебе, бољега Господара? О Боже, Боже!

Неко време, помахнитао, клонуо од среће, као пре од очајања, клечаше с челом у праху, после му навали крв у измучено срце и разли се као вал животворан, жарки, млад, пун воље и енергије.

Узе на руке ту своју изгубљену, а чудом нађену, и појури на излаз.

Ноћ се спустила сасвим. Иренка, онесвешћена, без осећања, клонула му на раме. Придржавајући је једном руком, с тешком се муком ископа на светлост и онде је положи на земљу.

Несвестица га престравила; за час стајаше не знајући, шта да ради, и бранећи се од Маргаса, који јој лизаше руке и скакаше у наоколо с потпуним уверењем, да је он прави избавилац.

Свеж ваздух и ноћна хладноћа пробудише девојче. Живот јој се поврати у лице и најпосле, с уздахом, отвори очи. Пропало лице туробна човека нагнуло се над њом, пуно блеска и среће, а глас, бујући неизмерном нежношћу, запита из тиха:

— Боли ли вас што, госпођице?

— Ногу уганух, падајући... ужасно боли. Је ли то већ касно? — одговори слабим гласом, кушајући да се осмехне.

— Око девет сахата. Васцео дан тражимо! Гори је тај дан, него читав век! — рече он глухо.

— О, верујем, јер и мени се тако учинило, али сам била уверена, да ћете ме ви наћи! Да није те ноге, извукла бих се можда и сама. Али од тога бола не могах се ни маћи, а ни гласно викати у помоћ. Наизменце сам јечала и падала у несвет. Бејах жедна ужасно и најпосле сам плакала, осећајући своју немоћ. Грозила сам се такве смрти! А кад зачух пса, слутила сам да је Маргас и да сте ви ту, али не има-

дох више снаге да вичем. Ох, ала је то мило живети!...

Одахнула и сва се стресла.

— Како је ту хладно — шапну она.

— Могу ли вас однети кући? — запита он несмело.

— Тек ме нећете ваља да овде оставити, а ја ићи не могу. Него сте ви израњени и издерани! Где изгубисте сурдут и чапку?

— Не знам ништа, шта је било са мном од јуче! — одговори, смешкајући се.

Узе је на руке, као перце, и пожури, не осећајући терета, кроз честу, управљајући се једнако по шуму реке.

— Ала је хладно! — шапну она за час.

Није имао чим да је заогрне, али у прсима му је куцало жарко срце великом љубављу, која је већ све савладала.

— Што се смешкате? — запита она, погледајући на њега.

— Од среће — одговори весело и искрено.

Она заћута за часак.

— Зашто је не осећасте пре два месеца? Ништа се није променило! А како нам је обојима протекло то време? Је ли вама то мило било? Менп бар није било ни мало! Сваки сам дан мислила, да ћете доћи, и тужнија бејах из дана у дан! Преварих се у вама; држах вас за бољега, него што доиста јесте. И сада ћете ме можда однети у пусту кућу и, умирен, опростити се за навек и отићи охол и поносит? Нећу се ни чудити!

— Нећу више отићи и нећу бити поносит... Волим трпети људске клевете, бити слуга, управник, што год ви кажете, али такав дан не бих више поднео. Јак сам, али не за такво очајање; дурашан, али не за такву муку. Ви сте некада говорили, да моју душу треба метнути у жар, да омекша... Та ноћ и дан дотераше је на такав облик, као што сте ви хтели... Велика је моћ, која ме савлада, и тако сам пред њом покоран, као мало дете.

Говорио је то испрекидано и плахо. Имала је права и прилике, да му се освети, што ју је пре одбио, да диже сада себи цену. Осмехнула се доиста с триумфом; али, место да га одбија, сави му руке око врата и спусти црнокосу главу на његово раме, а он, нехотице, не могући прозборити речи, притисну је јаче на груди, махнито уздрхтане.

— Боли ли вас јако нога? — запита за час из тиха.

— Заборавила сам! — одговори она. — Ипак мислим, да ће врло болети после, у Пошвићу. Сада ми је тако добро... Али вама је јамачно тешко носити такав терет?

— Зар ја што носим?... рече он весело. — Заборавио сам! Биће ми тешко после, у Пошвићу!...

Осмехнуше се обоје једно другом у очи.

— Нећеш више критиковати прича, Вајдевуте! — добаци она шаљиво. — Где ћеш сада наћи места провалији међу нама? Један имамо пут пред собом, једну мету, једно срце... Треба ли ти још што? Тако је добро живети на свету!... Тако добро!...

— Тако добро! — понови он полугласно, гутајући је погледом.

— Ко је вама јавио, да је мене нестало? — запита она за часак.

— Савгард, синоћ. За та два месеца борах се сам са собом; луда, мишљах, да ћу савладати љубав... па још такву! Дан и ноћ сам радио, сабрао сам опет тисуће, растао ми новац у рукама, а слабост и болест у души. Боже, Боже! Ала је то мука. Па шта је вредела?... Клонио сам се Пошвића, дрхтао сам на помисао, да бих се могао с вама састати! И шта би од свега тога?... Ноћу, као разбојник, увлачио сам се у парк, шуњао се честом, да погледам на кућу; три пута бејах, проклињах себе, презирах, и после две недеље дана ишао сам опет... Ето ти моје снаге и воље!

Иренкине се руке јаче савише око његова врата, близу својих уста осети њен дах — као огањ прође му он кроз жиле и лице!

Саже се мало, и тај хладан, поносити, олимписки миран човек не опази, нити се сећаше, како је дуго и жарко љубио уста своје краљице, помаман од среће и љубави...

После не говораху ни речи. Он можда караше сам себе, што не имаде воље и снаге, она се смешкаше с главом на његову рамену и сањаше не мареће за пут, за бол у нози, за мрачну ноћ око себе. Није се тужила ни на хладноћу.

На једаред се прену, јер он стаде.

— Где смо? — запита она равнодушно.

— На реци! Морам вас ту оставити и потражити чамац на обали. Није вас страх?

— Ја се не бојим ничега! Или зар нисте ви са мном, близу? Молим вас, да ме спустите под дрво и да ми оставите нашега пса. Чекаћу стрпљиво.

Он је намести брижљиво, па отрча скоком. Не протече неколико минута, запљуска весло. Река их захвати и понесе према Пошвићу.

У парку је опет узе на руке. У двору се није спавало. Савгард са дружином плакао је у радионици, по дворишту се мотали људи, узрујани тим догађајем. Из небуха, усред тога шаптања, глухе ноћи и људскога комешања, забруја, као анђеоска труба, јаки глас Чертванов.

— Људи! Отварајте кућу! Где је Савгард?

— Господе Боже! Госпођица! — завришта дивљим гласом први, који се примаче.

Диже се неописана узбуна. Узаврело као у котлу. Сви бејаху као мухе без главе. Филемон трчаше као млад, Савгард се час смејао, час јецао.

Укрстише се тисуће питања, приповедања, савета, усклика. Сваки ти то носи јело, пиће, дрва за огњиште, завоје, шарпије, чудотворне уварке, а у том метежу Иренка се смејала сва срећна, ганута том брижљивошћу; Марко је гледао у њу, као у сунце, сав озрачен.

— Тој уганутој нози нема помоћи без моје тетке — рече он најзад. — Нека Јуста намести постељу, а ја ћу тркнути кући и послати тетку.

— Још часак — опре се Ирена. — Упрегнуће коње за вас, а дотле ћемо ми у двоје прославити своју вереничку гозбу.

После по сахата терао је Марко узаграпце коње на парохију.

И онде су још били будни, јер се бацише у бригу због њега, и баш се Римко и Гренис спремаху у потрагу.

Упаде у собу као олуја.

— Добро вече! — поздрави весело.

Укочише се. Помислише, да је полудео...

— Жива је госпођица Орвидова! — повиче, прилазећи им к руци.

— Мати Божја! — крикну Рагис, бечећи очи. — А где је нађе? И што се ми толико ојадисмо?...

— Пала је случајно у подруме, онде, у купињаку.

— Тако ти је, ко је лаком. Та да: „Хтело се Соки јагода!“ А овде господин попа смишља о парастосу! Казна Божја с децом и с женама.

— Слава чудотворној Богородици! — рече госпођица Анета. — А је ли здрава јадница? Толико сахата страха, гладна и озебла!

— Ногу је уганула, падајући у ходник.

Не слушајући даље, госпођица Анета пође к столици, где јој је био постављен ћурак. Марко за њом, не знајући, шта тражи.

— Тетице, смем ли вас молити, да обиђете ону сиротицу и да јој што помогнете?

— Одмах, Марко, одмах, само да се топлије обучем и извадим из сандучића шаку трава! Коња ћеш ми дати — говораше, облачећи се брже боље.

— Хвала тетка по сто пута. Ја бих вас још нешто замолио...

— Можда хоћеш, да останем код ње, док не оздрави?...

— Она вас не сме то молити, али тако би волела. Сама је код куће сиротица.

— Што не би смела? То је срећа, учинити коме услугу. Остаћу, Марко, остаћу, не бери бриге. Само

ћу, због тога, запустити свој посао у башти, али ништа за то: стићи ћу на пролеће. Буди миран; ако Бог да, па поживим, имам још кад да насадим и удесим башту! А где је тај коњ, јер болесници није до чекања? Ја сам сад спремна!...

— Чекају вас пошвићски коњи. Хвала вам од свега срца!

— Здраво ми остај, дете моје! У спаваћој соби господина попе спремила сам ти рубље и одело. Господо моја, нахраните га, огрејте! С Богом!

Марко је смести у кола и испрати с благословом.

Кад се вратио, Рагис му загледа у лице и заврте главом.

— Што си ми се ти, момче, тако на једном пролепшао? — запита, жмиркајући.

— Дакле сам до данас био ружан? — одговори младић, а зуби му блиснуше од смеха.

— Та, ниси био ружан, али некако чудан. Није ли тако, господине?

— Тако је, тако — повлађиваше попа, носећи својом руком чашу медовине и боцу.

Младић прими понуђено пиће и искапи на душак. У том покрету сину нешто на његову прсту, чега такође јуче није било.

— А шта је то? — крикну Рагис, хватајући га за руку. — А откуда уграби Орвидов прстен, невољалче?

— Нигде га не уграбих — одговори слободно. Половину ми остави отац у аманет, а половину добих из Америке.

— Аха, разуме се! Орвидов грб; девојка на медведу. То је таман за те створено, ти мумљало! Видите ли, господине?

— Видим, видим! А хоћете ли се скоро оглашавати? Шта?

— Скоро! — рече с осмехом, црвен као рак.

— Ето ти! Од попина жалосна парастоса испашће Veni creator[1]. Где ми је нога? До беса! Ко ће

[1] Ходи, Душе Створитељу!

водити коло без мене? Па сада веруј ти у чију смрт! Добар је Бог над нама!

— Слава му и хвала! — прошапута Марко.

— А шта сад? Је ли ти сада врло жао Марте? — примети Рагис, таруђи руке. — Војнат је грмио, да ће те утаманити, а сада је сам пропао, сиромах. Тако то увек бива, кад се ко диже на онога, кога сам ја држао на крштењу. Охо, хо! Да шта ви мислите! За годину дана вратићемо се у Скомонте с лепом невестицом.

Марко се исправи, очи му се засијаше.

— Говорио сам вам некада, да Жемајтис увек остаје на мети, а ви ми не давасте духу полета. Сећате ли се?

— Говорио сам, синко, да горе не затежеш. Хо, хо, долевао сам ја уља! А ко ти је причао причу о Вајдевуту? Ја и црна Јулка знаћасмо, како трава расте. Него! Припомагао сам, колико могох, јер ми је твоја девојка страшно запела за око. Добра душа, поштења ми. Поклонила ми јежа, па како је паметан! Прозвао сам га Кострешем, ради промене.

— Рагисе, ја вам читавога живота понављам, да сувише бајете око животиња — опомене га попа, претећи прстом.

— Јер ми никада не допуштате да се изговорим! Ја ћу вас још уверити... — викаше старац, спремајући се ватрено за дугу препирку.

— Не говори, Рагисе, не говори! — брањаше се попа, запушавајући уши.

— Тако је то увек код вас. Та да! — љутио се богаљ.

Те ноћи Марку ништа не прекидаше сна, а сутра дан га је Рагис дуго дрмао за раме, док га је пробудио.

— А ти си, синко, смео с ума, да сада имаш још једну дужност више? — викаше. — Устај-дер, устај! Послали су већ по тебе из Пошвића, бајаги госпођица Анета. Хм, таман посао, госпођица Анета, као да се она икада одважила, да те узнемирује! Облачи свечано одело, па хајде!

Чертван ђипи, као опарен, обуче се у часу и одјури брже боље, а богаљ одшантуца према засеоку, пушећи и разговарајући се сам са собом:

— Хо, хо! Разуме се! У трку на позицију! Добро га је извежбала и брзо! Сад кад ми навале девојке по милодух, поштења ми, послаћу их у Пошвиће. Кад је придобила мога дечка, онда нема веће врачаре на свету.

Замисли се, заклима главом, засука бркове и запева:

Била једна бака рода високога,
Имала је јарца врло ћудљивога...

Није испевао даљу судбину баке и јарца, јер је улазио у улице сандвиљске, где га опколи шљахта, распитујући за Орвидову.

Одгодио је своју рапсодију до доколице.

XII.

Не наврши се после тога ни година дана. Липе бејаху у цвету, заклањајући густо, старо гнездо Орвидових. Милиони пчела летаху по раширеним гранама, а под њима, на земљи, мотаху се каравани мрава и вредних људи. Нико није залудничио, и ако бејаше подневна жега, па и стари Филемон дао се бајаги у посао, ходећи из собе у собу и отирући по стотинити пут замишљену прашину.

Липе завириваху кроз отворене прозоре, сипајући медени мирис и сребрни машак; пчеле се осмелиле због тишине у кући, па се залетаху без бриге чак до ћелаве главе глухога пехарника: нико их није плашио. Кућа изгледаше пуста, само се на једном прозору чујаху људски кораци и преметање посуђа.

Онде унутра било је оригинално. Уза зидове од собе биле су у наоколо понамештане широке полице, начичкане од горе до доле безбројним кухињским посластицама и драгоценостима женске вредноће. Шта ти ту није било! Свежњих осушених гљива, ћупови оцта, низови боца с наливима и соком, конзерве, слатка, наслаге жутога воска, белога лана — остава, која би могла исхранити опкољену тврђавицу.

По зидовима висиле су вртарске справе и завежљаци сухих трава и цвећа, а сву ширину те коморе запремао је бело обојен сто, над којим је по-

гнута женска прилика слагала, из велике котарице, на кристалне тањире мирисне малине.

Пчеле завириваху и ту, примамљиване мирисом воска и меда, надлетаху се над малинама, тада жена подиже главу и посматраше с милином вредне радилице. Веселила се томе неуморноме раду.

На једном неко из баште рашири гране липове и на прозору стаде сенка спрам сунца.

— Тетице! Свуда тражим! — повиче звонки, млади глас.

Жена остави кашику и поштено, старо лице госпођице Ане Чертванове окрете се прозору.

— Кога тражиш, дете моје? — упита узнемирено.

Црна главица Иренкина наже се даље у собу, подлактила се на ивицу прозора и насмејала се старици блеском жућкастих очију белим зубићима, коралом свежих усана. Лепа бејаше у тој сунчаној светлости и с тим изразом на лицу.

— Кога? Вас, да кога! Једину, верну другарицу! Овде сам од јутрос као уклета краљица. Оставио ме муж, Јулка Нерпалисова, најпосле и Мервиц. Посвршивала сам све послове, па свуда тражим вас. Је ли то посластица за наше госте?

— За сахат ће се вратити, лепа моја! На пољу је жега и прашина. Нека се расхладе јародама. Хоћеш ли и ти, злато моје?

— Него, тетице, јер сам се и ја доста нагутала прашине. Била сам на три селишта. Тај несносни Марко седи у Ковну, па не мисли, да је овде потребан. Оставио сву бригу и посао мени на врату. И не мисли, да је за моју главу доста један Клерк с непрестаним јадиковањем и слутњама о различитим несрећама.

— Нерадо он седи, душице моја, осим кад треба! Али данас ми рекоше карте, да ће се брзо вратити. Ево малина, да се осладиш.

— Хвала, тетице! Наш је врач јамачно болестан? Отправила сам Клерка да га походи.

— Нама је најгора болест — старост. Шта се ту све не би урадило, кад би човек имао младе руке,

ноге и главу? Стара се човек, стара, па увек мало уради.

— Зар ви још мало радите, или наш поштени Рагис? Волела бих знати, ко би могао више?

— Дете моје! То твоја доброта само говори тако, али што јест, јест. Зато је Божја милост на вама и биће. Идите, пчелице, идите на Божји свет, јер ћу затворити прозор.

— Куда се ви, тетице, опет опремате, па мене отправљате заједно с пчелама?

— Идем, душице моја, кући у башту. И онда ће се скупити која пара Марку на дуван, а после ћу завирити у село, јер деца врло пате од рикавца. Има и за то траве уз Божју помоћ.

Иренка хтеде још нешто говорити, али у то се зачу тандркање на путу.

Стаде ослушкивати и зарумени се од радосне наде.

— Можда је он? — шапну у себи, хитајући према ходнику.

— Јамачно Клерк — додаде много мирније, када је чула, да је то лупа од кочија, а не од поштанске бричке.

Затутњаше кола на каменитом плочнику и све се опет утиша.

— Јамачно гости — уздахну Иренка. — Биће празна разговора, радозналих погледа и најпосле сплетака. Ни мало се не чудим, што Марко не трпи етикетне походе.

Уђе на баштенски ходник и баци зловољно на сто шешир и рукавице.

У тај мах млађи друг Филемонов изиде из куће и објави:

— Молим, милостива госпођо, дошла је госпођа из Скомоната.

Зрачно лице Иренкино одмах се уозбиљи. Сенка хладноће покри злаћане зенице, угризе се за усне и, не говорећи ни речи, изиде у сусрет реткоме госту. Маркове мајехе није видела већ годину дана.

У салону се извршило поздрављање по свима прописима етикете.

Госпођа Чертванка, сва у атласу, црвена и збуњена наместила се на наслоњачу, Иренка према њој на столицу.

— Ала имате дивну резиденцију, госпођо! — стаде се усхићавати удовица. — Какво цвеће, шпалири! Како се то брижљиво држи у реду! Ништа недостаје, да учини боравак угодним. Како сте срећни, када имате све то!

— Да и нема шпалира и цвећа, опет бих била потпуно срећна — осмехну се лако млада госпођа.

— Доиста, доиста — повлађиваше, уздишући, госпођа Чертванка.

У тај мах се, кроз врата од баште, увуче велик црн пас и смота се код ногу домаћичиних, неповерљиво погледајући на госта.

Госпођа Чертванка брже боље скупи свој атлас, а Иренка погладн пса.

— Иди, Маргасе, види, иде ли господин — рече му.

Разумео је, јер устаде и извуче се из собе.

— То ја нисам застала Марка? — запита немирно мађеха.

— Нисте, госпођо, још се није вратио из Ковна.

— Врло ми је неугодно. Хтедох обома изјавити своје задоцњене жеље. Прилике нису допустиле, да будем на свадби... То ми је било врло неугодно...

— И нама такође — одговори лаконично Иренка. — Од Маркове породице, једини честити Казимир дође на нашу свадбу и за то сам му по сто пута захвална.

— Јадни Витолд, био је тада тешко болестан, па се не могох мањи од њега, и ако сам од срца желела да честитам Марку на таквој срећи.

— Судим, да би пре требало мени честитати. Да се вратимо на Казимира. Позвао је сада Марка на своје заручивање с госпођицом Јазвигловом. И тај је пар заслужио честитања и срдачних жеља, јер су обоје врло честити.

— Ах — јекну госпођа Чертванка — каква је то партија? Казимир је отворио трговину.

— Шта је то зло? — слеже раменима Иренка. — Није баш дућан, него житарску радњу. Бити поштен трговац исто је тако часно, као економ или службеник. Рад је то, као и сваки други.

— Заиста, заиста, али Казимир би могао сести на своје имање. Дугова није имао и Марко би му уступио државину.

— Мој муж, госпођо, не одступа никада од једнога смера, а Казимир му је врло радо продао свој део.

— Знам, знам. Познајем Марка. И ми му морамо уступити. Ви сте чули судску пресуду, која је изречена у уторник једном за свагда?

— Чула сам јуче од господина Рамвида. Покушај, да се господин Витолд поправи, остао је безуспешан, а дужна свота превазилази вредност његова целог иметка.

— На жалост, јадник се праћакао, као риба у мрежи, али гонила га несрећа. Сад смо као пропалице на милости Марковој, и једино наше уточиште, то сте ви.

— Ја? — макну обрвама лепа домаћица. — Могу вам зајамчити, да није ни мало страшно бити на милости Марковој. Положај свој он никада не наводи на своју воденицу, као други.

— Не дао Бог! Ја га сматрам за најбољега, али шта ћемо ми без земље, прихода и стана? Витолд би рад тражити место, али где? И сама бих примила службу, само где ћемо дотле склонити главу? Једина ви можете утицати на Марка, да помисли на нас и да се побрине за брата. Молим вас, да ми обећате ту љубав.

— Могу вам јамчити, да ће то учинити сам од себе. Он не зна за освету. Најпосле надам се, да ће се за који час повратити. О заједничком послу може се заједнички говорити. Штета само, што ту неће бити господина Витолда.

— Како не, и он се спремио са мном у походе у Пошвиће, али је успут срео господина Мервица и оставио мене ради милијега друштва. Мислим да су

хтели походити старога Рагиса и наћи онде Ханку с њеном пријатељицом. Јамачно ће одмах стићи.

— Већ и иду, познајем по колима.

За час се начини галама по кући и, кроз широм отворена врата, уђе Јулка певајући нешто весело, Ханка с очевидном замишљеношћу на лицу, Мервиц, увек забављен само својим мислима, а најпосле Витолд, некако миран, уморан и не на чисто с дочеком.

— Рагис је здрав — јави Јулка после поздрава — обећао је, да ће сутра доћи да сам каже и да се захвали.

— Врло ти је захвалан на сећању! — примети тихо Ханка.

— И јако гине за госпођицом Анетом — додаде весело Јулка.

Витолд се бојажљиво из далека поклони Иренци, промуцавши нешто неразговетно. Његова шала, обешењачки хумор и буршевски цинизам растопише се и нестадоше заједно с приходом. Без злата био је нико и ништа!...

Заподену се општи разговор, доста жив, уз Јулкино старање. Иренка све је чешће изгледала на прозор и ослушкивала.

Госпођа Чертванка сву своју пажњу и љубав скрену на Мервица.

— Ви, господине, нисте давно у нашем крају? — запита насмејана.

— Стигох заједно с тим госпођицама — одговори, показујући очима на Ханку.

— А мислите ли се дуго бавити?

— Док не пођу те госпођице.

— Онда још две недеље — примети она са жаљењем. — Вама ће ужасно дотужати у Жмуђанској.

— Мени? Дотужати? — повиче он, разрогачив своје бледе очи. — А те госпођице? А риболов? Ја се ту веома забављам!

Иренка се умеша у разговор.

— Неће још дуго, Клерче, трајати та велика забава. За који дан ће Жорж закренути са својом „Хером“ у Љибаву и одвући те к оцу, хтео ти, не хтео.

И право је! Ја сам спремна и да му помогнем, колико до мене стоји.

— Ти знаш, Иренка, да нећу да идем! — одговори са својим мирним отпором.

— Шта ће то да буде с нашим колегом? — запита Јулка. — Ко то вреба на његову слободу?

— Рођени брат, по очевој заповести.

— Шта они хоће од мене? — промрмља Американац. — Жорж ће се вратити, као што је и дошао. Ја волим нада све мир.

— А правиш буну у породици! — засмеја се Иренка.

— Не може се то казати за господина Мервица! — примети госпођа Чертванка.

У том разговору зачуше се кораци на шљунку баштенске стазе и два гласа: дисканат женски и мушки бас. Приближиваху се они ходнику и, на последње речи госпође Чертванке, раскрилише се врата од салона, а на праг стаде тако очекиван господин и домаћин.

— Једва једном! — повиче Иренка, скачући с места. — Откуда ти пешке?

— Добро вече! Дознао сам путем, да је кум болестан, те одох управо у заселак. Враћао сам се преко реке.

— Преко Девајте — поправи га она.

— Нека буде и тако! Походио сам старога друга.

Љубљаше јој обе руке дуго и срдачно. Поздравише се жарким погледом и срећним осмехом. После, не показујући чуђења, поклони се дубоко мађеси и поздрави слободно друго друштво.

— Шта је с Казимиром? — запита госпођа Чертванка.

— Јуче се изврши његово заручење. Требало је да иде са мном, али како је отезао из дана у дан, а ја не хтедох чекати, остаде, обећавајући, да ће вас на скоро походити. Сасвим је задовољан са својим предузећем и смеровима. Мервиче, теби донесох писмо и депешу — додаде, окрећући се Американцу.

— Жорж чека! — засмеја се Иренка.

— Нека чека! — одсече мирно Мервиц, спремајући обе куверте у џеп.

Госпођица Анета се указа на прагу, за њом унесоше малине.

Марко седе поред жене. Наоблачило му се чело, што су ту мађеха и Витолд. Заћута, сучући брк. Осећаше у ваздуху нов нападај на свој мир. Јулка, као обично, прва разумеде, да се спрема породична сцена, у којој су њих две и Мервиц били сувишни. Мигну на Ханку и изиђоше у парк. Американца није требало звати. Само што се врата затворише за њима, устаде, узе капу и, уздахнув, упути се истим правцем. Кад је госпођица Анета нахранила Марка малинама и срдачно га ижљубила, изиде тихо и она. Сматраше за грех, да залудничи у радњи дан.

Заостали, ћутећи, посматраху једно друго неко време. Витолд устаде и пређе по салону, бајаги огледајући слике, Иренка пружи мужу папиросе, госпођа Чертванка вртела се немирно, не знајући, како да започне ствар. Од Марка је врло зазирала.

Млада жена разумеде тај поглед и прва прекиде ћутање:

— Марко, госпођа Чертванка је дошла амо к теби послом. У бризи је, шта ће сада с њом бити, кад Скомонти пређу у твоје руке?

— Шта? Мати је десет година становала онде, кад сам ја управљао. Рекао бих, да јој ни онда није ништа недостајало. Не запрема она много места, колико се сећам.

— Дакле ме задржаваш? Нећеш ме истерати? — повиче, склапајући руке.

— За кога ме држите? Откуда такве мисли? Не треба људе судити по себи, него по делима, по ономе, што јесте.

— А и Витолд може код мене остати? — прекиде она, црвенећи се.

— Витолд, не! Ви, мати, имате право и године за собом, да у миру и угодности проживите без муке. Он нека иде и нека се учи радити под мораш. Ја га

не мислим спремати за готована и беспосличара. За њега нема места у Скомонтима.

Госпођа Чертванка бризну у плач. Момак се променио у лицу; видело се, да га је обузео стид, жалост, па и пакост.

Застаде пред Марком и бесан, намрштен, избаци кроз зубе:

— Нећу просити хлеба од тебе, можеш бити миран. Волим умрети од глади, под туђим плотом. Сутра одлазим!

Иренка подиже главу и погледом задржа Марка, коме, по обичају, бејаше на језику лаконичан и опор одговор.

— Господине Витолде — рече она озбиљно, а у исти мах срдачно — не претресајмо ту ствар с гњевом и увредом. Није о томе реч, да ви пропаднете, него да се подигнете. Марку није жао хлеба, него жели рада и рехабилитације. Размислимо озбиљно и мирно о питању тога рада. Потражимо заједнички његово решење.

— Није то тако лако — промрмља он.

— Ступи у радњу код Казимира — рече Марко.

— Нећу! Ни за што на свету, нећу! — скочи момче. — Ту, где ме сви познају? Нећу остати, волим Сибир.

— Јадник, неће поднети такву промену положаја — уздахну мајка. — Он хоће да ступи у војску.

— То није никаква каријера — примети злобољно Марко. Уз његове навике и силовит карактер, готов је покор.

Ућуташе сви замишљени. На једаред се Иренка трже живо и окрену мужу живахно лице.

— Марко, а Дрексити? — повиче.

— Шта? Мислиш ли, да ће ваљати онде? Би ли ишао у Америку, Витолде?

— Врло радо. Ништа ме овде не везује. Све ми се огадило — одговори запитани. — Можда ће ме тамо срећа боље послужити. Ићи ћу!

— Тако далеко? Преко мора? — поче мајка, кршећи руке.

— Без жртава не може бити — рече Марко — испратићете га са сузама, а можда, за коју годину, дочекати с весељем. Позваћу Клерка у помоћ.

Устаде живо и оде у башту. За час се врати с Американцем.

Мервиц, јамачно већ упућен, приђе одмах Витолду.

— Господине! — повиче. — Ви мене спасавате! Ја ћу вас предати своме брату место себе! Онде, преко океана, наћи ћете родбину, дом и моју предионицу памука. Ја вам све то предајем, јер се никако не мислим враћати. Јер ето, видите, имам сада овде мету и дужности...

— Сад ћемо чути по стоти пут историју несрећнога прстена — шапну Иренка весело мужу.

— Ти нас, једини, избави из велике неприлике. Можда ће Америка учинити што од тога лутка, јер у Европи је пропао — одговори Марко.

Доиста је то био врло срећан расплет тога питања.

Разведрило се чело Витолду, госпођа Чертванка убриса сузе, Мервиц је причао чудеса о животу преко Атлантика. Мир се поврати.

. . . . . .

После се разиђоше сви весело и у љубави. Спустило се вече.

Као некада, на ходнику леве радионице стајала је гомила службеника, повећана још онима, који су дошли по заповести из Ејника, Будрајаца и Скомоната. Онај исти плавокоси див раздавао је заповести кратко, одлучно, с очевидном жељом, да их што пре скине с врата.

После се разлегну у глас:

— Лаку ноћ, господине!

— Остајте здраво! — одговори затварајући радионицу.

Нечувено чудо! Марко Чертван певуцао је нешто полугласно, враћајући се кући. То га је јамачно научила Иренка.

Сви су спавали, само је она била будна, наслоњена на прозор, очекујући њега.

— Јеси ли већ свршио? — рече срдачно, пружајући му руку.

— Свршио сам — одговори озбиљно, па се усправи у свој својој лепоти. — Све сам свршио! Ни једне мисли не оставих недоконане! Земља је моја. Добио сам је натраг, као што сам се и заклео, а жив је и мој стари храст и претуриће векове. Данас ми је шумио тако силно, као млад!

— О, како си поносит, Вајдевуте! — засмеја се она прекорно. — А сећаш ли се оне ужасне провалије, брига и муке, пре годину дана? Савладао си све! Било их је легион — непријатеља, а ти сам, јуначе мој! Сад ти је време да починеш и да будеш срећан. Израстао си као твој Девајтис, на углед читавим поколењима. Сад ти више ништа није потребно.

— Ништа! Стигао сам на мету. Могу отпочинути — прошапута, загледавши се у ноћни мрак и звездано небо.

За час замрмља, као у себи:

— Још ми нешто недостаје! О, недостаје. Али није моја снага за то! Храст шуми, да све пролази и да је ништавна моћ људска уз Божју моћ! Велики храст гледа и боље зна, него ми, ефемериде! Све пролази! А како и не би све пролазило!...

Засветлише му се зенице и кроз зубе, с каменом упорношћу, додаде:

— Или било, што треба да буде, или не било, Жемајтис увек остаје!

„Остаје“ — понови одјек тихе ноћи у столетним липама, дрхтањем природе, и пређе све тише чак на вале Дубисине и шумске врбе.

„Остаје“ — као да говораше цела земља израђена од самих пораза, губитака и вечите борбе. Повлађивала је своме сину...

ИЗДАЊА СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

I коло (1892)

1. Живот и Прикљученија Димитрија Обрадовића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Ж. Поповић. Цена 2 дин.

2. С мора и са сува, црте др. Милана Јовановића. Цена 2 дин.

3. Даворје Ј. С. Поповића, за штампу приредио и речник и предговор написао Љубомир Стојановић. Цена 2 дин.

4. Бакоња Фра-Брне, написао Симо Матавуљ; с речником и предговором Љуб. Јовановића. Цена 3 дин.

5. Драматски Списи Косте Трифковића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Данило А. Живаљевић. Цена 2 дин.

6. Истинска Служба, написао И. Н. Потапенко, превео М. Ђ. Милићевић. Цена 2 дин.

7. Историја Српскога Народа с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љуб. Ковачевић и Љуб. Јовановић, свеска I. Цена 2 дин.

II коло (1893)

8. Живот и Прикљученија Димитрија Обрадовића, свеска II, за штампу приредио и поговор и речник написао Ж. Поповић. Цена 2 дин.

9. Мемоари Проте Матије Ненадовића, за штампу приредио и предговор, регистре и речник написао Љубомир Ковачевић. Цена 4 дин.

10. Два Идола, написао Богобој Атанацковић, за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 3 дин.

11. Камено Доба, написао Јован Жујовић. Цена 3 дин.

12. Прве Жртве, приповетка из српске прошлости, написао Андра Гавриловић. Цена 2 дин.

13. Из Природе, мањи списи др. Јосифа Панчића, за штампу приредио и предговор написао Ж. Живановић. Цена 3 дин.

14. С Француског Парнаса, преводи Владимира М. Јовановића. Цена 3 дин.

III коло (1894)

15. Антологија Дубровачке Лирике, за штампу приредио и предговор и речник написао Милан Решетар. Цена 2 д.

16. Тамо амо по Истоку, црте др. Милана Јовановића, свеска I, с речником и с картом Индискога Океана и околних земаља. Цена 3 дин.

17. Песме Јована Илића, за штампу приредио Љуб. Стојановић. Цена 3 дин.

18. Драматски Списи Косте Трифковића, свеска II, за штампу приредио и предговор написао Дан. А. Живаљевић. Цена 2 дин.

19. Воденица на Флоси, написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска I. Цена 3 дин.

20. Воденица на Флоси, написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска II. Цена 3 дин.

21. Историја Српскога Народа, с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, свеска II. Цена 2 дин.

IV коло (1895)

22. Басне Доситеја Обрадовића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Андра Николић. Цена 2 дин.

23. Друга Певанија Змаја Ј. Јовановића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Милутин К. Драгутиновић. Цена 3 дин.

24. Низ старијих приповедака, за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 3 дин.

25. Тамо амо по Истоку, црте др. Милана Јовановића, свеска II, с речником. Цена 3 дин.

26. Бијесни Роландо, спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска I, с предговором, напоменама и речником. Цена 3 дин.

27. Тартиф и Тврдица, комедије од Молијера, превели Јован Ђорђевић и др. Владан Ђорђевић, за штампу приредио и предговор написао Јован Ђаја. Цена 2 дин.

28. Из науке о светлости, написао Ђорђе М. Станојевић, с предговором и 158 слика. Цена 3 дин.

V коло (1896)

29. Басне Доситеја Обрадовића, свеска II, за штампу приредио и поговор написао Андра Николић. Цена 2 дин.

30. Друга Певанија Змаја Ј. Јовановића, свеска II, за штампу приредио Милутин К. Драгутиновић. Цена 3 дин.

31. Слике из сеоскога живота, написао Јанко М. Веселиновић, свеска I. Цена 2 дин.

32. Тодор од Сталаћа, трагедија у пет чинова, написао Милош Цветић. Цена 2 дин.

33. Бијесни Роландо, спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска II, с напоменама и речником. Цена 3 дин.

34. Девајтис, роман од Марије Рођевичевне, превео с пољскога Никола Манојловић — Рајко. Цена 3 дин.

35. Књига о здрављу, српско издање приредио др. Милан Јовановић — Батут, са 53 слике у тексту и 2 засебне таблице у боји. Цена 3 дин.

Свако засебно коло књига може се добити преко повереника или непосредно од Управе Српске Књижевне Задруге по цену од 10 динара.

PG 7158 .R55 .D419 C.1
Devajtis
Stanford University Libraries
3 6105 036 231 913

PG
7158
.R55
.D419

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.